

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Wrocław, dnia 22 kwietnia 2022 r.

Poz. 2252

UCHWAŁA NR XLIII/306/22 RADY GMINY DZIERŻONIÓW

z dnia 31 marca 2022 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierżoniów, aktualizacja na lata 2022-2026”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 559 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.)

Rada Gminy Dzierżoniów uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierżoniów, aktualizacja na lata 2022-2026” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Dzierżoniów.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodniczący Gminy Dzierżoniów:
Grzegorz Powązka

**Załącznik do Uchwały Nr XLIII/306/22
Rady Gminy Dzierżoniów
z dnia 31 marca 2022r.**

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY DZIERŻONIÓW

AKTUALIZACJA NA LATA 2022-2026

Sporządził: *Radosław Michałek*

Dzierżoniów, marzec 2022

Spis treści

Wstęp	3
Metodologia prac	4
Podstawa prawna opracowania programu	4
Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	8
Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	8
Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad zabytkami	8
Koncepcja Rozwoju Kraju 2050	9
Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	9
Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030	9
Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego	10
Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	10
Ponadlokalna Strategia Rozwoju Aglomeracji Dzierżoniowskiej	10
Uwarunkowania i kierunki wynikające z dokumentów planistycznych gminy Dzierżoniów	10
Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierżoniów	10
Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	12
Inne dokumenty	12
Gminna ewidencja zabytków	13
Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	14
Formy ochrony zabytków w gminie Dzierżoniów	17
Rys historyczny Gminy Dzierżoniów	17
Charakterystyka poszczególnych wsi	19
Kiełczyn	19
Jędrzejowice	23
Dobrocin	24
Uciechów	27
Książnica	30
Piława Dolna	32
Tuszyn	36
Włóki	39
Roztocznik	40
Mościsko	42
Nowizna	44
Ostroszowice	46
Owiesno	48
Jodłownik	51
Myśliszów	52
Krzyże pokutne	52
Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	53
Analiza SWOT	55
Założenia programowe Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami - PRIORYTETY	57
Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	64
Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	64
Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	64
Wykaz udzielonych dotacji przez Gminę Dzierżoniów w latach 2015-2021	66
Budynki mieszkalne (zabytki) będące własnością gminy bądź podlegające jej administracji	66
Bibliografia	68
Spis tabel	69
Spis zdjęć	69

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe stanowi istotny element życia i działalności człowieka. Jest nie tylko pozostałością przeszłości lecz także cennym elementem kultury i krajobrazu. Jego różnorodność i bogactwo może stanowić sumpt do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, dlatego tak ważnym jest jego ochrona i wspieranie w polityce samorządu. Aby działania te były w pełni skuteczne muszą zostać sformalizowane i ułożone w logiczną całość. Tezę tą potwierdza również ustawodawca, który w art. 7 ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (j.t. Dz. U. z 2021r., poz. 1372) wprowadza zapis o treści: „*zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy*”. W szczególności zadania własne gminy obejmują sprawy ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody, kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Następnie w art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz. U. z 2021r., poz. 710 ze zm.) nakazuje wójtowi sporządzenie gminnego programu ochrony nad zabytkami. Reasumując, ustawodawca nie tylko wymienia ochronę zabytków jako jeden z najważniejszych celów samorządu ale dodatkowo zmusza do opracowania strategicznego dokumentu.

Sporządzona aktualizacja „Programu ochrony nad zabytkami gminy Dzierżoniów” zwana w dalszej części opracowania „Programem”, ma za zadanie ukierunkować politykę samorządu, w zakresie m.in. finansowania działań, wspierania i inicjowania prac na zabytkach oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Program ten ma stanowić również uszczegółowienie Ponadlokalnej Strategii Rozwoju Aglomeracji Dzierżoniowskiej 2030 i tym samym obejmuje w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Samo opracowanie i uchwalenie aktualizacji programu nie może być jednak traktowane jako spełnienie wyłącznie obowiązku ustawowego ale powinno stanowić realne narzędzie służące m.in.: poprawie stanu technicznego zabytków, wyeksponowaniu walorów kulturowych i urbanistycznych, właściwemu wykorzystaniu zabytków na potrzeby społeczno-gospodarcze.

Metodologia prac

Przystępując do budowania Programu, w oparciu o posiadane dokumenty i wytyczne, starano się w możliwie jak największym stopniu poznać otoczenie oraz zrozumieć zachodzące w nim procesy. Szczególny nacisk położono na poznanie problemów, potrzeb oraz oczekiwań. Tok postępowania obejmował 5(pięć) faz:

- 1) faza poznawcza – zebranie i analiza materiałów;
- 2) faza analiz i wniosków – analiza dziedzictwa kulturowego wraz z określeniem szans i zagrożeń;
- 3) faza programowania – określenie priorytetów i kierunków działań;
- 4) faza uzgodnień – przekazanie projektu Programu do akceptacji władz samorządu oraz uzyskanie pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- 5) faza zatwierdzenia – przekazanie projektu Programu pod obrady Rady Gminy Dzierżoniów, uchwalenie oraz publikacja w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym.

Podstawa prawna opracowania programu

1) Ustawa z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (j.t. Dz. U. z 2021r., poz. 1372):
„Art. 7. 1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9)kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;”

Wydaje się, iż przez zwrot „zaspokajanie” należy rozumieć wszystkie formy prawne, którymi może się posłużyć gmina i które zostały jej prawem przyznane w celu realizacji zadań. Owo zaspokajanie jest nakierowane na zbiorowe potrzeby wspólnoty. Opierając się na potocznym znaczeniu słowa „zbiorowy” (odnoszący się do zbioru, do pewnej grupy ludzi lub rzeczy; złożony z wielu jednostek) można stwierdzić, że chodzi o realizację takich potrzeb, które powstają poprzez zsumowanie indywidualnych potrzeb ludzi mieszkających na danym terenie. Zaspokajanie potrzeb powinno zostać uczynione realnie, powinno być to działanie stałe i systematyczne, jednak nie można wykluczyć również działania incydentalnego. Przy zaspokajaniu potrzeb wspólnoty organy gminy kierują się dobrem ogólnym mieszkańców gminy, jednakże w przypadku konfliktu dobra ogólnego z dobrem indywidualnym nie można bezwzględnie ustanawiać prymatu dobra (interesu) ogólnego.

2) Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz. U. z 2021r., poz. 710 ze zm.):

„Art. 87. 1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami”.

Przepis wprowadza instytucję wojewódzkich, powiatowych oraz gminnych programów opieki nad zabytkami. Określa tryb ich sporządzania oraz uchwalania, a także cele mające im przyświecać (te ostatnie w formie katalogu otwartego). Nakłada też na organy wykonawcze jednostek samorządu terytorialnego dodatkowe obowiązki o charakterze informacyjnym oraz kładzie nacisk na występowanie relacji funkcjonalnej pomiędzy samorządowymi programami opieki a krajowym programem ochrony zabytków, o którym mowa w art. 84-86 w/w ustawy. Samorządowe programy opieki nad zabytkami winny być postrzegane jako instrument polityki samorządowej. Ich uchwalenie, poprzedzone wyrażeniem opinii przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, ma przy tym charakter obligatoryjny. Nie mają one

jednak statusu aktów prawa miejscowego (nie mogą stanowić samodzielnej podstawy rozstrzygnięć władczych względem jednostek spoza aparatu administracji publicznej).

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Czas oświecenia przyniósł wzrost zainteresowania historią oraz związanymi z nią zabytkami. Wśród licznych inicjatyw tego okresu, można wskazać np. projekt utworzenia Musaeum Polonicum czy działalność Biblioteki Załuskich, a także aktywność wielu wybitnych jednostek oraz rozwijający się mecenat wielkich rodów. Utrata niepodległości spowodowała, że los zabytków był w tym okresie bardzo zróżnicowany. Podczas gdy oficjalna polityka austriacka sprzyjała rozwojowi polskiej działalności na rzecz ochrony zabytków, to w zaborze pruskim, a przede wszystkim rosyjskim, władze nieprzychylnie patrzyły na wszelkie polskie inicjatywy konserwatorskie. Powstałe w okresie międzywojennym regulacje były odbiciem dwóch różnych spojrzeń na prawną ochronę zabytków nieruchomych. Dekret z 1918r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, zawierający pionierskie jak na owe czasy rozwiązania prawne, zakładał oparcie systemu ochrony na wpisie obiektu do odpowiedniego inwentarza. Obiekt stawał się zabytkiem, w sensie prawnym, z chwilą wpisu. Przede wszystkim jednak co do zasady nie wpisywano zabytków będących prywatną własnością. Drugie spojrzenie, właściwe dla rozporządzenia z 1928r. o opiece nad zabytkami, zakładało znacznie szersze zastosowanie władztwa administracyjnego, a tym samym możliwość ingerencji administracji w prawa właściciela. W okresie powojennym, odznaczającym się ogromem zniszczeń zasobu zabytkowego, determinującym nowe potrzeby ustawodawstwa ochronnego, nie wprowadzono jednak nowej regulacji prawnej. Rozporządzenie z 1928r., wielokrotnie nowelizowane i uzupełniane, zostało zastąpione dopiero ustawą z dnia 15 lutego 1962r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Przez przeszło 17 lat nie uporządkowano stanu prawnego w zakresie ochrony zabytków i pozwolono na funkcjonowanie przepisów często nieadekwatnych do potrzeb zasobu zabytkowego. Wprowadzona w 1962r. ustawa stanowiła niejako kontynuację myśli prawniczej wyrażonej w rozporządzeniu z dnia 6 marca 1928r., która jednak rozszerzała możliwość władczej ingerencji administracji. Przełom początku lat 90-tych nie spowodował odwrotu od dotychczasowych rozwiązań prawnych czy istotnych zmian w polityce państwa dotyczącej ochrony zabytków nieruchomych. W nowej rzeczywistości społecznej, gospodarczej i politycznej prace nad uchwaleniem nowego prawa ochrony zabytków trwały aż 14 lat, aż do przyjęcia 23 lipca 2003r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568).

Nowa regulacja ustawowa już w samej nazwie wprowadza podział całej sfery poświęconych ich zachowaniu działań na dwa podstawowe zakresy: 1) ochronę zabytków i 2) opiekę nad zabytkami. Ochrona zabytków, w przeciwieństwie do opieki nad zabytkami, realizowana jest przez organy administracji publicznej, czyli administracji rządowej i samorządowej, działające w publicznym interesie, zgodnie z przypisanymi im ustawowo kompetencjami. Z kolei opieka nad zabytkiem ma charakter zindywidualizowany. Odpowiedzialny za jej realizację jest bowiem aktualny dysponent zabytku, czyli jego aktualny właściciel lub posiadacz. Poświęcenie formom ochrony zabytków osobnego rozdziału (rozdział 2) nowej ustawy stanowi normatywną nowość, problematyka ta w ustawie o ochronie dóbr kultury nie była bowiem tak konsekwentnie wyodrębniona. W zestawieniu z poprzednio obowiązującym stanem prawnym wykaz form ochrony zabytków został wyraźnie rozbudowany, ponieważ poza przewidzianymi już wcześniej uznawaniem zabytków za pomniki historii oraz wpisywaniem ich do rejestru zabytków wprowadzone zostały dwie zupełnie nowe formy ochrony, czyli: 1) tworzenie parków kulturowych oraz 2) dokonywanie ustaleń ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Podejmowanie działań przy zabytkach w konwencji nowej ustawy zostało ujęte w jej odrębny rozdział 3, zawierający wiele nowych rozwiązań w zestawieniu z ustawą o ochronie dóbr kultury, co dotyczy m.in.:

zaleceń konserwatorskich (art. 27), rozstrzygnąć kto obciążony jest kosztami badań archeologicznych oraz ich dokumentacji (art. 31), precyzuje, w jakim zakresie niezbędne jest uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 36). Rozdział 4 wprowadza zupełnie nowe, systemowe rozwiązanie w postaci nadzoru konserwatorskiego, realizowanego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Rozdział 5 zawiera regulację wywozu zabytków za granicę. Określa ona w art. 59 kategorie zabytków, niewymagających w celu ich wywozu za granicę uzyskania odpowiedniego pozwolenia, jak i szczegółową procedurę dotyczącą wydawania i cofania zezwoleń na wywóz, które zostały zróżnicowane na kilka kategorii. Rozdział 6 dotyczy szczególnej kwestii, jaką jest restytucja zabytków wywiezionych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej. Ogólną zasadą, przewidzianą w nowej ustawie (Rozdział 7), jest obciążenie obowiązkiem finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach przez podmioty posiadające tytuł prawny do dysponowania zabytkiem. Rozdział 8 komentowanej ustawy poświęcony został problematyce opracowywania okresowych programów, mających na celu wypracowanie określonej strategii działania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zarówno na szczeblu centralnym, jak i w zakresie działania poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego. Rozdział 9 opisuje tron administracji publicznej, zajmującej się ochroną zabytków, który stanowią Minister Kultury, w imieniu którego działa Generalny Konserwator Zabytków, którym jest sekretarz lub podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków, wspierani w razie potrzeby przez tworzone przez wojewodów delegatury wojewódzkich urzędów ochrony zabytków. Osobny, 10 rozdział poświęcony został problematyce społecznej opieki nad zabytkami. Tak jak poprzednio, czyli w ramach ustawy o ochronie dóbr kultury, kompetencje w tym zakresie przypisane zostały starostom, podejmującym decyzje w tym przedmiocie na wniosek właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Wśród przepisów karnych na szczególną uwagę zasługuje jej art. 108, który uznaje za przestępstwo czyn polegający na niszczeniu lub uszkodzeniu zabytku, na gruncie poprzednio obowiązującej ustawy niesankcjonowany. Czyny zabronione, wymierzone w zabytki, podzielone mogą zostać na przestępstwa i wykroczenia, w zależności od ich wagi.

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się ponadto w:

- 1) Konstytucji RP z 1997r., stojącej najwyżej w hierarchii powszechnie obowiązujących źródeł prawa. Prawna ochrona zabytków nieruchomych znajduje swoje oparcie w preambule oraz przepisach art. 5, 6 i 73 Konstytucji RP. Artykuły te należy zaliczyć do przepisów ogólnych, mających charakter normy aksjologicznej, wyznaczającej podstawowe i niezbywalne zadania państwa. W związku z powyższym należy uznać, że w świetle przepisów ustawy zasadniczej konstytucyjnym obowiązkiem państwa jest tworzenie warunków dla właściwej realizacji zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym jego materialnych wytworów, jakimi są zabytki nieruchome. Ochrona zabytków stanowi część naszego systemu prawa - utrzymanie spuścizny kulturalnej narodu jest obowiązkiem społeczeństwa jak i wszystkich organów państwa w zakresie ich właściwości.
- 2) Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (j.t. Dz. U. z 2021r., poz. 741 ze zm.). Zgodnie z brzmieniem art. 1 ust. 1 pkt. 4) ustawa określa wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Wprowadza ona pewne obostrzenia przy opracowywaniu: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy i ustalaniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.
- 3) Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (j.t. Dz. U. z 2020r., poz. 1333 ze zm.). Art. 2 ust.2 pkt. 3) wskazuje, że przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych w tym

w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ponadto ustawa nakazuje projektować obiekty budowlane zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

4) Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001r. - Prawo ochrony środowiska (j.t. Dz. U. z 2020r., poz. 1219 ze zm.). Art. 71 ust. 3 stanowi: „*Przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych*”. Przepis ten dotyczy również krajobrazu kulturowego. Z kolei art. 101 pkt) 2 lit. f zapewnia ochronę wartości kulturowych, z uwzględnieniem zabytków archeologicznych.

5) Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (j.t. Dz. U. z 2021r., poz. 1098 ze zm.). Celem ochrony przyrody jest m.in. ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2 ust. 2 pkt 5). Jako formę ochrony przyrody w art. 6 ust. 1 pkt. 3) ustawa wymienia park krajobrazowy, który następnie definiuje jako obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju (art. 16 ust. 1).

6) Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami (j.t. Dz. U. z 2020r., poz. 1990 ze zm.). W art. 6 pkt 5 ustawa nazywa celem publicznym opiekę nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki. W następnych artykułach uzależnia sprzedaż, zamianę, darowiznę lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, od pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. W art. 68 wprowadza 50% bonifikatę od ceny ustalonej. Identyczny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego jeżeli nieruchomość gruntowa jest wpisana do rejestru zabytków oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu.

7) Ustawie z dnia 25 października 1991r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (j.t. Dz. U. z 2020r. poz. 194). Art. 1 stanowi, że zarówno państwo jak i organy jednostek samorządu terytorialnego sprawują mecenat nad działalnością kulturalną, polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

8) Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (j.t. Dz. U. z 2020r., poz. 1057 ze zm.). Określa, że wśród zadań publicznych znajdują się m.in. zadania w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Regulacje z tym związane są zawarte w art. 19b, który określa prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach określone zostały w:

- 1) Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (j.t. Dz. U. z 2020r. poz. 902),
- 2) Ustawie z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (j.t. Dz. U. z 2019r. poz. 1479).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- 1) Ustawy z dnia 14 lipca 1983r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (j.t. Dz. U. z 2020r., poz. 164)

Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022, zwany dalej „Programem 2019–2022”, ma na celu realizację przepisu art. 84 w związku z art. 86 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program 2019–2022 jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. W ramach podziału kompetencji między ministrami, wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego jest organem odpowiedzialnym za koordynację, monitorowanie i ewaluację realizacji Programu 2019–2022 przez wszystkie zaangażowane w nią podmioty. Strzeżenie dziedzictwa narodowego stanowi jedno z podstawowych zadań Rzeczypospolitej Polskiej, zdefiniowanych w art. 5 Konstytucji, obok ochrony niepodległości i nienaruszalności terytorialnej, zapewnienia wolności i praw człowieka i obywatela, bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony środowiska. Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, jako jeden z najważniejszych elementów tego dziedzictwa, realizowane są przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej w powiązaniu z kontekstem polityki gospodarczo-społecznej, ale stanowią również cel sam w sobie, którego wartość wykracza poza kategorie czysto ekonomiczne.

Cel główny Programu 2019–2022 to „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel główny Programu 2019–2022		
Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami		
Cel szczegółowy 1	Cel szczegółowy 2	Cel szczegółowy 3
<i>Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego</i>	<i>Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami</i>	<i>Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego</i>
Kierunki działania	Kierunki działania	Kierunki działania
1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym. 2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.	1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami. 2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.	1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości. 2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Tabela 1 Cel główny Programu 2019–2022 wraz z celami szczegółowymi. **Źródło:** Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022

Cel główny Programu jak i cele szczegółowe są zgodne z POZGD.

Koncepcja Rozwoju Kraju 2050

Koncepcja Rozwoju Kraju 2050 to długookresowy dokument wizyjny, który będzie identyfikował kluczowe światowe i krajowe trendy kształtujące przyszłość w sferze społecznej, gospodarczej, środowiskowej i przestrzennej, wskazywał zestaw najważniejszych wyzwań rozwojowych, z jakimi mierzy i mierzyć się będzie Polska, formułował możliwe scenariusze rozwojowe, rekomendował strategiczne wybory w ramach polityk publicznych w perspektywie roku 2050. Obecnie dokument jest w opracowywaniu i zastępuje on Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, która z dniem 13 listopada 2020r. stała się dokumentem archiwalnym.

Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030

W dniu 20 września 2018r. Sejmik Województwa Dolnośląskiego uchwalił Strategię Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030. Nowa strategia rozwoju powstała w wyniku współpracy Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego oraz Instytutu Rozwoju Terytorialnego z Komitetem Ekspertów i Komitetem Sterującym złożonym z przedstawicieli lokalnych jednostek samorządu terytorialnego i partnerów społeczno-gospodarczych z województwa dolnośląskiego.

Wizję przyszłościowego rozwoju regionu określono w dość ogólnej, lecz adekwatnej do powszechnie ujawnianych oczekiwań formie jako: Dolny Śląsk 2030 regionem równomiernego rozwoju, regionem przyjaznym, nowoczesnym i konkurencyjnym. Jej osiągnięciu służyć będzie realizacja celu nadrzędnego, którym jest harmonijny rozwój regionu i wysoka jakość życia dolnośląskiej społeczności oraz przyporządkowanych mu pięciu celów strategicznych:

1. efektywne wykorzystanie gospodarczego potencjału regionu;
2. poprawa jakości i dostępności usług publicznych;
3. wzmocnienie regionalnego kapitału ludzkiego i społecznego;
4. **odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego;**
5. wzmocnienie przestrzennej spójności regionu.

Aby cel odpowiedzialnego wykorzystania zasobów i ochrony walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego zrealizować strategia wyznacza następujące cele operacyjne i działania:

- 1) Wspieranie rozwoju i rewitalizacja zdegradowanych obszarów wiejskich i miejskich - 1.4.3 Wspieranie działań na rzecz rewitalizacji zabytkowych zespołów urbanistycznych i najcenniejszych obiektów architektury;
- 2) Racjonalne wykorzystanie walorów i zasobów środowiska - 4.2.3 Prowadzenie działań na rzecz rozwoju systemu obszarów cennych przyrodniczo i efektywnej ochrony wartości krajobrazu;
- 3) Wspieranie produkcji energii ze źródeł odnawialnych oraz wspieranie bezpieczeństwa energetycznego - 4.5.1 Wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie; 4.5.2 Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji; 4.5.3 Wsparcie zagospodarowywania

i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

Wskazane powyżej cele strategiczne, cele operacyjne oraz działania są zgodne z POZGD.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego

Dokument został przyjęty uchwałą nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020r. opublikowaną w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego z dnia 30 czerwca 2020 r. pod poz. 4036. Tym samym uchylony został Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego (2014).

Przedmiotowy plan określa m.in. system obszarów chronionych, w tym obszary ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony uzdrowisk oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Zasady ochrony obszarów kulturowych i zabytkowych są zgodne z POZGD.

Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Ponadlokalna Strategia Rozwoju Aglomeracji Dzierżoniowskiej

W trosce o zaspokojenie potrzeb mieszkańców, jak i rozwój infrastruktury technicznej, społecznej oraz wzrost gospodarczy jednostek samorządu terytorialnego, jak również konieczność dostosowania dokumentów do zmieniających się uwarunkowań prawnych, a także w obliczu kryzysu wywołanego epidemią Covid-19, wskazane jest posiadanie zintegrowanego dokumentu strategicznego sięgającego swoim horyzontem najbliższych 10 lat. Pragnąc aby przestrzeń Aglomeracji Dzierżoniowskiej była atrakcyjnym terenem do inwestowania i prowadzenia działalności gospodarczej oraz jednocześnie obszarem o wysokiej jakości życia, w którym mieszkańcy mogą zaspokajać różnorodne potrzeby społeczne i zawodowe, władze: Powiatu Dzierżoniowskiego, Gminy miejskiej Dzierżoniów, Gminy miejskiej Bielawa, Gminy miejskiej Piława Górna, Gminy miejsko-wiejskiej Pieszyce, Gminy miejsko-wiejskiej Niemcza, Gmina wiejskiej Dzierżoniów oraz Gminy wiejskiej Łagiewniki przystąpiły do opracowania Ponadlokalnej Strategii Rozwoju Aglomeracji Dzierżoniowskiej 2030. Dokument ten pozwoli zmierzyć się ze wspólnymi problemami i wyzwaniem oraz zdefiniować cele rozwoju wykorzystujące wspólne szanse i potencjały samorządów tworzących aglomerację.

Strategia ta wyznacza m.in. priorytet 1.4. Utrzymanie i modernizacja obiektów dziedzictwa kulturowego w ramach którego wyznaczono następujące działania:

- Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym
- Podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego aglomeracji na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.

W/w priorytet i poszczególne działania są zgodne z POZGD.

Uwarunkowania i kierunki wynikające z dokumentów planistycznych gminy Dzierżoniów

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierżoniów

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (SUiKZP) jest dokumentem o charakterze strategicznym, w którym samorząd przyjmuje określoną wizję i cele rozwoju przestrzennego gminy. Drogą do ich osiągnięcia jest przestrzeganie przyjętych

zasad oraz ukierunkowanie koniecznych, pożądanych i dopuszczalnych zmian przestrzeni. Gwarancją natomiast osiągania przyjętych celów i zmierzania do ustalonej wizji jest faktyczna realizacja przyjętych w studium ustaleń. Jednym z głównych elementów SUIKZP stanowią tzw. uwarunkowania kulturowe. Obejmują one m.in. strefy ochrony konserwatorskiej, strefy ochrony krajobrazu kulturowego, strefy ochrony kompozycji, strefy „OW” obserwacji archeologicznej, strefy „W” ochrony archeologicznej czy też strefy ochrony zabytkowych układów zieleni ukształtowanej.

Strefa „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej obejmuje obszar, na którym elementy dawnego układu przestrzennego zachowały się w stanie nienaruszonym lub jedynie nieznacznie zniekształconym. Jest to obszar uznany za szczególnie ważny jako materialne świadectwo historyczne. W strefie tej zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. W strefie tej wszelka działalność budowlana wymaga pisemnego zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Strefę „A” ochrony konserwatorskiej w gminie Dzierżonów wyznaczono dla: zespołu pałacowo-parkowego w Dobrocinie, kościoła w Dobrocinie, zespołu pałacowo-parkowego w Kiełczynie, zespołu kościelnego w Kiełczynie, zespołu dworskiego w Książnicy, zespołu kościelnego w Mościsku, zespołu pałacowo-parkowego w Nowiźnie, zespołu kościelnego w Nowiźnie, zespołu pałacowo-parkowego w Ostroszowicach, zespołu kościelnego w Ostroszowicach, zespołu pałacowo-parkowego w Owieśnie, kościoła w Owieśnie, kościoła w Piławie Dolnej (biały), zespołu pałacowo-parkowego w Roztoczniku, kościoła w Roztoczniku, zespołu pałacowo-parkowego w Tuszynie, kościoła w Tuszynie, dworu w Uciechowie, kościoła w Uciechowie.

Strefa „B” ochrony konserwatorskiej obejmuje obszary, w których elementy dawnego układu zachowały się w stosunkowo dobrym stanie. Na jej obszarze wprowadza się wymóg konsultowania i uzgadniania z służbami konserwatorskimi wszelkich działań inwestycyjnych. Niedopuszczalne są zmiany historycznie ukształtowanych wnętrz urbanistycznych i ruralistycznych oraz prowadzenie prac ziemnych bez uprzedniego powiadomienia właściwych organów.

Strefa „K” ochrony krajobrazu kulturowego obejmuje tereny krajobrazu integralnie związanego z zespołem zabytkowym, znajdujące się w jego otoczeniu lub obszary o ukształtowaniu w wyniku działalności ludzkiej charakterystycznym wyglądem. Strefa ta została wyznaczona dla następujących miejscowości bądź ich części: Dobrocin, Jędrzejowie, Jodłownik, Kiełczyn, Książnica, Mościsko, Nowizna, Ostroszowice, Owiesno, Piława Dolna, Roztocznik, Tuszyn i Uciechów.

Strefa „E” ochrony ekspozycji układu zabytkowego obejmuje obszar stanowiący zabezpieczenie właściwego eksponowania zespołów lub obiektów zabytkowych o szczególnych wartościach krajoznawczych.

Strefa „W” ochrony archeologicznej obejmuje stanowiska archeologiczne wyeksponowane w terenie, w przypadku gminy Dzierżonów są to grodziska. Obiekty, dla których wyznaczono tą strefę wyłączone z wszelkiej działalności inwestycyjnej, która mogłaby naruszyć ich specyficzną formę. Przedsięwzięcia o charakterze rewaloryzacyjnym czy inne prace rekultywujące podejmowane na obszarze stanowisk objętych strefą ochrony archeologicznej powinny uzyskać akceptację służb konserwatorskich i być prowadzone pod nadzorem. Strefę „W” wyznaczono dla stanowiska nr 51 w Roztoczniku i nr 49 w Piławie Dolnej.

Strefa „OW” wyznaczona została dla następujących miejscowości: Dobrocin, Jodłownik, Kiełczyn, Książnica, Mościsko, Nowizna, Ostroszowice, Owiesno, Piława Dolna, Roztocznik, Tuszyn, Uciechów i Włoki. Wszelkie inwestycje planowane na obszarach objętych strefą „OW” powinny zostać uzgodnione z służbami konserwatorskimi.

Strefa ochrony zabytkowych układów zieleni ukształtowanej. Tereny te najczęściej stanowią integralną część jednego z obszarów chronionych strefą „A”, „B” „K” choć niekiedy występują samoistnie. Zalecenia konserwatorskie na ich obszarze zawierają się m.in. w zachowaniu terenów zabytkowych założeń zieleni w granicach historycznych, nie dzieleniu tych obszarów na działki użytkowe a w miarę możliwości zachowanie własności całości lub dążenie do scalenia gruntów w jednych rękach.

SUiKZP jest ściśle skorelowany z Programem i jako dokument planistyczny stanowi narzędzie do wyznaczania właściwych kierunków w sferze dziedzictwa kulturowego przy czym jego zapisy zostały uzgodnione z służbami konserwatorskimi.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią podstawę planowania przestrzennego w gminie i są aktem prawa miejscowego. Przy sporządzaniu planów miejscowych wiążące są ustalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Zgodnie z art. 15 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w planie miejscowym określa się obowiązkowo m.in.: zasady ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej oraz zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego. Gmina Dzierżonów posiada 100% pokrycie miejscowości w planach zagospodarowania przestrzennego. Każdy z tych dokumentów wyznacza wiążące standardy obowiązujące przy ochronie dziedzictwa kulturowego. W planach tych - podobnie jak w studium - wyznacza się: strefy „A” ochrony konserwatorskiej, strefy „B” ochrony konserwatorskiej, czy też strefy „OW” obserwacji archeologicznej. Chronią zarówno zabytki wpisane do rejestru zabytków jak i zabytki wykazane w gminnej ewidencji zabytków. Obostrzenia w nich zastosowane - przy procesach inwestycyjnych na zabytkach - mają w przypadku planów miejscowych wyższą rangę, gdyż stanowią prawo lokalne obowiązujące na danym terenie a ich nie przestrzeganie obarczone jest różnorodnymi sankcjami cywilnymi czy karnymi.

Reasumując, Program wpisuje się w zapisy przyjęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, co więcej wyznacza podstawę do wyznaczania zasad ochrony krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej w tych opracowaniach.

Inne dokumenty

Program jest również zgodny z następującymi dokumentami gminnymi o charakterze strategicznym:

- 1) Plan Urzędniowo-Rolny Gminy Dzierżonów;
- 2) Program ochrony środowiska;
- 3) Plan ochrony zabytków gminy Dzierżonów na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych;
- 4) Plany odnowy miejscowości dla poszczególnych wsi;
- 5) Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Dzierżonów.

Gminna ewidencja zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami „*ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy*”. Gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy prowadzi wójt, burmistrz lub prezydent miasta. Zakres merytoryczny gminnej ewidencji zabytków określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (j.t. Dz. U. z 2021r., poz. 56). W rozporządzeniu zostały określone wzory kart adresowych gminnej ewidencji zabytków. Określono ponadto dane, jakie powinny być ujęte w kartach zarówno ewidencyjnych, jak i adresowych. Ustawa określa, jakie zabytki winny być ujęte w gminnej ewidencji zabytków:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nie powinna być dokumentem zamkniętym, winna być uzupełniana i weryfikowana. Jej zmiany nie powodują nieważności ustaleń Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz gminnego programu opieki nad zabytkami, którego stanowi podstawę. Ewidencja gminna winna podlegać okresowej aktualizacji, polegającej m.in. na wykreśleniu z ewidencji obiektów nieistniejących oraz gruntownie przebudowanych, uzupełnianiu o zmiany stanu prawnego oraz nowe ustalenia naukowe.

Wojewódzki Konserwator Zabytków ma obowiązek powiadamiania władz gminy o założeniu karty ewidencyjnej zabytku i wprowadzeniu tym samym nowego obiektu do wojewódzkiej ewidencji zabytków. Na tej podstawie uzupełniana jest gminna ewidencja zabytków. Zgodnie z artykułem 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane - w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Ewidencja Zabytków Gminy Dzierżoniów sporządzona została pierwotnie w 2006r. i przekazana do WUOZ w Wałbrzychu 01 września 2006r. Zawierała ona 37 obiektów. W 2014r. - na podstawie instrukcji opracowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa - dokonano aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków. Podstawę jej opracowania stanowił rejestr zabytków gminy Dzierżoniów, wojewódzka ewidencja zabytków, wykaz obiektów wskazanych przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ) do objęcia wojewódzką i gminną ewidencją zabytków. Jako materiał pomocniczy wykorzystano zbiór kart adresowych WKZ sporządzonych dla gminy Dzierżoniów (archiwum WUOZ Delegatura w Wałbrzychu), studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierżoniów, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych miejscowości oraz projekt programu ochrony nad zabytkami opracowany w 2006 roku. Zarówno Program Opieki nad Zabytkami jak i Gminna Ewidencja Zabytków zostały przekazane do WUOZ w Wałbrzychu 2014r.

Kolejna aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków nastąpiła w 2021 na przełomie trzeciego i czwartego kwartału. Weryfikacja wykazów zabytków architektury i budownictwa dokonana została w oparciu o wizje terenowe. Układ Gminnej Ewidencji Zabytków przyjęto według

alfabetycznego spisu miejscowości. Aktualne adresy budynków ustalono w oparciu o geodezyjną ewidencję budynków i lokali prowadzoną przez Starostwo Powiatowe w Dzierżoniowie. Gminna Ewidencja Zabytków obejmuje następujące grupy obiektów:

- 1) zabytkowe układy przestrzenne;
- 2) dzieła architektury i budownictwa.

Numery rejestru zabytków przyjęto, jak w wykazie obiektów wskazanych przez Dolnośląskiego WKZ do objęcia wojewódzką i gminną ewidencją zabytków, zamieszczonym na stronie internetowej BIP WUOZ we Wrocławiu.

W celu usystematyzowania i nadania właściwych ram prawnych Wójt Gminy Dzierżoniów zarządzeniem nr 398/2/22 z dnia 3 stycznia 2022r. przyjął ostateczny kształt i zakres Gminnej Ewidencji Zabytków.

Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Gmina Dzierżoniów jest typową gminą wiejską z siedzibą władz w Dzierżoniowie. Położona jest w południowej części województwa dolnośląskiego na Przedgórzu Sudeckim u podnóża Gór Sowich. Od strony północnej otaczają ją Wzgórza Niemczańskie, natomiast od północno-zachodu Wzgórza Kiełczyńskie i Masyw Ślęży. Gmina Dzierżoniów zajmuje obszar 142,1 km² co stanowi 0,7% obszaru województwa i składa się z 15 sołectw: Jodłownik, Ostroszowice, Owiesno, Myśliszów, Piława Dolna, Dobrocin, Roztocznik, Uciechów, Włóki, Nowizna, Mościsko, Tuszyn, Książnica, Kiełczyn i Jędrzejowice. Wszystkie te miejscowości spełniają podobne funkcje, nie ma miejscowości o szczególnej roli administracyjno-gospodarczej. Po wprowadzonej reformie administracyjnej Polski z 1999r. gmina Dzierżoniów znalazła się w obszarze powiatu dzierżoniowskiego i gospodarczo ciąży do ośrodków miejskich Dzierżoniów i Bielawa.

Herbem gminy jest Matka Boska Kiełczyńska z dzieciątkiem Jezus. Matka Boska Kiełczyńska stanowi trwały pomnik tradycji historycznej regionu oraz symbol wiążący polską przeszłość Śląska z jego polską teraźniejszością. W podstawie herbu występuje żółte wzgórze jako nawiązanie do Wzgórz Kiełczyńskich. Żółty to barwa, która wyróżnia się w krajobrazie gminy a to za sprawą dużych upraw zbóż. Rolnictwo ma w tej okolicy starą tradycję i sięga okresu kultury łużyckiej. Dwa złote kłosy na spokojnym błękitnym polu ułożone są w wachlarz po obu stronach Matki Boskiej. Kłosy pełne ziarna symbolizują dostatek pożywienia, jakie daje i dawała ludziom ziemia.

Rada Gminy Dzierżoniów uchwałą z dnia 26 września 2013 roku ustanowiła sztandar Gminy. Awers Sztandaru (strona główna) jest barwy żółtej z obramowaniem barwy niebieskiej. W centrum części płata umieszczony jest herb gminy Dzierżoniów z wizerunkiem stojącej na wzgórzu Matki Boskiej Kiełczyńskiej z dzieciątkiem w żółtym kolorze w jednolitym błękitnym polu tarczy. W górnej części płata, nad herbem umieszczony jest napis "GMINA" a w dolnej części płata, pod herbem napis "DZIERŻONIÓW". Litery są w kolorze niebieskim. Rewers sztandaru (strona odwrotna) jest barwy czerwonej. W centralnej części płata umieszczony jest wizerunek orła białego, ustalony dla godła Rzeczypospolitej Polskiej w srebrnym kolorze.

Zasób dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy tworzą:

1) obiekty wpisane do rejestru zabytków:

MIEJSCOWOŚĆ	RODZAJ OBIEKTU	OBIEKT/ ZESPÓŁ	NR REJESTU	DATA
Dobrocin	kościół	kościół fil. p.w. św. Piotra i Pawła	A/1672/635	07.12.1959
Dobrocin	pałac	pałac	799/Wł	14.05.1981
Dobrocin	park	park	836/Wł	14.09.1981
Jodłownik	pałac	pałac	A/4192/935/Wł	28.07.1983
Kielczyn	kościół	kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP	A/1710/802	01.12.1960
Kielczyn	plebania	plebania	A/1711/987/Wł	22.02.1984
Kielczyn	pałac	pałac, ob. dom mieszkalny	A/4244/767	30.09.1960
Kielczyn	park	park	A/4243/834/Wł	18.09.1981
Kołaczów	wiatrak	wiatrak	A/4242/749	26.09.1960
Książnica	dwór	dwór	A/4241/768	30.09.1960
Książnica	otoczenie dworskie	otoczenie dworu	A/4240/833/Wł	18.09.1981
Mościsko	kościół	kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela	A/1667/582	19.03.1959
Nowizna	kościół	kościół fil. p.w. Najśw. Serca Pana Jezusa	A/1922/767/Wł	08.11.1980
Nowizna	pałac	pałac	A/4421/769/Wł	08.11.1980
Nowizna	park	park	A/4422/832/Wł	18.09.1981
Ostroszowice	kościół	kościół paraf. p.w. św. Jadwigi	A/1688/890	30.06.1961
Ostroszowice	pałac	pałac, ob. ruina	A/4472/1364	13.08.1965
Ostroszowice	park	park	A/4473/835/Wł	14.09.1981
Owiesno	kościół	kościół fil. p.w. św. Trójcy	A/1705/803	01.12.1960
Owiesno	zamek	zamek	A/4474/461	06.06.1957
Owiesno	oficyna	oficyna dworska w zespole pałacowym	A/4476/984/Wł	22.02.1984
Owiesno	brama	brama wjazdowa	A/4475/983/Wł	22.02.1984
Owiesno	park	park	A/4477/757/Wł	08.11.1980
Piława Dolna	kościół	kościół paraf. p.w. św. Katarzyny	A/1701/891	30.06.1961
Piława Dolna	dwór	dwór, ob. w ruinie	A/6006/463	06.06.1957
Piława Dolna	park	park	A/4495/863/Wł	18.09.1981
Roztocznik	kościół	kościół fil. p.w. św. Józefa	A/1706/807	07.12.1960
Roztocznik	pałac	pałac	A/4559/801/Wł	14.05.1981
Roztocznik	park	park	A/4560/862/Wł	18.09.1981
Tuszyn	kościół	kościół fil. p.w. Najświętszego Serca PJ	A/1952/985/Wł	22.02.1984
Tuszyn	pałac	pałac	A/4587/1368	13.08.1965
Tuszyn	park	park	A/4586/754/Wł	08.11.1980
Uciechów	kościół	kościół fil. p.w. św. Bartłomieja	A/1690/894	30.06.1961
Uciechów	dwór	dwór	A/4588/770	05.10.1960
Uciechów	park	założenie ogrodowe	A/4589/1172/Wł	28.03.1986

Tabela 2 Obiekty wpisane do rejestru zabytków

- 2) obiekty wpisane do wykazu zabytków – załącznik nr 1 do programu;
- 3) strefy ochrony układu ruralistycznego poszczególnych wsi;
- 4) strefy ochrony zabytków archeologicznych poszczególnych wsi;
- 5) stanowiska archeologiczne;
- 6) strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej;

7) obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków.

Stan dziedzictwa kulturowego w gminie Dzierżonów przedstawia się całościowo jako średni, gdzie:

- 1 oznacza ruinę;
- 2 oznacza zły stan techniczny;
- 3 średni stan techniczny;
- 4 dobry stan techniczny;
- 5 bardzo dobry stan techniczny.

STAN TECHNICZNY	OBIEKT/ ZESPÓŁ	NR REJESTU	DATA
4	kościół fil. p.w. św. Piotra i Pawła	A/1672/635	07.12.1959
2	pałac	799/Wł	14.05.1981
3	park	836/Wł	14.09.1981
3	pałac	A/4192/935/Wł	28.07.1983
4	kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP	A/1710/802	01.12.1960
4	plebania	A/1711/987/Wł	22.02.1984
3	pałac, ob. dom mieszkalny	A/4244/767	30.09.1960
3	park	A/4243/834/Wł	18.09.1981
1	wiatrak	A/4242/749	26.09.1960
3	dwór	A/4241/768	30.09.1960
3	otoczenie dworu	A/4240/833/Wł	18.09.1981
4	kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela	A/1667/582	19.03.1959
4	kościół fil. p.w. Najśw. Serca Pana Jezusa	A/1922/767/Wł	08.11.1980
3	pałac	A/4421/769/Wł	08.11.1980
3	park	A/4422/832/Wł	18.09.1981
4	kościół paraf. p.w. św. Jadwigi	A/1688/890	30.06.1961
1	pałac, ob. ruina	A/4472/1364	13.08.1965
3	park	A/4473/835/Wł	14.09.1981
4	kościół fil. p.w. św. Trójcy	A/1705/803	01.12.1960
1	zamek	A/4474/461	06.06.1957
3	oficyna dworska w zespole pałacowym	A/4476/984/Wł	22.02.1984
5	brama wjazdowa	A/4475/983/Wł	22.02.1984
3	park	A/4477/757/Wł	08.11.1980
4	kościół paraf. p.w. św. Katarzyny	A/1701/891	30.06.1961
1	dwór, ob. w ruinie	A/6006/463	06.06.1957
3	park	A/4495/863/Wł	18.09.1981
4	kościół fil. p.w. św. Józefa	A/1706/807	07.12.1960
3	pałac	A/4559/801/Wł	14.05.1981
4	park	A/4560/862/Wł	18.09.1981
4	kościół fil. p.w. Najświętszego Serca PJ	A/1952/985/Wł	22.02.1984
4	pałac	A/4587/1368	13.08.1965
4	park	A/4586/754/Wł	08.11.1980
4	kościół fil. p.w. św. Bartłomieja	A/1690/894	30.06.1961
3	dwór	A/4588/770	05.10.1960
1	założenie ogrodowe	A/4589/1172/Wł	28.03.1986

Tabela 3 Stan techniczny obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Źródło: opracowanie własne.

Obiekty wpisane do wykazu zabytków należą w większości do osób prywatnych, gdzie są na bieżąco modernizowane. Niestety w niektórych przypadkach w wyniku przeprowadzonych prac budowlanych zostały zniszczone/zasłonięte elementy świadczące o charakterze obiektu w ujęciu historycznym czy też kulturowym.

Formy ochrony zabytków w gminie Dzierżonów

Na terenie gminy Dzierżonów występują następujące formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków - 35 wpisów;
- 2) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego – gmina Dzierżonów jest pokryta w 100 % miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego – ochroną objęto łącznie 234 obiekty.

Na terenie gminy Dzierżonów nie występują:

- 1) wpisy na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznania za pomnik historii;
- 3) utworzenia parku kulturowego.

Rys historyczny Gminy Dzierżonów

Na terenie gminy Dzierżonów archeolodzy stwierdzili osadnictwo z okresu mezolitu (środkowy okres epoki kamienia) - w Piławie Dolnej, neolitu (epoka kamienia gładzonego) oraz stanowiska tzw. kultury ceramiki sznurowej w Kołaczowie i Roztoczniku (archeologiczna kultura epoki eneolitu z kręgu kultur naddunajskich datowana na III tysiąclecie p.n.e., charakteryzująca się zdobieniem ceramiki i narzędzi za pomocą odcisniętego sznura). W latach 1700 – 650 p.n.e. istniało na terenie gminy osadnictwo zwane „kulturą łużycką” (kultura archeologiczna środkowej i młodszej epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza). W VIII wieku ziemie gminy należały do plemienia Ślęzan. Było to plemię słowiańskie z grupy lechickiej zamieszkujące tereny środkowej części Dolnego Śląska, wokół góry Ślęży oraz nad rzeką Ślężą aż po okolice Wrocławia. Od ich nazwy wywodzi się nazwa całego regionu - Śląsk. Gmina, podobnie jak cały Dolny Śląsk, na przestrzeni dziejów zmieniała swoją przynależność polityczną. W latach 989-990 została ona przyłączona do Polski Piastów. W 1392r. w ramach Księstwa Świdnicko-Jaworskiego została włączona do Czech. W latach 1469-1490 należała do Węgier, a następnie do czeskiej linii naszych Jagiellonów, i kolejno do rodziny Habsburgów, a od 1741r. do pruskich Hohenzollernów. Król Pruski, Fryderyk II Wielki, który w 1759r. był w Kiełczynie, walczył o tę ziemię przeszło dwadzieścia lat. W końcowym etapie III ostatniej wojny śląskiej – 16.08.1762r. pokonał Austriaków, którzy ponieśli klęskę w bitwie pod Rybią Górą, Piławą Dolną i Owiesnem, tracąc przy tym 9 sztandarów i 28 dział. Od roku 1871 do II wojny światowej ziemię, na których znajduje się obecnie gmina należały do Niemiec.

W oblicze wsi z ternu gminy wpisały się ziemiańskie rezydencje z elementami stylów: renesansowego, barokowego i klasycyzmu. Architekturę z końca XIX wieku reprezentują pałace von Partatusa w Dobrocinie i von Seidlitz-Sandretzky w Roztoczniku. Pałac w Nowiźnie reprezentuje renesans francuski a zamek w Owiesnie ma rzadko spotykane założenie architektoniczne (w Europie są tylko dwa inne podobne rozwiązania). Szlachta posiadała na terenie gminy cegielnię (von Richthofen w Środkowym Mościsku), gorzelnie (Dobrocin), browary w Piławie Dolnej i Uciechowie. Przedstawiciele stanu szlacheckiego różnili się pochodzeniem etnicznym, stanem majątkowym, a od czasów reformacji byli podzieleni religijnie. Niektórzy spośród nich zapisali się w historii Niemiec, Polski, Śląska i okolicy. Potomkowie Bogislaus von Sandretzky z Ostroszowic piastowali urząd dziedzicznego Marszałka Szlachty Śląskiej, Fraz Dominikus graf Almesloe z Uciechowa w latach 1743-1760 był biskupem pomocniczym księcia biskupa we Wrocławiu. Heinrich Leopold von Seherr Thos (pan m.in. na Ostroszowicach) w 1789r. otrzymał Order Orła Białego od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Prittwitz Gaffron z Tuszyna, królewski starosta powiatu rychbachskiego w 1844r. odpowiadał za stłumienie powstania tkaczy śląskich. Von Seidlitz z Owiesna w 1921r. patronował powiatowemu turniejowi sportowemu.

Dzięki panom protestanckim na miejscu skromnego kościoła ewangelików w Tuszynie z 1744r. stanęła w 1874r. okazała neogotycka świątynia, obecnie filia kościoła parafialnego w Kiełczynie.

Wiele wskazuje na to, że od średniowiecza ludność miejscowa była co najmniej dwujęzyczna: polsko i niemieckojęzyczna. Przez stulecia miejscowa ludność ulegała germanizacji. Ostatnia enklawa języka polskiego przetrwała w parafii Kiełczyńskiej do początków XVIII wieku. Najstarszy druk napisany po polsku pochodzi z 1783r., ma charakter religijny i zachował się w Piławie Dolnej. Księgi parafialne z końca XVII i XVIII wieku posiadają wiele nazwisk słowiańskich: Stibicz, Woy, Bartniek, Sedlak, Polensky, Rohowsky, Gollek, Kandelka, Schopke. Znajomość języka polskiego w pojedynczych domach przetrwała do 1945r. w Kiełczynie, Tuszynie, Mościsku, Książnicy, Owieśnie, Piławie Dolnej. Obszary gminy na początku XX wieku odwiedzali robotnicy sezonowi m.in. z Galicji. W Tuszynie po II wojnie światowej sołtysem został Hartmann władający językiem czeskim, polskim i niemieckim.

W gminie nie obyło się bez konfliktów i wojen religijnych. Od wystąpienia Lutra w 1517r. pojawiła się na tych ziemiach reformacja. W 1570r. przejęli kościół w Kiełczynie, nie mając jednak odwagi na usunięcie posągu Matki Bożej. Po ostatniej wielkiej wojnie religijnej 1618-1648 Jędrzejowice przestały istnieć, w Kiełczynie nie ostał się żaden gospodarz i stał się on wsią ogrodników. Po wojnie katolicy uzyskali następujące kościoły: w Mościsku (7.03.1654r.), w Ostroszowicach (9.03.1654r.), w Nowiźnie i Kiełczynie (10.03.1654), w Owieśnie, Piławie Dolnej, Dobrocinie, Uciechowie (20.03.1654r.). Najwcześniej wzmiankowane były Kościoły w Kiełczynie (1239), Mościsku (1268), Piławie Dolnej i Uciechowie (1335) oraz Dobrocinie (1343). Obecnie najciekawszymi zabytkami sztuki sakralnej w gminie są przede wszystkim kościoły w Nowiźnie, Kiełczynie, Piławie Dolnej i Dobrocinie gdzie warto zobaczyć śląskie płyty nagrobne z XVI i XVIII wieku. W kościele w Mościsku zachowała się późnoromańska polichromia w prezbiterium datowana między 1250 a 1289r., z kolei w kościele w Dobrocinie przetrwała próba czasu polichromia późnogotycka. W kościele w Piławie Dolnej do dziś można podziwiać wyposażenie wnętrza z końca XV wieku, w tym jedna płaskorzeźba ze szkoły Wita Stwosza.

Po drugiej wojnie światowej polskie nazwy wsi brzmiały następująco: Bartków (Uciechów), Helenów (Borowica), Albertów (Roztocznik), Gutfinów (Dobrocin), Nowa Wieś (Nowizna), Łuki (Włoki), Kurniki (Tuszyn), Kiełczyn (Kiełczyn), Zakrzówek (Jędrzejowice). Pierwszymi osadnikami byli przymusowi robotnicy, pracujący tu w czasie wojny np. w Książnicy, Tuszynie, Dobrocinie i Owieśnie. Na miejscu pozostała niewielka grupa autochtonów Ślązaków i Polaków (np. ksiądz Jan Melc proboszcz w Kiełczynie). Jednymi z pierwszych byli również żołnierze I Dywizji Wojska Polskiego im. Tadeusza Kościuszki (np. Tomasz Jakubowski w Dobrocinie czy p. Kanarek w Uciechowie) oraz kombataneci innych formacji wojskowych. W Książnicy osiedliła się kilkunastoosobowa grupa ze spalonej przez Niemców wsi Boków (woj. kieleckie), w Mościsku liczna grupa z powiatu olkuskiego. W parafii Kiełczyn ludność pochodziła z 30 powiatów II RP oraz Niemiec, Francji i Bukowiny Rumuńskiej. W 1946r. polskie szkoły uruchomili: p. Żyła w Mościsku, pan Chebzda w Dobrocinie, p. Bazgier w Uciechowie, pan Markowski w Tuszynie. Małżeństwo nauczycieli – Stefania i Paweł Basowie w 1947r. założyło ludowy zespół teatralny w Ostroszowicach. Do 1972r. zespół ten dał 15 premier. Kierownik zespołu Paweł Bas w 1969r. przy Wiejskim Domu Kultury w Ostroszowicach utworzył kapelę ludową „Macieje”. Długoletni kierownik szkoły w Mościsku - Marian Gocyk - od 1952r. przewodniczący Gminnego Komitetu Frontu Narodowego przy gminie tj. Gminnej Radzie Narodowej we Włokach, inspirował budowę sceny w Mościsku, a w 1954r. założył chór przy szkole. W Piławie Dolnej od 1958r. prowadził działalność kulturalną Zespół Pieśni i Tańca Górali Czadeckich „Poiana”. Jego trzon tworzyli górale czadeccy: Juraszkowie, Kucharkowie, Drozdkowie. W 1989r. zespół został uhonorowany przez Ministra Kultury

i Sztuki nagrodą Oskara Kolberga. W gminie prężnie działały koła gospodyń wiejskich. W Ostroszowicach koło patronowało zespołowi śpiewaczemu „Maciejki” (początek lat 70-tych XX wieku). W 1971r. przewodnicząca koła w Piławie Dolnej p. Kubińska, założyła chór ludowy „Piławianka”. W 1962r. reaktywowało się Koło Gospodyń Wiejskich w Mościsku. Koła organizowały zabawy ludowe, brały udział w „świętach ludowych” czy dożynkach. W 1964r. został otwarty Klub Wiejski w Nowiźnie, w 1966r. Klub Rolnika w Uciechowie, a w 1969r. Klub Rolnika w Dobrocinie. W tym ostatnim była siedziba Koła, działał chór dziewczęcy oraz prowadzono w nim szkolenia rolnicze. Na terenie gminy od 1946r. zaczął działać Związek Harcerstwa Polskiego. Do jego pierwszych działaczy należał ks. Kuźnicki, który organizował ćwiczenia terenowe między Kielczynem, Książnicą a Mościskiem. W 1964r. w Nowiźnie miał miejsce Zlot Harcerski drużyn z Tuszyna, Włók, Mościska i Nowizny a także z Dzierżoniowa. W 1950r. powstała w Mościsku Gminna Biblioteka, która swoim zasięgiem obejmowała cały teren gminy. Od 1951r. kierownikiem biblioteki była Maria Kuś. Filie istniały m.in. w Uciechowie i Ostroszowicach. Społeczność lokalną integrował Kościół, szczególne zasługi na tym polu mieli: ks. Jan Melc oraz wieloletni proboszcz w Piławie Dolnej, grekokatolik ks. Styczek. Wielkie znaczenie miało masowe uczestnictwo ludności w peregrynacji kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w 1967r. w ramach obchodów 1000-lecia chrztu Polski.

Ruch spółdzielczy przechodził zawirowania związane ze zmianami politycznymi np. w 1949r. Rolniczy Zespół Spółdzielczy w Mościsku liczył 11 członków i stale się rozwijał aż do samorozwiązania się w marcu 1957r. W związku z obowiązkowymi dostawami zbóż, zwierząt rzeźnych oraz ziemniaków, gmina wyznaczała dla rolników punkty skupu dostaw obowiązkowych, niewywiązanie się z nich podlegało karze grzywny a nawet więzienia. W 1953r. Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” (GSSCH) otworzyła magazyny zbożowe PZZ w Mościsku, także dla gromady Uciechów. Od 1947r. zaczęła działać we wsiach sieć sklepów spółdzielczych GSSCH. W 1957r. GSSCH w Mościsku otwiera wytwórnię oranżady. Na początku lat 60-tych w Mościsku zaczęło działalność pierwsze stałe kino „Serenada”. W 1975r. Naczelnikiem Urzędu Gminy w Dzierżoniowie był Jan Gacek. Rok 1989r. i zmiana systemu ustrojowego pozwoliły na uwolnienie drzemiącego w ludziach potencjału. Na początku lat 90-tych jednym z najważniejszych wyzwań, stojących przed gminą była jej telefonizacja. Jedyną wsią w której mieszkańcy mogli posiadać telefon była Nowizna, w innych miejscowościach telefon był dostępny jedynie u sołtysa. W 1996r. można już było korzystać z telefonu w całej gminie. Podobnym przedsięwzięciem było doprowadzenie bieżącej wody do wszystkich domostw. Początkowo wodociągi istniały we Włókach, Tuszynie, Kielczynie, Uciechowie oraz częściowo w Piławie Dolnej. Obecnie teren całej gminy jest zwodociągowany. Pod koniec lat 90-tych kanalizacją zbiorczą objęto wsie Włoki, Tuszyn, Kielczyn, Książnica i Uciechów.

Charakterystyka poszczególnych wsi

Kielczyn

Pierwsza wzmianka w kronikach odnosząca się do Kielczyna pochodzi z 1239r. i dotyczy ona tutejszego proboszcza Jacobusa. Należy domniemywać, że wieś lub osada istniały tutaj już wcześniej. Historycy przypuszczają, że na wzgórzu Szczytna istniał zamek. Zapis o kościele pojawia się ponownie w 1248r. Kielczyn nigdy nie należał do wielkich, bogatych wsi. Pierwszy kościół został wzniesiony prawdopodobnie przez księcia Bolka świdnickiego w 1270 r., nie ma jednak to bezpośredniego przekazu pisemnego. Należał on do archiprezbiteriatu wrocławskiego i posiadał swoją prebendę na miejscu oraz w pobliskiej Książnicy, nad którą sprawował także jurysdykcję sądową. Prebendę Książnicką utworzył w 1282r. książę Bolko świdnicki. Dokumenty

czynszowe dotyczące Kielczyna wymieniają kilkakrotnie tutejszych proboszczów np.: dokument z 1333r. (Rudeger) oraz z 1364r. (Albrecht). Kościół kielczyński od 1654r. należał do parafii w Tuszynie. Jest także wymieniany w protokole wizytacyjnym - (*Yisitatio ecclesiarum parochialium archidiaconatus Vratislaviensis*) z 1658 r. Przy kościele znajdował się cmentarz, który do 1797 r. służył także Tuszynowi. W 1638r. nastąpiło zniszczenie wsi i kościoła. Po wojnie trzydziestoletniej w Kielczynie nie ostał się żaden gospodarz kmieć. Nazywany był „wsią ogrodników”. W 1726r. obciążenia podatkowe z majątku kielczyńskiego oszacowano na 1016 talarów, a chłopów na zaledwie 50. W 1765r. we wsi mieszkało 23 zagrodników, 8 chałupników i 12 rzemieślników, a w 1785r. było 20 zagrodników i 14 chałupników. 137 lat po wspomnianej wojnie we wsi nie było gospodarzy. W 1759r. wieś odwiedził król pruski Fryderyk II Wielki. W XIX wieku miejscowość stała się ośrodkiem tkactwa rzemieślniczego. Działo tu 18 warsztatów tkackich lnianych oraz 16 wełnianych. W 44 domach mieszkało 363 osoby. W 1840r. we wsi istniały 2 gospody, 2 folwarki z 900 owcami. Pracowało 77 warsztatów rzemieślniczych, w tym 63 warsztaty tkackie przerabiające bawełnę. W tym czasie w 53 domach mieszkało 432 osoby. W 1870r. następuje upadek tkactwa chałupniczego na rzecz rozwoju przemysłu tekstylnego w Bielawie, Pieszcach i Dzierżoniowie. Wieś zamieszkuje 466 osób. Kielczyn ówczesznie znajdował się na trasie rozwijającego się ruchu turystycznego, pamiątką po tym jest ustawiony w 1909 roku obelisk poświęcony doktorowi Winklerowi, który był propagatorem lokalnej turystyki i który zaprojektował wieżę widokową na Wielkiej Sowie. Po zakończeniu I Wojny Światowej we wsi ustawiono pomnik pamięci poległych, zaprojektowany był przez P. Schulza, w 1925 został uznany za najpiękniejszy z pomników pamięci. W 1941 wieś liczyła 351 mieszkańców. W 1945 miejscowość znalazła się na terytorium Polski, nazwę zmieniono na Kielczyn, a proboszczem został pochodzący z tej wsi ksiądz Jan Melc. W 1947 nazwę wsi zmieniono na obecną. W latach 80-tych XX wieku wybudowano we wsi wodociąg, w 1992 zakończono telefonizację a do 1998 ukończono prace związane w budową kanalizacji.

Z kilku względów Kielczyn należał jednak zawsze do miejsc najważniejszych w naszej okolicy. Przede wszystkim bardzo żywy był tu stary kult maryjny. Ponadto stanowił istotne miejsce w administracji kościelnej. Od 1738r. miejscowość była siedzibą archiprezbiteriatu. Stanowił ważny ośrodek krzewionej przez kościół kultury. W 1276r. we wsi istniała już szkoła parafialna. Z uwagi na fakt, że szkoły parafialne w XIII wieku były jeszcze nieliczne i powstawały głównie w miastach (np. Krakowie), szkoła parafialna w Kielczynie należała do najstarszych. Od początku szkoły parafialne dawały możliwość podjęcia elementarnej nauki – w tym zajęć praktycznych, oczywiście w oparciu o księgi religijne, mówiące o podstawach wiary katolickiej. W XIII wieku krzewienie kultury na szczeblu parafialnym często odbywało się w języku polskim. Troska o polskie oblicze ludowej kultury chrześcijańskiej była w kościele czymś naturalnym, głównie na tych obszarach, na których dochodziło do poniżania mowy polskiej przez kolonistów niemieckich. Ponadto krzewienie chrześcijaństwa wśród wiernych wymagało, by duszpasterze znali język polski. W Kielczynie szkoła powstała zanim w okolicy pojawili się pierwsi niemieccy koloniści. Język polski we wsi zachował się wyjątkowo długo – według sprawozdania powizytacyjnego miejscowego kościoła, aż do roku 1667. W katolickiej wsi od XVIII wieku do lat 30-tych XX wieku istniała wyłącznie szkoła katolicka. Wymieniana jest ona w opisie Kielczyna z 1785r., w tekście z 1825r. wspomina się zatrudnionego w niej nauczyciela. Na bazie XIX – wiecznego budynku szkoły w Kielczynie, w 1945r. utworzono we wsi szkołę polską. Znajdowała się ona w sąsiedztwie sanktuarium i plebanii.

nazwy miejscowości: Colcim 1239r., Kelczchni - 1364r., Költschen - 1667r., Kielczyn 1945r., Kielczyn 1947r.

właściciele wsi: 1392r. świdniccy członkowie rodziny Sachsenkirche; 1654r. Gabriel von Hund; 1740r. rodzina von Schindel; 1765r. George Rudolf von Schindel; 1779r. Maria Zofia von Witten; 1825r. kupiec Scharff; 1870r. pan von Löbbbeck.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP pod numerem rejestru A/1710/802 z dnia 1.12.1960 r.

Dom maryjny, położony na Wzgórzach Kielczyńskich, to przepiękna świątynia z kamienia łamanego, utrzymana w gotyckim stylu. Biel jej murów wyraźnie zaznacza się na ciemniejszym tle okolicznej zieleni. Z 1235 roku pochodzą pierwsze adnotacje o miejscowym kapłanie, którym był Jacobus Plebanus de Colcie. Istnieje również legenda, wedle której probostwo w Kielczynie założył sam Bolko Świdnicki. Ksiązę chciał je pierwotnie umieścić w niedalekiej Książnicy, jednak drewno na budowę kościoła po trzykroć zostało w tajemniczy sposób przeniesione na wzgórze w Kielczynie. Świątynię wybudowano w latach 1230-1240 – obecna pochodzi z XV i XVI wieku. Kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny to przede wszystkim ważny ośrodek kultu maryjnego, skupionego wokół cudownej figury Maryi z Dzieciątkiem. Ruch pątniczy kwitł tutaj również w latach 1570-1654, kiedy kościół znalazł się w rękach protestantów. W 1658 roku część świątyni strawił pożar – od uderzenia pioruna spaliła się wieża wraz z nawą środkową, stopił się dzwon, jednak figura ocalała. Mimo to kościół popadł w ruinę. Pieczę nad sanktuarium sprawowali m.in. benedyktyni, dominikanie i franciszkanie, którzy podejmowali próby odbudowy i restauracji świątyni. Nową wieżę wzniesiono w 1668 roku, a kościół odremontowano w 1675 roku. Nawa środkowa otrzymała wówczas płaski, drewniany strop. Momentem przełomowym w dziejach parafii był rok 1680, kiedy to opiekę nad wspólnotą przejął ksiądz diecezjalny – Ferdynand Krichsta, który piastował swój urząd przez pół wieku. Do kościoła prowadzą dwa wejścia – boczne od południa, okolone późnogotyckim portalem oraz nieczynne przez wiele lat wejście przez wieżę. W ołtarzu głównym odbiera należną jej cześć słynąca łaskami figura Maryi z Dzieciątkiem, zwana też Matką Bożą Łaskawą. Oryginał powstał około 1420 roku – obecna realizacja to bardzo udana kopia. Ponad nią znajduje się obraz Świętej Trójcy, a w zwieńczeniu ołtarza Trzy Osoby Boskie w przedstawieniu figuralnym. Tłem dla całości jest precyzyjnie rzeźbiona w drewnie zasłona. Wystrój ołtarza stanowią również figury Joachima i Anny – rodziców Bożej Oblubienicy. W nawie głównej, po lewej stronie umieszczono wczesnobarokową ambonę z tańczącym aniołem na pokrywie, a po prawej – barokowy ołtarz, który dzielą zgodnie św. Barbara i św. Katarzyna.

Plebania w Kielczynie pod numerem rejestru A/1711/987/Wł z dnia 22.02.1984r.

Plebania kielczyńska może poszczycić się wizytą słynnych postaci historycznych, m.in. króla pruskiego Fryderyka II oraz nuncjusza apostolskiego Achillego Rattiego, późniejszego papieża Piusa XI. Niemale zasługi w rozwoju parafii i dalszej rozbudowie kościelnych dóbr przypisuje się proboszczowi Krzysztofowi Ferdynandowi Krischcie, który sprawował swój urząd od 1680r. W ciągu pięćdziesięciu lat nie tylko odnowił i doposażył kościół oraz wybudował nową plebanię (1690-1694). Kościół, plebania i cmentarz otoczony murem z poł. XIX wieku tworzą cenny zespół architektoniczny. Budynek plebani wzniesiono w stylu barokowym, obiekt wybudowany w formie prostokąta, nakryty dachem dwuspadowym. We wnętrzu zachowało się sklepienie krzyżowe a na zewnątrz okna w kamiennych opaskach.

Pałac w Kielczynie pod numerem rejestru A/4244/767 z dnia 30.09.1960r.

Początki rezydencji sięgają połowy XVII wieku kiedy to wioska należała do rodu von Hund. Około 1730 roku pałac został przebudowany. Kolejne przekształcenia miały miejsce na

zlecenie Karla von Löbbbecke w latach 1860-1870. Pałac został wyremontowany w 1975 roku. Dwa lata później w budynku wzmiankowano klub młodzieżowy, klub „Ruchu” i bibliotekę. Zapewne część pomieszczeń pełniła funkcje mieszkalne. Kolejny remont zabytku miał miejsce w 1993 roku. Obecnie budynek niezamieszkały w trakcie przeprowadzania gruntownych prac konserwatorskich.

Budynek murowany z cegły, potynkowany, założony na planie prostokąta, trzykondygnacyjny, nakryty łamanym dachem czterospadowym (mansardowym). Fasada (elewacja wschodnia) dziesięcioosiowa z przebudowanym pierwotnie zapewne centralnym głównym wejściem. Główne wejście przypuszczalnie poprzedzał podcień podtrzymujący balkon. Druga dłuższa elewacja (zachodnia) oryginalnie również dziesięcioosiowa, obecnie z większością okien zamurowanych. Elewacje w znacznym stopniu uproszczone, zachowały wydatny gzyms wieńczący, proste opaski wykonane w tynku wokół niektórych okien, a także gzymsów nadokiennych. Co interesujące obecnie rozpadające gzymsy nadokienne pokazują swoją konstrukcję. Zostały wykonane z drewna i obłożone tynkiem. Układ pomieszczeń dwutraktowy z wyraźnie asymetrycznie umieszczonym hallem i klatką schodową, powtarzający się z nieznacznymi modyfikacjami na wszystkich kondygnacjach. Pomieszczenia na parterze sklepione, ze sklepieniami kolebkowymi z lunetami oraz sklepieniem krzyżowym w pomieszczeniu w pn. – zach. narożniku budynku. Pomieszczenia na piętrach kryte stropami drewnianymi. Nie zachowały się żadne elementy wyposażenia ruchomego. Na uwagę zwracają zachowane elementy wyposażenia stałego oraz dekoracji malarskiej budynku.

Park w Kiełczynie pod numerem rejestru A/4243/834Wł z dnia 18.09.1981r.

Na rozległym dziedzińcu gospodarczym – ok. XIX wieku – posadzono szereg drzew tworząc rodzaj ogrodu drzewnego. Z tego okresu pochodzi również ośmioboczna altana. Na uwagę zasługuje drzewostan parkowy: choina kanadyjska, magnolia, topola kalifornijska. Obecnie stan parku jest zły, starodrzew występuje sporadycznie – centralną część dawnego założenia parkowego zajmują składy opału i złomu.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (kościół, cmentarz, kaplica cmentarna, brama, mur cmentarza, plebania);
- 2) Zespół pałacowo-parkowy (pałac, pawilon ogrodowy, obora, stodoła, park)
- 3) Dom mieszkalny nr: 9 i 25.

W granicach wsi wyznaczono dwie strefy ochrony konserwatorskiej dla zespołu kościelnego oraz zespołu pałacowo-parkowego. W strefach tych zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Ponadto część wsi znajduje się w tzw. otulinie Ślęzańskiego Parku Krajobrazowego w której trzeba stosować wszelkiego rodzaju nakazy, zakazy i zalecenia zawarte w planie ochrony oraz przepisach odrębnych.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/ Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 86-25	32	Osadnictwo Epoka kamienia Neolit Pradzieje Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 55/2 Kiełczyn

2.	AZP obszar 86-25	33	skarb	W pobliżu dz. nr 56/5 Kiełczyn
3.	AZP obszar 86-25	34	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 9/1 Kiełczyn
4.	AZP obszar 86-25	35	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 14/3 Kiełczyn
5.	AZP obszar 86-25	36	Ślad osadnictwa Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 14/6 Kiełczyn
6.	AZP obszar 86-25	37	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 14/3 Kiełczyn
7.	AZP obszar 86-25	38	Osada Ślad osadnictwa Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 21 Kiełczyn
8.	AZP obszar 86-25	39	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 28, 29 Kiełczyn
9.	AZP obszar 86-25	40	Ślad osadnictwa Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 116 Kiełczyn
10.	AZP obszar 86-25	41	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 118, 119 Kiełczyn
11.	AZP obszar 86-25	42	Ślad osadnictwa Epoka kamienia Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 122 Kiełczyn
12.	AZP obszar 86-25	43	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 152 Kiełczyn
13.	AZP obszar 86-25	44	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 112 Kiełczyn
14.	AZP obszar 86-25	45	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 35, 36 Kiełczyn
15.	AZP obszar 86-25	46	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 43 Kiełczyn
16.	AZP obszar 86-25	47	Osada Ślad osadnictwa Średniowiecze późne Neolit	W pobliżu dz. nr 218 Kiełczyn
17.	AZP obszar 86-25	48	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 218 Kiełczyn
18.	AZP obszar 86-25	49	Osada Średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 172/4 Kiełczyn

Tabela 4 Fakty osadnicze – Kiełczyn.

Jędrzejowice

Jędrzejowice powstały nieco później niż okoliczne wsie. Początkowo był tu jedynie folwark (1625r.). W czasie wojny trzydziestoletniej wieś przestaje istnieć, po wojnie powoli się odradzała. W 1726 stanowiła niewielką posiadłość: obciążenia podatkowe z niej szacowano na 326 talarów a chłopów zaledwie na 32 talary. W okresie wojen śląskich i po nich we wsi mieszkało 14 zagrodników, 10 chałupników i 3 rzemieślników a majątek wyceniano na 8995 talarów. Za właściciela wsi barona von Seidlitz istniał wówczas folwark i młyn wodny, a wieś zamieszkiwało 123 osoby. W 1825r. wieś liczyła 27 domów, był dwór z folwarkiem, młyn wodny i browar, a wieś słynęła z sadownictwa. Ewangeliccy mieszkańcy należeli do parafii w Tuszynie a katolicy do kościoła w Kiełczynie. W 1840r. nadal był dwór z folwarkiem,

browar, dodatkowo przybyła gorzelnia i 2 gospody, a domów było 28. Wśród mieszkańców było 15 tkaczy i 11 różnych rzemieślników. W 1870 majątek należał do hrabiego von Munchhausena i obejmował 702 morgi ziemi, przynosząc 1503 talarów rocznego dochodu. Siegfried von Löbbecke utworzył majorat Żelazno (Majoratsherrschaft Eisersdorf), obejmujący w powiecie dzierzoniowskim majątki w Jędrzejowicach (Endersdorf), Kiełczyn i Tuszyn (Hennersdorf) o powierzchni łącznej 609ha. 8 maja 1901r. Hugo von Löbbecke ustanowił na majoracie prawo fideikomis. Ostatnią właścicielką dóbr rycerskich w Jędrzejowicach była Ingeborga von Davier, z domu Löbbecke. Po 1945 nie zaszły tu znaczące zmiany po za tym, że dwór podupadł podobnie jak części zabudowań gospodarczych.

właściciele wsi: 1625r. Hans von Logu; 1703r. Kaspar Ernst von Frankenberg; 1740r. hrabina von Schlegenberg; okres wojen śląskich rodzina von Gellhom; rodzina von Wagenhof; 1785r. p. von Seidliz; początek XIX w. hrabina von Fürstenberg z domu von Schlabrendorf; 1845r. Braulik; 1857r. rodzina von Löbbecke; 1870r. hrabia von Munchhausen; 1898r. Hugo von Löbbecke; Ingeborga von Davier.

nazwy wsi: 1667r. Endersdorff; 1945r. Zakrzówek; 1947r. Jędrzejowice.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie wsi brak jest obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

1. Zespół dworski pocz. XIX wieku (dwór ob. ruina, oficyna, świnia ob. ruina, stodoły ob. ruina, stajnia ob. ruina, park);
2. Dom mieszkalny nr 4 - pocz. XIX wieku.

W granicach wsi wyznaczono strefę „K” ochrony krajobrazu dla dworu z parkiem, dla której obowiązują następujące ustalenia: należy zachować i wyeksponować elementy historycznego założenia folwarcznego; nowa zabudowa powinna nawiązywać do charakteru założenia architektoniczno-urbanistycznego, należy dążyć do odtworzenia i rewaloryzacji założenia objętego strefą. Ponadto wieś znajduje się w tzw. otulinie Ślężańskiego Parku Krajobrazowego w której trzeba stosować wszelkiego rodzaju nakazy, zakazy i zalecenia zawarte w planie ochrony oraz przepisach odrębnych.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/ Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 86-25	30	Osada średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 95 Jędrzejowice
2.	AZP obszar 86-25	31	Osada średniowiecze późne	W pobliżu dz. nr 86 i 87 Jędrzejowice
3.	AZP obszar 86-25	61	grodzisko	W pobliżu dz. nr 15/5 Jędrzejowice

Tabela 5 Fakty osadnicze - Jędrzejowice

Dobrocin

W 1305r. odnotowano pierwszą wzmiankę o Dobrocinie. W okresie tym wieś należała do większych w okręgu dzierzoniowskim (rychbaskim) – mieszkańcy płacili 8 grzywien srebrnej

dziesięciny biskupowi wrocławskiemu. Na przestrzeni dziejów miejscowość miała szereg bardziej lub mniej podobnych nazw, w których współbrzmiał pogłos języków: niemieckiego i łacińskiego. Ta tendencja w następnych latach przechyliła się zdecydowanie na korzyść języka niemieckiego. Nie oznaczało to bynajmniej, jakoby mieszkańcy miejscowości w XIV wieku stanowili tylko Niemcy. Wieś prawdopodobnie została lokowana na prawie niemieckim, jak inne wsie w tej okolicy, a w nazwie upamiętniono imię lub przydomek zasadźcy bądź właściciela. Zasadźca zwykle zostawał pierwszym sołtysem i najbogatszym kmieciem wsi. Na skutek różnego splotu okoliczności, językiem ludzi wykształconych długo pozostawał język łaciński i niemiecki. W 1742r. nastąpiło założenie szkoły ewangelickiej. Na początku XIX wieku w Dobrocinie istniały już 2 szkoły (katolicka i ewangelicka), dwór, folwarki, młyn wodny, wiatrak, cegielnia, 21 warsztatów rzemieślniczych w tym 10 tkackich a w 89 domach zamieszkiwało 666 mieszkańców. Następne dane z 1840r. wskazują na rozwój wsi: istnieje 109 domów zamieszkiwanych przez 888 mieszkańców, 2 gospody, gorzelnia i 43 warsztaty tkackie. W 1870r. majątek obejmował 2736 morgów dając 4105 talarów dochodu rocznie. W 1945r. po przejęciu wsi przez Polskę, krótko obok siebie funkcjonowały trzy nazwy: Gniewin, Gutmanów oraz Gutwinów. W październiku 1946r. pan Chebzda uruchamia szkołę a w 1947r. następuje kolejna zmiana wsi, która obowiązuje do dziś – Dobrocin. Kolejnymi ważnymi datami w historii rozwoju wsi były: 1969r. – otwarcie Klubu Rolnika i utworzenie dziecięcego zespołu tanecznego; 1973-1974 – budowa domów wielorodzinnych przez Kombinat Rolny GHZ Dobrocin; 1988 – powstaje 29 gospodarstw indywidualnych i POHZ; 1995 – telefonizacja wsi; 1998 – ukończenie budowy wodociągu.

właściciele wsi: 1343r. Siffridus i Heidenus; 1385r. ród Wasserabbe; 1454r. Friedrich von Hoberg; 1742r. baron von Seher-Thoss; 1840r. rodzina von Moritz-Eichborn; 1897r. rodzina von Portatius.

nazwy wsi: 1305r. Gytchwini; 1343r. Guttwinivilla; 1385r. Güttwensdorf; 1743r. Güttmannsdorff; 1785r. Guetmannsdorf; 1945r. Gniewin, Gutmanów oraz Gutwinów; 1947r. Dobrocin.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół p.w. św. Piotra i Pawła pod numerem rejestru A/1672/635 z dnia 7.12.1959r.

Kościół pełniący obecnie funkcje rzymsko-katolickiego kościoła filialnego p.w. św. Piotra i Pawła ma swoją ewangelicką przeszłość. Zbudowany w XIV wieku, przebudowany do 1515r. (z tego okresu pochodzą zachowane polichromie), przejęty przez luteran w okresie Reformacji i zredukowany w 1654r. Jest to niewielka, późnogotycka, murowana budowla z prostokątną nawą i wyraźnie zaznaczonym prezbiterium - oskarpowane w narożach i nakryte 2-spadowymi dachami pobitymi blachą. Okna zamknięte półkoliście. Na osi skromna wieża, bez zaznaczonych kondygnacji, zwieńczona pobitym blachą iglicowym hełmem. Gzyms podokapowy zdobiony fryzem. U szczytu wieży niewielkie okna zamknięte odcinkiem łuku. Wewnątrz cenny ołtarz przypisywany Mistrzowi Figur Lubińskich, przemalowany przez ewangelików w 1588r. Na uwagę zasługuje również kamienna, manierystyczna, XVII wieczna chrzcielnica oraz zespół nagrobków z lat 1543-1721. Kościół wraz z dawnym cmentarzem otoczony XVI wiecznym kamiennym murem.

Pałac w Dobrocinie pod numerem rejestru 799/Wł z dnia 14.05.1981r.

Pałac jest budowlą dwu i trójkondygnacyjną, krytą dachem czterospadowym, zbudowaną na planie nieregularnym z otwartym dziedzińcem. Niewiele wiadomo o historii samego obiektu,

wiadomo jednak, że wybudowany jest na miejscu dworu z XVI wieku. Obecny wygląd zawdzięcza rozbudowie w latach 1898 - 1899 przez radcę cesarskiego i dyplomatę Kunona von Portatiusa, który to 1 lipca 1897 nabył majątek Dobrocin od barona Stanisława von Seher-Toss z Wawrzeńczyc. Najstarsza część, północno-wschodnia, została rozbudowana o dwa kolejne skrzydła, tworząc trójskrzydłowe założenie na rzucie zbliżonym do podkowy z otwartym północno-zachodnim dziedzińcem. Różnicowanie kondygnacji na dwa piętra i trzecie będące w istocie poddaszem, dopełniają konstruowane addycyjnie szczyty schodkowe wieżyczki, krenelaże i prute prostokątnie oraz ostrołukowo okna. W dawnej sali balowej, znajduje się neostylowy kominek, na którego okapie odkuto herb rodziny von Portatius. We wnętrzu pałacu zachowały się także: neogotycka stolarka oraz klasycyzujące sztukaterie na stropach. W południowym narożniku obiektu mieści się okrągła wieża o wysokości elewacji, zakończona wysokim, stożkowatym dachem. Nad wejściem od strony fasady frontowej znajduje się balkon z kamienną balustradą. Po II wojnie światowej w 1945r. pałac został przejęty przez Państwowe Nieruchomości Ziemskie. Następnie umieszczono w nim dyrekcję Kombinatu Ośrodka Hodowli Zarodowej. Mieściły się w nim również: mieszkania pracowników, przedszkole i sklep spożywczy. Po likwidacji Kombinatu w 1993r. został przejęty przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa. Obecnie w 2009r. został sprzedany w prywatne ręce. Obiekt obecnie niszczeje, właściciel nie przeprowadza żadnych prac restauratorskich i zabezpieczających.

Park w Dobrocinie pod numerem rejestru 836/Wł z dnia 14.09.1981r.

Park w swojej obecnej formie powstał w końcu XIX wieku i stanowi uzupełnienie zespołu pałacowego. Na jego terenie znajduje się cmentarz rodowy oraz ruiny kaplicy. W skład dendrologiczny parku wchodzi: Dąb szypułkowy (*Quercus robur*), lipa drobnolistna i szerokolistna (*Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos*), kasztanowiec zwyczajny (*Aesculus hippocastanum*), grab pospolity (*Carpinus betulus*), buk zwyczajny (*Fagus sylvatica*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), dąb czerwony (*Quercus rubra*).

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (cmentarz przykościelny, mur ogrodzenia kościoła);
- 2) Cmentarz parafialny;
- 3) Zespół pałacowo-parkowy (pawilon ogrodowy (domek na wodzie), dom mieszkalny, dom mieszkalno – gospodarczy, obora, gołębnik, wozownia ob. ruina, stodoła, magazyn, gorzelnia, brama wjazdowa, Kościół ewangelicki ob. ruina, cmentarz rodowy);
- 4) Dom mieszkalny, ul. Kościuszki nr: 17, 23, 26, 28, 31;
- 5) Przedszkole, dawniej szkoła ewangelicka, ul. Kościuszki nr 22.

W granicach wsi wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej dla kościoła oraz zespołu pałacowo-parkowego. W strefach tych zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Ponadto część wsi objęta jest tzw. strefą „OW” obserwacji archeologicznej w której inwestycje ziemne muszą być uzgadniane z właściwymi terenowo służbami archeologicznymi.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/Chronologia	Nr geodezyjny
-----	-------------------------	---------------------------	-----------------------------	---------------

1.	AZP obszar 88-25	11	Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 510 Dobrocin
2.	AZP obszar 88-25	65	Osadnictwo Późne średniowiecze	Dz. nr 470 Dobrocin Dz. nr 957 Dobrocin Dz. nr 516 Dobrocin
3.	AZP obszar 88-25	29	Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 521, 523 Dobrocin
4.	AZP obszar 88-25	63	Osadnictwo Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 516 Dobrocin
5.	AZP obszar 88-25	30	Znalezisko luźne Neolit	W pobliżu dz. nr 521, 523 Dobrocin
6.	AZP obszar 88-25	67	Osadnictwo Neolit	W pobliżu dz. nr 948 Dobrocin
7.	AZP obszar 88-25	66	Osadnictwo Neolit – epoka brązu I	W pobliżu dz. nr 943 Dobrocin

Tabela 6 Fakty osadnicze - Dobrocin

Uciechów

Obecna nazwa wioski jest zupełnie nowym, powojennym tworem nazewniczym. Przez kilka lat po wojnie funkcjonowała jednak dla niej jeszcze nazwa Bartków, która była przybliżonym tłumaczeniem niemieckiej - Bertholdsdorf. W XV wieku, kiedy ta miejscowość po raz pierwszy w ogóle pojawia się w źródłach historycznych, jej nazwa zapisywana była po łacinie jako „villa Bertholdi” albo po niemiecku „Bertoldesdorf”, „Bartsdorf”. W obu wypadkach oznaczała to samo, to jest - wieś Bertolda. Nie miała zatem ta wioska korzeni słowiańskich, najpewniej powstała dopiero w wyniku osadzania na ziemi książęcej kolonistów przybywających z rdzennych ziem niemieckich. Takim pierwszym organizatorem w 2 połowie XIII wieku, a może i właścicielem wsi musiał być „jakiś” Bertold. Już w 1305r. wymieniona jest ona jednak wśród wsi, z których także biskup wrocławski otrzymywał czynsze, a z 1335 roku posiadamy pierwszą informację o istniejącym we wsi kościele parafialnym. W 1344r. dochodzi do sporu pomiędzy właścicielem ziemskim Reynardusem von Bischovischayn a opatem henrykowskiego klasztoru cystersów o prawo własności nad wsią. Klasztor wygrał ale musiał ponieść odszkodowanie. W 1550r. kościół został przejęty przez ewangelików (w 1654r. został on zwrócony katolikom). W 1593r. zakończyła się budowa dworu renesansowego. W czasach gdy właścicielem miejscowości był hrabia von Almesloe (początek XVIII wieku) majątek obciążony był blisko 1400 talarowym podatkiem z części dworskiej i 743 talarami podatków chłopskich. W 1651r. do majątku została dokupiona Borowica. W 1765r. wieś zamieszkuje 10 gospodarzy, 33 zagrodników, 11 chałupników i 7 rzemieślników. W 1785r. do majątku dołączono Dębową Górę a na terenie istniały 2 folwarki ze słynącym w okolicy ogrodem, 2 młyny wodne, wiatrak i szkoła. Kolejne lata powodują rozwój miejscowości, w 1825r. posiadłość włączona została w obręb majoratu bielawskiego. W okresie tym istnieją trzy szkoły: katolicka i ewangelicka, szkoła filialna z nauczycielem docierającym z pobliskiej Jązwiny. Rozrasta się urbanistycznie, powstaje młyn wodny, wiatrak, browar i 7 warsztatów tkackich. We wzmiankach podaje się również sady i winnice wokół wsi. W 1840r. następuje kolejny szybki rozwój miejscowości: we wsi jest 40 warsztatów tkackich, 22 rzemieślników i kupców, a mieszka 725 osób. Kolejnymi ważnymi datami w historii rozwoju wsi były: 1946r. uruchomienie szkoły przez p. Bazgiera; 1947r. wprowadzenie nazwy Uciechów oraz opuszczenie wsi przez Rosjan; 1966r. otwarcie Klubu Rolnika; 1973r. likwidacja urzędu gromadzkiego; lata 80 XX wieku budowa wodociągu; 2001r. zakończenie budowy kanalizacji.

właściciele wsi: 1344r. opat henrykowski klasztoru cystersów; 1369r. Hannos i Franczek von Czedlitz; 1385r. rodzina Pogrella i von Czirn, następnie Georg Tschetsch i wdowa po nim Hedwige von Czetach; 1640r. Christoph von Bötsch; 1645r. radca von Almesloe; 1749r. hrabia von Sandratzky; 1825r. własność rodu von Sandratzky-Sandraschütz; 1870r. wieś nadal w majoracie bielawskim hrabiów von Sandratzky-Sandraschütz.

nazwy wsi: 1344r. Bertoldi villa; 1677r. Barschdorf; 1765r. Bertholsdorf; 1945r. Bartków; 1947r. Uciechów.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Dwór, ul. Wrocławska 5, Uciechów, pod numerem rejestru A/4588/770 z dnia 5.10.1960r.

Dwór w Uciechowie został wzniesiony w 1593 roku w stylu renesansowym. Pierwotnie był prawdopodobnie otoczony fosą oraz wałem ziemnym, którego relikty są jeszcze widoczne po północnej stronie obiektu. O obronnym charakterze założenia może również świadczyć przybudówka od zachodniej strony, mająca formę baszty. Od 1640r. przeszedł na własność rodziny von Botsch a od 1749 przechodzi na własność rodziny von Almesloe. Wtedy również przechodzi przebudowę. Na początku XX wieku przechodzi kolejną gruntowną przebudowę, która zaciera oryginalny charakter obiektu. Współcześnie ma formę niemal bezstylową na planie prostokąta, 3-traktowy, z sienią na osi. Zachowało się wnętrze sieni, układ schodów i niektórych pomieszczeń parteru oraz portal wejściowy z datą powstania. Dwór jest budowlą dwukondygnacyjną, nakrytą dachem dwuspadowym, naczółkowym. W elewacji południowej znajduje się portal wejściowy w boniowanej opasce, z datą „1593” w nadprożu zwieńczony półkolistym tympanonem o profilowanym obramieniu. Podobny portal, również z datą, znajduje się na osi, we wnętrzu sieni. Wewnątrz, na wysokości drugiej kondygnacji zachowało się obramienie renesansowego kominka z zatartym już roślinnym ornamentem.

Park – założenie ogrodowe, pod numerem rejestru A/4589/1172/Wł z dnia 28.03.1986 roku

Przedmiotem ochrony konserwatorskiej jest założenie ogrodowe wraz z alejami dochodzącymi do budynku. Pierwotnie założenie dworskie wzniesiono w końcu XVII w. i składało się z ogrodu warzywnego, sadu i pastwiska. Około połowy XVIII w. powstał barokowy ogród ozdobny i aleja prowadząca na Winną Górę. Zasadniczymi elementami kompozycyjnymi są pozostałości fosy w postaci stawu czy zagłębienia terenu, fragment potężnego wału. Jest przykładem śląskiego założenia barokowego, łączącego elementy gospodarcze z reprezentacyjnymi. Skład dendrologiczny: Buk zwyczajny (*Fagus sylvatica*). Stan obecny należy określić jako zły - mała ilość starodrzewu (zaledwie dwa okazy).

Kościół filialny p.w. św. Bartłomieja, pod numerem rejestru A/1690/894 z dnia 30.06.1961r.

Pierwsze wzmianki na temat kościoła pod wezwaniem Świętego Bartłomieja w Uciechowie sięgają 1335 roku. Prawdopodobnie był on wówczas jeszcze drewnianą świątynią z wolno stojącą dzwonnica. Kościół murowany został wzniesiony dopiero w XV wieku (do dziś w murze okalającym cmentarz pozostał średniowieczny krzyż pokutny wstawiony w miejscu zbrodni przez zabójcę). W latach 1550–1654 kościół był świątynią ewangelicką. Z tego czasu pochodzi ukończona w 1618 roku południowa kaplica kościoła (obecnie zakrystia) mieszcząca niegdyś kryptę grobową rodziny von Stange oraz łóżko kolatorską na najwyższej kondygnacji. W zakrystii oraz zewnętrznych murach kościoła pozostały płyty nagrobne – członków rodziny von Stange i von Almesloe – oraz dwa inne epitafia, w tym jedno rycerskie. W latach 1721–1722 dzięki fundacji kolejnych członków rodu von Almesloe, do którego należała wieś, kościół został przebudowany i uzyskał obecny kształt na planie krzyża łacińskiego wskutek dobudowania północnej kaplicy grobowej. We wnętrzu kościoła uwagę

zwraca stylowo jednolite barokowe wyposażenie pochodzące z lat 1725–1727. Oprócz ołtarza głównego ze sceną Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny autorstwa Johanna Franza de Backera są to dwa ołtarze boczne: świętej Anny Samotrzeciej (znajdują się przy nim obrazy: Maria z Dzieciątkiem i świętą Anną Jeremiasa Josepha Knechtla w dolnej kondygnacji i Wizja świętej Jadwigi w zwieńczeniu) oraz świętego Jana Chrzciciela (umieszczono tu obraz Chrztu Chrystusa tego samego artysty w dolnej kondygnacji i Świętego Franciszka Ksawerego w zwieńczeniu). Ponadto w tym samym czasie powstały ambona i drewniana chrzcielnica z rzeźbioną sceną Chrztu Chrystusa oraz figura świętego Jana Nepomucena. Sklepienie kościoła dekorują przemalowane w XIX wieku barokowe freski z przedstawieniem Koronacji Najświętszej Marii Panny w prezbiterium oraz Ucieczki do Egiptu w nawie, otoczone przez emblematyczne przedstawienia w lunetach (między innymi Wieżę z Kości Słoniowej, Tron Mądrości, Arkę Przymierza). Inne ciekawe elementy wyposażenia to między innymi renesansowe epitafium dziecięce poniżej emporii organowej (zmarłego w 1577 roku członka rodziny von Seidlitz), organy z drugiej połowy XIX wieku oraz obrazy: Madonna z Dzieciątkiem, Pokłon Trzech Króli i Ostatnia Wieczerza z pierwszej połowy XVII wieku, stacje Drogi Krzyżowej z drugiej połowy XVIII wieku, a także kopia obrazu Petera Paula Rubensa Ukrzyżowanie Chrystusa. Drzwi prowadzące do kościoła i zakrystii zdobią dwa późnorennesansowe portale.

Wiatrak w Kołaczowie (ruina) pod numerem rejestru A/4242/749 z dnia 26.09.1960r.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Cmentarz przykościelny;
- 2) Cmentarz parafialny;
- 3) Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem (dom mieszkalny I i II na folwarku, dom mieszkalny z magazynem paszowym na folwarku; obora I, II, III na folwarku; stodoła na folwarku; mur na folwarku);
- 4) Szkoła, ul. Piastowska 1;
- 5) Dom mieszkalno - gospodarczy, ul. Piastowska: 17, 36;
- 6) Dwór, ob. dom mieszkalny, ul. Zielona 3;
- 7) Dom mieszkalny, ul. Kościelna: 5, 16;
- 8) Dom mieszkalny w Kołaczowie nr 2;
- 9) Krzyż pokutny wmurowany w ogrodzenie kościoła;

W granicach wsi wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej dla zespołu kościelnego oraz zespołu dworsko-parkowego z folwarkiem dla których zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Ponadto część wsi objęta jest tzw. strefą „OW” obserwacji archeologicznej w której inwestycje ziemne muszą być uzgadniane z właściwymi terenowo służbami archeologicznymi.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/ Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 87-25	1	Znalezisko luźne Neolit – epoka brązu I	W pobliżu dz. nr 236, 237 Uciechów
2.	AZP obszar 87-25	2	Znalezisko luźne Neolit	W pobliżu dz. nr 810/1, 604, 811 Uciechów
3.	AZP obszar 87-25	3	Ślad osadnictwa Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 819, 107, Uciechów

	AZP obszar 87-25	4	Ślad osadnictwa Epoka kamienia	W pobliżu dz. nr 825/2 Uciechów
4.	AZP obszar 87-25	5	Ślad osadnictwa Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 233 Uciechów
5.	AZP obszar 87-25	6	Osadnictwo	W pobliżu dz. nr 737/2, 738/6, 739 Uciechów
6.	AZP obszar 87-25	7	Znalezisko luźne Epoka kamienia	W pobliżu dz. nr 738/6 Uciechów
7.	AZP obszar 87-25	8	Osadnictwo	W pobliżu dz. nr 738/6 Uciechów
8.	AZP obszar 87-25	9	Osadnictwo	W pobliżu dz. nr 738/6, 741, 742/47 Uciechów
9.	AZP obszar 87-25	10	Osadnictwo	W pobliżu dz. nr 742/47, 742/31, 742/28, 742/46
10.	AZP obszar 87-25	29	-	W pobliżu dz. nr 838/1, 838/2 Uciechów
11.	AZP obszar 87-25	30	-	W pobliżu dz. nr 58/1 Uciechów

Tabela 7 Fakty osadnicze - Uciechów

Książnica

Utworzył ją w 1282r. książę Bolko świdnicki i nadał ją w uposażenie kościołowi w Kiełczynie. Kolejna wzmianka o wsi pojawia się w 1388r. a dotycząca umów sprzedaży: 5,5 marki czynszu z Książnicy, zawarta między Andrasem Volyserem a Niclosem Jaryschowem oraz 4 łanów ziemi zawarta pomiędzy Waltherem i Franczko Kitschlederem. W okresie tym miejscowość nie należała do największych, bowiem chłopci płacili tylko jedną grzywnę dziesięciny. W XIV wieku została podzielona na część pańską i kościelną. W 1740r. ówczesny właściciel części pańskiej von Zedlitz zbudował barokowy dwór. W drugiej poł XVIII wieku część pańska otrzymuje nazwę Dreskisch Antheil od nazwiska jej posiadacza tj. starosty von Dresky natomiast część kościelna nazywana jest Rustikal Antheil. W 1765r. część pańską wsi zamieszkuje 2 gospodarzy, 15 zagrodników, 1 chałupnik i 7 rzemieślników, a jej wartość w tym czasie określono na 4734 talary. Z kolei część kościelną zamieszkiwało 18 gospodarzy, 11 zagrodników, 9 chałupników i 5 rzemieślników przy czym jej wartość była wyceniana niżej niż wartość części pańskiej. W 1785r. w Książnicy mieszka 466 osób a w jej skład wchodzi dwór, folwark oraz szkoła katolicka. W 1801r. powstaje szkoła ewangelicka. Po kasacie własności kościelnej w 1825r. wieś jest podzielona na 3 części: część dworska (w której skład wchodzi: dwór, 2 folwarki, browar, wiatrak, cegielnia, 31 warsztatów tkackich), część urzędowa - 2/3 dawnej części kościelnej jako królewsczyzna podlegała dzierżoniowskiemu urzędowi dzierżaw (było tam: 28 warsztatów tkackich w 28 domach), część kościelna – nadal należała do probostwa (było tam: 41 domów i 23 warsztaty tkackie). W pierwszej poł. XIX wieku wieś zamieszkuje 720 osób w 111 domach. W 1840r. w skład dworskiej części Książnicy wchodzi: 2 szkoły (katolicka i ewangelicka), 2 browary, a w 2 folwarkach hoduje się 850 owiec. Oprócz tego pracuje 16 rzemieślników, 5 handlarzy i 49 warsztatów tkackich. W części urzędowej - podlegającej dzierżoniowskiemu urzędowi dzierżaw oraz hrabiemu von der Golz – hodowano 100 sztuk bydła i 235 sztuk owiec, pracowały 23 warsztaty tkackie, 5 rzemieślników i 4 handlarzy. W części kościelnej funkcjonowała gorzelnia, 3 gospody, a pracowało 11 rzemieślników, 39 warsztatów tkackich

i 4 handlarzy. Hodowano 91 sztuk bydła. W poł. XIX wieku Książnicę zamieszkiwało 824 osoby. Po odzyskaniu tych terenów przez Polskę w 1945r., jednymi z pierwszych osadników są ze mieszkańcy wsi Boków (woj. Kieleckie) spalonej przez hitlerowców. W 1947r. wieś otrzymuje nazwę obowiązującą do dzisiaj – Książnica. Kolejnymi ważnymi datami w historii rozwoju wsi były: 1992r. zakończenie budowy wodociągu; 1995r. telefonizacja wsi; 1997r. skanalizowanie wsi.

właściciele wsi: 1282r. kościół w Kiełczynie; 1388r. Andrasem Volyser, Niclos Jaryschow, Walther i Franczko Kitschleder – część pańska, część kościelna; 1740r. von Zedlitz – część pańska, część kościelna; 1765r. starosta von Dresky część pańska, część kościelna; 1825r. rodzina von Dresky - część pańska, dzierżoniowski urząd dzierżaw – część urzędowa (królewszczyna), część kościelna; 1840r. kapitan von Bärensprung – część pańska, dzierżoniowski urząd dzierżaw oraz hrabia van Golz – część urzędowa (królewszczyna), część kościelna.

nazwy wsi: 1388r. Pfaffindorf; 1765r. Dreskisch Antheil – część pańska, Rustikal Antheil – część kościelna; 1945r. Książnica Śląska; 1947r. Książnica.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Dwór w Książnicy pod numerem rejestru A/4241/768 z dnia 30.09.1960r.

Budynek barokowy, wybudowany na planie rzutu litery „L”. Do północnego szczytu dobudowana jest oficyna na planie wydłużonego prostokąta. Budynek dworu jest piętrowy, posiada nisko osadzony parter i wysoki, mansardowy dach. Jest to obiekt murowany, ze skromnymi elewacjami. Zachował barokowe elementy wystroju. Właścicielem dworskiej części wsi stał się hrabia von Zedlitz w 1740r. Później była w rękach wdowy po hrabim. To właśnie dla rodziny von Zedlitz powstał w II poł. XVIII wieku obecny dwór. W 1765r. część dworska przechodzi na własność starosty von Dresky, a w 1840 r. kapitana von Bärensprung.

Otoczenie dworu pod numerem rejestru A/4240/833/Wł z dnia 18.09.1981r.

Pierwotnie stanowił ogród ozdobny. Założony został w pierwszej poł. XVIII wieku przed elewacją dworu. W miejscu dawnego ogrodu warzywnego (w północnej stronie założenia) utworzono (pierwsza poł. XIX wieku) ogród w duchu postromantycznym z kopcem. Na wyróżnienie zasługują drzewa pomnikowe oraz ciekawe okazy obcego pochodzenia jak: cis pospolity, lipa amerykańska, klon jednolistny.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół dworski (dwór, stajnia, brama, park);
- 2) Dom mieszkalno-gospodarczy nr 22
- 3) Dom mieszkalny nr: 23 i 26;
- 4) Zespół mieszkalno-gospodarczy nr 31 (dom mieszkalny, brama);
- 5) Dom mieszkalno-gospodarczy nr 39.

W granicach wsi wyznaczono strefę „A” ochrony konserwatorskiej dla zespołu dworsko-parkowego dla którego zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Dla centralnej części wsi wyznaczono strefą „B” ochrony konserwatorskiej, która stanowi otulinę dla strefy „A”. Ponadto ustalono strefę „OW” obserwacji archeologicznej w której inwestycje ziemne muszą być uzgadniane z właściwymi terenowo służbami archeologicznymi. Wieś częściowo znajduje się w tzw. otulinie Ślęzańskiego Parku Krajobrazowego, w której trzeba stosować

wszelkiego rodzaju nakazy, zakazy i zalecenia zawarte w planie ochrony oraz przepisach odrębnych.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 86-24	4	luźne	W pobliżu dz. nr 351 Książnica

Tabela 8 Fakty osadnicze - Książnica

Pilawa Dolna

Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z 1189r. z okresu, kiedy Śląsk należał do Piastów. Wymieniona wówczas nazwa: *Peilau* przetrwała do 1945r. Etymologia wsi pochodzi od nazwy rzeki przepływającej przez miejscowość lub charakteru zajęcia miejscowej ludności (pilarzy) eksploatującej leśny kompleks graniczny, oddzielający plemiona czeskie od tych zamieszkujących okolice Ślęzy. W roku 1230 Henryk I Brodaty osiedla na tych terenach niemieckich kolonistów. W roku 1239 wzmiankowany jest pierwszy sołtys Piławy. W XIII wieku miejscowość była osadą graniczną trzech księstw: świdnickiego, ziębickiego i brzeskiego. Miejscowość była świadkiem niecodziennego wydarzenia, a mianowicie zawarto w niej pokój pomiędzy wzmiankowanymi wyżej trzema księstwami. Każdy z książąt zasiadł na ławie na swoich ziemiach. Pamiątką tego wydarzenia jest dzisiejszy herb Piławy Górnej symbolizujący trzy ławy. W 1335r. wzmiankowano istnienie kościoła parafialnego. Wieś należała do największych w okolicy, w XIV wieku mieszkańcy płacili z niej aż 35 groszy srebra dziesięciny, więcej niż niektóre miasta. Chyba od początku istnienia Piława dzieliła się na kilka posiadłości należących do różnych właścicieli. Także dzieje tych części często toczyły się odrębnie. Początkowo nie rozróżniano Piławy Dolnej i Piławy Górnej. Główną część wsi stanowiła Piława Środkowa i Piława Dolna. W 1367r. folwark w Pilawie Środkowej posiadał Nicolaus de Pilavia. W tym samym roku książę świdnicki Bolko II dał w lenno tę część Piławy niejakiemu Franczko von Peterswaldowi. W 1385r. pewną część wsi miał Hannos Betschow. W tym samym roku Hannos von Peterswalde zawarł transakcję obejmującą Pilawę Dolną i Środkową z Hansen i Nিকেlem von Czirnami Jungelin. W 1386r. jako właściciele występowali już bracia Hans i Conrad von Czirn, ale tylko w odniesieniu do Piławy Środkowej. W 1388r. Niclos von Werde sprzedał Otto von Niemandowi folwark w Pilawie Środkowej, ale w rok później nadal figurował jako właściciel tej części wsi. W końcu XIV wieku wielokrotnie folwarki i grunty w Pilawie Dolnej i Środkowej były przedmiotem zastawu lub sprzedaży czynszów z nich, m.in. w 1390r. transakcję taką zawarli Nickel Sweynchen i Conrad Reychen, potem Witche von Betschow, a w latach 1391-1392 Conrad Reich i Nickel Rabe. Sytuację komplikował fakt, że początkowo nie wyróżniano Piławy Górnej, która stanowiła tylko niewielką część Piławy Dolnej. Ostatecznie wykształciły się następujące części i majątki: Ober-Peilau (Piława Górna), Seidlitz-Antheil, Mittel-Peilau (Piława Środkowa i Dolna), Nieder-Peilau, zw. Schössel. W części należącej do rodu von Seidlitz był kościół parafialny, który w okresie reformacji przejęli ewangelicy. Został on zwrócony katolikom w wyniku redukcji przeprowadzonej 20.03.1654r. Pilawę Środkową do 1631r. miał Bernhard von Pogrell, a potem von Seidlitzowie. Pilawę Dolną (Schlössel) do 1680r. miał Ernst Leonhard von Tschirsky. Zmiany własnościowe zachodziły też w XVIII wieku. W 1700r. Seidlitz-Antheil miał Peter Stanislaus von Prittwitz, który ożenił się z Johanne Juliane Charlotte von Voigt. Zmarł on bezpotomnie i jego spadkobiercy sprzedali Pilawę Górną hrabiemu von Sandretzkiemu, co spowodowało faktyczne oderwanie się jej od reszty wsi. W 1720r. właścicielem części Seidlitz-Antheil był Georg Ernst von Zabelti,

a części Karl Ferdinand von Engelhardt, po nim od 1726r. Joachim von Nez. Piławę Dolną i Środkową w latach 1714-1720 miał Joachim Friedrich von Seidlitz, a Schlössel w 1721r. miał Ernst Julius von Seidlitz. W 1726 r. obciążenia podatkowe z majątków w Piławie Dolnej szacowano na 1088 talarów, a chłopów na 2069 talarów. W 1742r. w Schlössel założono szkołę ewangelicką. W latach 1748-1749 w pałacu mieściło się seminarium nauczycielskie, a w 1765r. odbył się w nim I synod Braci Morawskich. W 1765r. Piława Środkowo-Dolna z folwarkami Górnym i Dolnym stanowiła własność von Tschirsky'ego. Jej wartość oceniano na 3971 talarów, a mieszkało tam 10 kmieci, 34 zagrodników, 10 chałupników i 5 rzemieślników. Piława Środkowa (Seidlitz) o wartości 5188 talarów również pozostawała jego własnością. Mieszkało tam 5 kmieci, 33 zagrodników, 11 chałupników i 11 rzemieślników. Schlössel o wartości 5514 talarów też było własnością von Tschirsky'ego. Mieszkało tam 10 kmieci, 25 zagrodników, 9 chałupników i 6 rzemieślników. W 1785r. wymieniono Pfeil-Antheil, należącą do von Pfeila. Były tam 2 folwarki, 7 kmieci, 39 zagrodników i 14 chałupników. Część Seidlitzów od 1760r. miał Georg Ernst von Heithausen, potem von Seidlitz, od 1780 r. wdowa Christine von Seidlitz, z domu von Golz, a od 1782r. radca Karl Sigmund von Seidlitz. W tej części nominalnie była tkalnia w Piławie Górnej. Ponadto był tam katolicki kościół parafialny, plebania, szkoła, 2 folwarki, a mieszkało tu 41 kmieci, 21 zagrodników i 10 chałupników. Piława Środkowa należała do von Tschirsky'ego. Był tam kościół ewangelicki, pastorkowa, szkoła, 4 folwarki, 4 młyny wodne, a mieszkało 18 kmieci, 60 zagrodników i 7 chałupników. W części Schlössel należącej również do von Tschirsky'ego, był dwór, folwark, szkoła i młyn wodny, a mieszkało 11 kmieci, 28 zagrodników i 11 chałupników. Wieś rozwijała się szybko, cała Piława miała 298 domów i 1714 mieszkańców. Stanowiła znaczący ośrodek tkactwa chałupniczego. Miejscowi tkacze pracowali na rzecz kupców nakładców z Dzierżoniowa, Bielawy i Pieszyc. W pocz. XIX wieku Piława uchodziła za jedną z najdłuższych wsi na Śląsku i nosiła także nazwę Langen-Peilau. Składała się z 8 części, łącznie z Piławą Górną W 1813r. pałac Schlössel Hof odwiedził pruski minister stanu Karl von Hardenberg, twórca reformy państwa pruskiego. W obręb Piławy Dolnej wchodziły: Schlössel, Piława Dolno-Środkowa i Piława Środkowa W 1825r. Schlössel stanowiło własność dzierżawną kupca Riedela. Był tu dwór, folwark, 86 domów, szkoła ewangelicka z nauczycielem, browar, młyn wodny, wiatrak, pracowało 38 warsztatów bawełnianych i 3 lniarskie. Piława Dolno-Środkowa należała wówczas do majora Joachima Friedricha von Kleista. Był tu dwór z folwarkiem, 73 domy, parafialny kościół katolicki, szkoła katolicka z nauczycielem, 2 młyny wodne, a pracowało 25 warsztatów bawełnianych, 6 lniarskich i 18 innych. Właścicielem Piławy Środkowej był porucznik von Peistel. Liczyła ona 74 domy, folwark Weißhof, folwark Rothhof - oba z dworami, szkołę ewangelicką z nauczycielem, 2 młyny wodne i wiatrak, a pracowało 20 warsztatów bawełnianych i 3 lniarskie. Ewangeliccy mieszkańcy należeli do parafii w Dzierżoniowie lub częściowo w odległym Brodziszowie. W 1840r. podział wsi na osiem części utrzymywał się nadal. W obręb Piławy Dolnej wchodziły: Schlössel o wartości 75000 talarów w posiadaniu spadkobierców kupca Riedela, z 92 domami, dworem, folwarkiem, szkołą ewangelicką z nauczycielem, młynem wodnym o dwóch kołach, wiatrakiem, browarem, 2 gorzelniami i 2 gospodami, trzymano tu 1320 merynosów i 207 sztuk bydła, a pracowało 96 warsztatów bawełnianych i 6 handlowych; Piława Dolno-Środkowa o wartości 34200 talarów, należąca wówczas do Theodora Manca, licząca 79 domów, dwór, folwark, kościół katolicki, plebanię, 2 młyny wodne o czterech kołach, 2 gorzelnie, 2 gospody, trzymano 700 merynosów i 178 sztuk bydła, pracowało 70 warsztatów bawełnianych. Do Piławy Dolnej wliczano także Piławę Środkową, będącą własnością hrabiny von Rödern. Ta część wsi miała 83 domy i 2 folwarki: Weitzenhof z dworem i Rothehof z dworem, 2 młyny wodne o czterech kołach, trzymano 1000 merynosów i 202 sztuk bydła, pracował 1 warsztat bawełniany oraz 19 rzemieślniczych

i 6 handlowych. W Pilawie Środkowej w 1840r. podjęto zamiar budowy kościoła ewangelickiego dla wszystkich części wsi. W 1870r. na terenie Pilawy Dolnej istniały już tylko dwie posiadłości. Majątek w Pilawie Dolnej posiadał Eugen Ruprecht. Obejmował on 1231 morgów i przynosił roczny dochód w wysokości 3225 talarów. Majątek w Pilawie Dolno-Środkowej posiadał Leopold Hermann. Miał on 1108 morgów gruntów i przynosił roczny dochód w wysokości 2904 talarów. W II połowie XIX wieku zaszły we wsi duże zmiany. Upadło tkactwo chałupnicze, co spowodowało przejściowy spadek liczby mieszkańców, ale wieś nadal rozwijała się, ponieważ leżała pomiędzy dwoma znacznymi ośrodkami przemysłu włókienniczego. W 1858r. zbudowano linię kolejową z Dzierżoniowa przez Ząbkowice Śląskie do Kamieńca Ząbkowickiego, ale omijała ona wieś od północy, dlatego stacja powstała poniżej dolnych domów Pilawy Dolnej, przy skrzyżowaniu z szosą do miasta. W latach 1920-1930 wieś została zelektryfikowana. W 1946r. nastąpiła repatriacja górali czadeckich. W 1958r. powstanie Zespołu Pieśni i Tańca Górali Czadeckich „Poiana”. W 1971r. założono chór ludowy „Pilawianka” przez p. Kubińską. W 1992r. założono Zespół Śpiewaczy SENIOR. W 1997r. zakończono telefonizację wsi.

nazwy wsi: 1189r. Peilau; 1230r. Pilawa, Pilauia; 1239r. - Pylaw; 1288r. Pilavia; 1300r. Pilonie; 1312r. Dorfe Media Pilavia; 1331r. Pylavia; 1367r. Nedirsten Pylaw; 1368r. Pilaviae; 1370r. Nedir Pilaw, Niedern Pylow; 1371r. Mittel Pylow, Pilaw, Niedern Pilaw, Niedern Pilaw, 1374r. Nedirn Peilow; 1385r. Mittern Pllow, Mitten Nedern Peylaw; 1386r. Mittil Peylow; 1391r. Mitteln Peyla; 1662r. Peylau; 1667r. Pilavia media, Mittel Peilau; 1726r. Nieder Peilau; 1765r. Nieder Peilau, Mittel Nieder Peilau, Neue Peilau; 1945r. Pilawa; 1956r. Piława; 1947 r. - Piława Dolna.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół parafialny p.w. Św. Katarzyny pod numerem rejestru A/1701/891 z dnia 30.06.1961r.
Pierwotny kościół wzniesiony był w 1335r., obecny powstał w początkach XVI wieku i został przebudowany w XVIII wieku. Był też remontowany w 1885r., gdy powstała wieża oraz w latach 1967-69. Jest to niewielka budowla z prostokątną nawą, węższym, również prostokątnym prezbiterium, do którego dostawiona jest krochta oraz zakrystia i kaplica grobowa. Na osi stoi kwadratowa wieża zwieńczona iglicowym hełmem. Dachy dwuspadowe. Na szczycie nad prezbiterium kamienny krzyż, prawdopodobnie pokutny. Okna o różnych wykrojach, wtórnie przekute. Zachował się późnogotycki portal. Wewnątrz zróżnicowane wyposażenie, m.in.: gotycki drewniany, polichromowany ołtarz z ok. 1500r. i drewniana, polichromowana figurka z pocz. XVI wieku; renesansowe drewniane, polichromowane ołtarze boczne z lat 1620-1630; drewniana, polichromowana ambona z 1606r.; kamienna chrzcielnica z ok. 1640r.; obraz olejny z 1516r.; barokowy, drewniany, polichromowany ołtarz główny z ok. 1700r.; obrazy olejne z XVIII wieku. Pozostałe elementy wyposażenia kościoła pochodzą z XIX wieku. Na murach i w kaplicy grobowej znajdują się renesansowe i barokowe nagrobki oraz epitafia z lat 1564-1676. Kościół i cmentarz otacza mur kamienny z XVI wieku z bramką o ostrołukowym prześwicie. Obok stoi plebania z XIX wieku - murowana, dwukondygnacyjna, nakryta dachem naczółkowym.

Zespół pałacowy (dwór w ruinie) pod numerem rejestru 463 z dnia 6.06.1957r.

Dwór przy ul. Krótkiej 2 z pocz. XIX wieku o cechach architektury neoklasycystycznej, dwukondygnacyjny, założony na planie prostokąta z trzykondygnacyjnymi ryzalitami, nakryty dachami czterospadowymi. Naroża akcentowane boniowaniem, okna w opaskach z tynku. Wejście od strony dziedzińca gospodarczego, akcentowane gankiem na kolumnach. Na parterze zachowały się jeszcze pomieszczenia sklepione kolebką. Przy dworze jest park

krajobrazowy z XIX wieku. Całość otoczona kamiennym murem z tego okresu. Przy rozległym dziedzińcu gospodarczym i po drugiej stronie stoją zabudowania gospodarskie z XIX wieku, m.in. piętrowa oficyna mieszkalna, 2 stajnie i stodoły.

Park pałacowy pod numerem rejestru A/4495/863/Wł z dnia 18.09.1981r.

Park założono w końcu XIX wieku w miejsce istniejącego tu wcześniej barokowego ogrodu ozdobnego. Posiada charakter krajobrazowy. Wiek najstarszych drzew ok. 120 lat. Skład dendrologiczny: Dąb szypułkowy (*Quercus robur*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), olcha (*Alnus* sp.), wierzba biała (*Salix alba*), sosna czarna (*Pinus nigra*). Park obecnie w złym stanie - zdominował go młodnik wyrosły z samosiewów. Młode drzewa wypierają starodrzew, powodując jego powolne obumieranie.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (mur przy kościele, cmentarz przykościelny, cmentarz parafialny, plebania);
- 2) Kościół pomocniczy p.w. Imienia Marii;
- 3) Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem (pałac, obora, stajnia, most przy wjeździe do pałacu);
- 4) Zespół dworsko-parkowy (oficyna mieszkalna I, oficyna mieszkalna II, stajnia I, stajnia II, stodoła, magazyn zboża, park);
- 5) Dom Ludowy, ul. Główna 28;
- 6) Dom mieszkalny, ul. Bielawska 13;
- 7) Dom mieszkalny, ul. Główna nr: 7, 20, 32, 36, 38, 46-47, 69, 71, 77, 86, 90, 91, 94, 109, 111, 122, 125, 126;
- 8) Dom mieszkalny, ul. Spacerowa nr 25, 26, 31;
- 9) Młyn z częścią mieszkalną, ul. Główna 85 ,
- 10) Budynek inwentarsko – gospodarczy, ul. Główna 85,
- 11) Stajnia w zespole, ul. Spacerowa 31;
- 12) Dom mieszkalny przy dworcu PKP;
- 13) Most nad rzeką Piława.

Miejscowość objęta jest ochroną konserwatorską. Ochronie podlega historyczny układ ruralistyczny wsi oraz nowożytnie siedlisko jako obszar obserwacji archeologicznej średniowiecznej wsi.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/ Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 88-25 (rej. zabytków nr 217/246/Arch/1966 z dnia 31.12.1966r.)	1	Grodzisko Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 2536 Piława Dolna
2.	AZP obszar 88-25	2	Osada Halsztat	W pobliżu dz. nr 1493 Piława Dolna
3.	AZP obszar 88-25	3	Cmentarzysko Okres nowożytny	W pobliżu dz. nr 1597 Piława Dolna
4.	AZP obszar 89-25	5	Osada? Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 2442 Piława Dolna

5.	AZP obszar 89-25	6	Ślad osadnictwa Pradzieje Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 2439 Piława Dolna
6.	AZP obszar 89-25	7	Ślad osadnictwa Pradzieje Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 2442 Piława Dolna
7.	AZP obszar 88-25	15	Osada? Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 1303, 1304 Piława Dolna
8.	AZP obszar 88-25	16	Ślad osadnictwa Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 1284 Piława Dolna
9.	AZP obszar 88-25	17	Ślad osadnictwa Osada Wczesne średniowiecze Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 2471, 1448 Piława Dolna
10.	AZP obszar 88-25	18	Osada Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 2463, 2466, 2462 Piława Dolna
11.	AZP obszar 88-25	19	Osada? Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 1455, 1453, 1452 Piława Dolna
12.	AZP obszar 88-25	20	Osada Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 1699, 1698 Piława Dolna
13.	AZP obszar 88-25	26	Obozowisko Obozowisko Ślad osadnictwa Paleolit schyłkowy Mezolit Neolit	W pobliżu dz. nr 2567 Piława Dolna
14.	AZP obszar 88-25	27	Osada Neolit	W pobliżu dz. nr 2556 Piława Dolna
15.	AZP obszar 88-25	28	Ślad osadnictwa Mezolit?	W pobliżu dz. nr 2564 Piława Dolna
16.	AZP obszar 88-25	68	Ślad osadnictwa Epoka kamienia	W pobliżu dz. nr 2334 Piława Dolna
17.	AZP obszar 88-25	69	Ślad osadnictwa Neolit	W pobliżu dz. nr 2275 Piława Dolna
18.	AZP obszar 88-25	70	Ślad osadnictwa Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 1557, 1559, 1560 Piława Dolna
19.	AZP obszar 88-25	71	Osada Późne średniowiecze Okres nowożytny	W pobliżu dz. nr 1546, 1547, 1545 Piława Dolna
20.	AZP obszar 88-25	72	Osada Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 2028, 2021, 2022, 2023 Piława Dolna
21.	AZP obszar 88-25	73	Ślad osadnictwa Epoka kamienia	W pobliżu dz. nr 2065, 2076, 2032 Piława Dolna

Tabela 9 Fakty osadnicze – Piława Dolna**Tuszyn**

Wieś Tuszyn miała zostać założona przez osadników niemieckich w 1283r. Stała się częścią długiego ciągu osadniczego przy lokalnym trakcie. Wieś należała do większych i bogatszych w okolicy. W XIV wieku płacono z niej aż 13 grzywien dziesięciny. W 1366r. właścicielem wsi był Hannus von Betschow, a w 1369 r. wymienia się braci Henselina i Otto de Ryne w związku z transakcją, którą zawarli z Henselinem Spyelem. Jeszcze w 1373r. Tuszyn należał do Johanna de Betschow, ale już w 1385 r. stanowił własność Niclosa Gelhorna z Pieszyc. Potem wieś objął von Heide, którego

potomkowie władali nią najdłużej. W 1626 r. właścicielem był Hans von der Heide. W rękach tego rodu Tuszyn przetrwał wojnę 30-letnią. W początkach XVIII wieku w Tuszynie wzniesiono nową siedzibę właścicieli. W 1726 r. była to średniej wielkości wieś. Obciążenia podatkowe z części dworskiej szacowano wówczas na 943 talarów, a chłopów na 1.400 talarów. W 1740 r. właścicielem był radca prawny von der Heide. W 1742 r. powstała tu szkoła ewangelicka, a 4. listopada tego roku poświęcono ewangelicki dom modlitw - jeden z pierwszych w okolicy. Tutejsza parafia ewangelicka objęła znaczny teren, nawet wsie w powiecie świdnickim, u zachodniego podnóża Ślęży. W 1765 r. wartość wsi szacowano na 5.225 talarów. We wsi mieszkało 20 kmieci, 19 zagrodników, 38 chałupników i 11 rzemieślników. Była to duża wieś. Do 1769 r. właścicielem był von Schweiniz, a w 1785 r. jego córka Dorothea Elisabeth, z domu von Schweiniz. W 1825 r. właścicielką była starościna von Prittwitz und Gaffron, z domu von Seidlitz. We wsi było 70 domów, pałac z folwarkiem, ewangelicki kościół, parafialny, pastórówka, szkoła ewangelicka z nauczycielem i browar. Katolicy mieszkańcy należeli do parafii w Kielczynie. Wieś była ośrodkiem tkactwa chałupniczego, pracowało 15 warsztatów bawełnianych, 10 płócienniczych i 8 innych. W 1840r. właścicielem był starosta von Prittwitz-Gaffron. W tym czasie było we wsi 71 domów, pałac, folwark, ewangelicki kościół, parafialny bez pastórki, szkoła ewangelicka z nauczycielem, dom gminny i przytułek, młyn konny, browar, gorzelnia, 3 gospody, 45 warsztatów bawełnianych, 8 płócienniczych oraz 22 rzemieślnicze i 4 handlowe. Trzymano 935 sztuk merynosów (odmiana owiec) i 285 sztuk bydła. W 1870r. właścicielem majątku w Tuszynie była rodzina von Prittwitz-Gaffron gen. von Kreckwitz. Majątek obejmował 642 morgi ziemi i przynosił 1.964 talarów rocznego dochodu. W następnych latach wieś zaczęła się stopniowo wyludniać, co było skutkiem upadku tkactwa chałupniczego i odpływu części ludności do fabryk w Dzierżoniowie i innych miejscowościach. Do 1945r. majątek i pałac pozostawały w rękach rodziny von Prittwitz-Gaffron. Kolejnymi ważnymi datami w historii Tuszyna były: 1946r. założenie szkoły przez p. Markowski; 1992r. telefonizacja; 1997-1998 budowa kanalizacji; od 2002r. adaptacja pałacu na szkołę.

właściciele wsi: 1366r. Hannus von Betschow; 1373r. Johann Bretschow; 1385r. Niclos von Gellhorn; 1626r. Hans von Heide; druga poł. XVIII wieku rodzina von Schweiniz; 1825r. ród von Pittwitz und Gaffon;

nazwy wsi: 1283r. Villa Henrici; 1366r. Heinrichsdorf; 1369r. Heinrichsdorff; 1677r. Hennersdorff; 1726 r. Heinersdorf, Hennersdorf; 1945r. Kumiki; obecnie Tuszyn.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa pod numerem rejestru A/1952/985/Wł z dnia 22.02.1984r.

Kościół zbudowany w 1900r. dla ewangelików w miejsce starego domu modlitw. Był remontowany w 1962r. Obecnie służy parafii katolickiej w Kielczynie. Obiekt ten jest okazałą, 3-nawową neoromańską budowlą murowaną z cegły, nieotynkowaną. Fronton w formie pseudotranseptu zakończony loggiami flankującymi wieżę, ponad kalenicą przechodzącą w 8-bok, zwieńczoną hełmem iglicowym. Dachy nad nawami i prezbiterium dwuspadowe, ceramiczne; nad loggiami i hełmem kryte blachą. Na krawędziach szczytów sterczyny. Otwory okienne i drzwiowe zakończone półkoliście, w obramieniach z cegły. Ściany boczne nawy dzielone lizenami, z dwoma rzędami okien: górnymi - wysokie z ceglany maswerkem, dolnymi - małe, podwójne. Gzyms poddachowy zdobiony arkadkowym fryzem. Niegdyś na wieży był zegar. Kościół jest otoczony murem z okresu budowy wraz z byłym cmentarzem.

Pałac pod numerem rejestru 1368 z dnia 13.08.1965r.

Zespół pałacowy barokowy. Początki pałacu w Tuszynie sięgają epoki renesansu i nie jest wykluczone, że umieszczona na portalu data 1609r. jest datą wzniesienia w tym miejscu renesansowego dworu szlacheckiego, który najprawdopodobniej obejmował dzisiejsze wschodnie skrzydło pałacu. Pałac został przebudowany na przełomie XVII i XVIII wieku, kiedy to zyskał barokowy styl. Pałac aktualnie został zaadaptowany na nowoczesny obiekt szkolny.

Park pod numerem rejestru 754/Wł z dnia 8.11.1980r.

Zabytkowy park położony po północnej stronie pałacu został przekształcony w XIX wieku z istniejącego w tym miejscu ogrodu ozdobnego. Zachowały się w nim różne gatunki oryginalnych drzew m.in. lipa będąca pomnikiem przyrody. Park ma kształt zbliżony do prostokąta, do którego prowadzi brama wjazdowa z tablicą herbową. Północną i zachodnią granicę stanowi kamienny stary mur ok. 1,5 m wysokości.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (kościół, mur, cmentarz przykościelny);
- 2) Zespół pałacowo-parkowy (pałac, park, mur z bramą);
- 3) Stajnia z bramą przejazdową nr 4;
- 4) Dom mieszkalny nr: 8, 37, 38, 45;
- 5) Dom mieszkalno-gospodarczy nr: 44, 46.

W granicach wsi wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej dla zespołu kościelnego oraz zespołu dworsko-parkowego dla których zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/ Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 86-25	50	Ślad osadnictwa Neolit Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 229 Tuszyn
2.	AZP obszar 86-25	51	Epoka brązu - Halsztat	W pobliżu dz. nr 434/3, 434/4, 430 Tuszyn
3.	AZP obszar 86-25	52	Ślad osadnictwa ON	W pobliżu dz. nr 435 Tuszyn
4.	AZP obszar 86-25	53	Osada Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 350, 473/2 Tuszyn
5.	AZP obszar 86-25	54	Ślad osadnictwa Późne średniowiecze ON	W pobliżu dz. nr 256, 257 Tuszyn
6.	AZP obszar 86-25	55	Osada Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 270 Tuszyn
7.	AZP obszar 86-25	56	Osada Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 9 Tuszyn
8.	AZP obszar 86-25	57	Osada Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 168 Tuszyn

9.	AZP obszar 86-25	58	Ślad osadnictwa OWL 425-455	W pobliżu dz. nr 242 Tuszyn
----	------------------	----	--------------------------------	-----------------------------

Tabela 10 Fakty osadnicze - Tuszyn

Włóki

Najstarsza znana nazwa miejscowości Dreyssighuben - wystawia starą metrykę urodzin wsi. Starogermańskie „hufy”, „huby” lub inne spotykane zapisy „huoba, hoba, huobe, howa” oznaczały miarę podziału ziemi. Powstanie wsi wiązało się z osadnictwem na prawie niemieckim. Polegało ono na tym, że właściciel ziemi posyłał swojego zasadźcę i polecał mu sprowadzenie osadników – tym pojedynczo rozdzielał liczbę huf. Zasadźca najczęściej zostawał sołtysem, a osadnicy przez jakiś czas nie płacili podatku. Włóki początkowo stanowiły kolonię Tuszyń. W 1765r. wieś figuruje jako własność kapituły wrocławskiej jednakże brak jest danych od kogo została zakupiona. Zamieszkiwało ją w tym czasie 23 gospodarzy, 14 zagrodników, 50 chałupników, 47 rzemieślników w większości tkaczy. W 1825r. po kasacie dóbr kościelnych wieś jest pod zarządem Królewskiego Urzędu Dzierżaw w Dzierżoniowie i stanowi potężny ośrodek tkactwa z 249 warsztatami bawełnianymi i płóciennymi. Znajduje się w niej filialna szkoła ewangelicka oraz dwa wiatraki: koźlarz oraz holender. W kwietniu 1831r. wybuchł we wsi bunt tkaczy połączony z marszem na Dzierżonów ale na granicy wsi jego uczestnicy rozeszli się do domów. Rok 1840 to szczytowy okres rozwoju wsi. Jest tu szkoła ewangelicka z nauczycielem, 2 wiatraki, 6 gospód i 2 gorzelnie. Pracuje 235 warsztatów tkackich, 1 tasiemkarski, 38 rzemieślników różnych specjalności i 15 kupców. W 137 domach mieszka 1175 osób. Upadek tkactwa chałupniczego w II poł. XIX wieku spowodował odpływ ludności do sąsiedniego Dzierżoniowa. W 1945r. wieś nazwano Łuki. W 1992r. zakończono telefonizację wsi, a w 1997r. nastąpiło zakończenie budowy kanalizacji.

właściciele wsi: 1765r. własność kapituły wrocławskiej; 1785r. von Siersdorf i von Hamm; 1825r. Królewski Urząd Dzierżaw w Dzierżoniowie;

nazwy wsi: 1765r. Dreyssighuben, 30 Huben; 1816r. Dreißighuben; 1945r. Łuki; 1947r. Włóki.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie wsi brak jest obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Dom mieszkalno-gospodarczy nr 3;
- 2) Dom mieszkalny nr: 51, 62, 70, 81, 86;
- 3) Stajnia I i II w zespole mieszkalnym nr 86;

Dla miejscowości wyznaczono historyczny układ ruralistyczny oraz obszar obserwacji archeologicznej dla średniowiecznej wsi w granicach nowożytnego siedliska.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/ Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 87-25	12	Osada? Neolit	W pobliżu dz. nr 466 Włóki

2.	AZP obszar 87-25	13	Ślad osadnictwa Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 549 Włóki
3.	AZP obszar 87-25	14	Ślad osadnictwa Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 557 Włóki
4.	AZP obszar 87-25	16	Znalezisko luźne Neolit	W pobliżu dz. nr 517 Włóki
5.	AZP obszar 87-25	17	Znalezisko luźne Neolit	W pobliżu dz. nr 516, 517 Włóki
6.	AZP obszar 87-25	59	Ślad osadnictwa Osada Neolit Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 20 Włóki
7.	AZP obszar 87-25	60	Osada Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 457, 458 Włóki

Tabela 11 Fakty osadnicze – Włóki

Roztocznik

Pierwsza udokumentowana wzmianka o wsi pochodzi z 1305r. Najstarsza znana nazwa wsi: Albrechtsdorf wymieniona została w 1375r. i pochodzi z okresu, kiedy Śląsk był pod panowaniem czeskim. W 1550r. kościół przechodzi w ręce protestantów. 19 marca 1654r. dopiero następuje zwrot kościoła katolikom. W 1756r. na terenie wsi powstaje szkoła ewangelicka. W latach 1776-1777 ówczesny właściciel ziemski zakłada kolonię Byszów. W 1785r. w miejscowości są: 2 folwarki, dwór, kościół katolicki z plebanią, 2 młyny wodne i wiatrak. W 1840r. Roztocznik posiada już dwie kolonie: Byszów i Kołaczów, a we wsi jest browar, gorzelnia, 20 warsztatów tkackich, 20 warsztatów rzemieślniczych i 2 gospody. W tym czasie też powstaje okazały pałac. W 1842r. następuje budowa nowej szkoły. Po odzyskaniu tych ziem przez Polskę w 1945r. pani Kamila Dymet uruchamia polską szkołę. Kolejne ważne daty dla wsi Roztocznik to: 1955-60 remont kościoła; 1995r. telefonizacja wsi; 1997r. zakończenie budowy wodociągu.

właściciele wsi: 1375r. Hannos von Liebenow; 1395r. Martin Yrbini Ioanni de Liebnow; 1550r. von Ullersdorf; 1607r. Franz von Tschirsky; 1626r. Ernst i Christoph Ullersdorf; 1648r. von Knobelsdorf; 1667r. baron von Franz Bautzner von Schlegel und Lilienberg, Joseph von Karniss; 1728r. Rosenhang, baron von Seher-Thoss.

nazwy wsi: 1375r. Albrechtsdorf; 1387r. Albrechtisdorf; 1785r. Olbersdorf, Ullersdorf; 1945r. Gnify Potok; 1947r. Roztocznik.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół filialny p.w. św. Józefa pod numerem rejestru A/1706/807 z dnia 7.12.1960r.

Obecnie rzymsko-katolicki, wzniesiony w XIV wieku i gruntownie przebudowany przez ewangelików na początku XVII wieku. Odbudowany przez protestantów po zniszczeniach wojny 30-letniej został przekazany katolikom. Jest to orientowana, jednonawowa, murowana, nisko oskarpowana w narożach budowla z prostokątną 3-przesłonową nawą i słabo wydzielonym 1-przesłonowym, kwadratowym prezbiterium przykrytym sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Od północy dobudowana zakrystia. Korpus nakryty blaszanym dachem dwuspadowym, zakrystia 3-połaciowym. Na osi przysadzista wieża założona na planie kwadratu zwieńczona attyką w jaskółczy ogon. Wyżej wznosi się węższa, 8-boczna nadstawa zwieńczona ostrosłupowym hełmem pobitym blachą. Wnętrze, do którego prowadzi skromny,

renesansowy portal z początku XVII wieku oświetlają okna zamknięte łukiem pełnym; jedynie w nadstawie wieży okrągłe. Wewnątrz zachowało się cenne wyposażenie z czasów, gdy kościół służył protestantom - drewniane polichromowane: ołtarz (1613) i ambona (~1620). Na ścianach nikłe pozostałości renesansowej polichromii z tego okresu. Na uwagę zasługuje również epitafium rodu właścicieli wsi z końca XVI wieku. Kościół wraz z cmentarzem otacza kamienny mur z XVIII wieku.

Pałac pod numerem rejestru A/4559/801/Wł z dnia 14.05.1981r.

Pałac powstał prawdopodobnie z inicjatywy rodziny von Seherr – Thoss w drugiej poł. XIX wieku, w miejscu wcześniejszego, XVI lub XVII – wiecznego renesansowego dworu. Przypuszczenia wynikają z tego, że w 1840r. właścicielem wsi był baron Ferdinand von Seherr – Thoss, a w 1870 r. hrabina Marie z tej samej rodziny. Po II wojnie światowej w pałacu ulokowano szkołę rolniczą, którą w latach 80 – tych ub. wieku przekształcono w Zespół Szkół Mechanizacji Rolnictwa im. Macieja Rataja. Ostatni rok szkolny miał miejsce w 2004/2005r. Potem szkołę zlikwidowano, a pałac kupił prywatny inwestor. Pierwotny pałac wzniesiony w XVII wieku, został powiększony w końcu XVIII wieku. W 1910 rozbudowany o ryzalit i skrzydło północne oraz podwyższony o kondygnację. Odbudowany po pożarze w 1993r. Jest pałacem murowanym na planie litery „L”, dwu i trzytraktowy. Fasada rysuje się jako dwukondygnacyjna, zwarta i symetryczna bryła przekryta wysokim mansardowym dachem. W części centralnej – na osi – utworzono duży, dwuprzęsłowy hol, zamknięty dwiema arkadami. Pomieszczenia pierwszej kondygnacji zdobione są na sklepieniach neorokokową sztukaterią. Druga kondygnacja została rozwiązana jako ciąg pomieszczeń w układzie dwutraktowym, w którym na osi, rozplanowano najbardziej reprezentacyjne pomieszczenie – na rzucie zbliżonym do kwadratu – będące salonem głównym. We wnętrzu stworzono bogaty program dekoracyjny obejmujący sufit, fasety oraz wszystkie ściany.

Park pod numerem rejestru A/4560/862/Wł z dnia 18.09.1981r.

Park założono na początku XIX wieku. Posiadał charakter romantycznego ogrodu, którego głównym elementem był, nieistniejący już, chiński pawilon. W parku znajduje się „gotycki” w formie cmentarzyk. Park ten reprezentuje nieliczny na Śląsku typ anglo-chińskiej kultury ogrodowej. Skład dendrologiczny: Lipa drobnolistna i szerokolistna (*Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos*), dąb szypułkowy (*Quercus robur*), klon zwyczajny i klon jawor (*Acer platanoides*, *Acer pseudoplatanus*), buk zwyczajny (*Fagus sylvatica*), robinia biała (*Robinia pseudoacacia*), grab pospolity (*Carpinus betulus*), sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*). Stan – dobry.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (kościół, mur, cmentarz);
- 2) Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem (pałac, park, oficyna mieszkalna I i II);
- 3) Dom mieszkalny nr 11;
- 4) budynek mieszkalno-gospodarczy nr 55;
- 5) Stodoła w zespole nr 55.

W granicach wsi wyznaczono strefę ochrony konserwatorskiej dla zespołu kościelnego oraz zespołu dworsko-parkowego dla których zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Ponadto ustalono strefę historycznego układu ruralistycznego oraz obszar obserwacji archeologicznej dla średniowiecznej wsi w granicach nowożytnego siedliska, dla których obowiązuje zasada, iż wszelkie prace ziemne planowane na obszarach objętych strefą powinny zostać uzgodnione z Urzędem Ochrony Zabytków.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 87-26	1	Grodzisko Wczesne średniowiecze XII-XIII	Dz. nr 371/48 Roztocznik
2.	AZP obszar 87-26	2	Grodzisko? Późne średniowiecze	Dz. nr 371/48 Roztocznik
3.	AZP obszar 87-26	3	Nieokreślona	Dz. nr 366/43 Roztocznik
4.	AZP obszar 88-26	49	Ślad osadnictwa Późne średniowiecze	Dz. nr 284/1, 285 Roztocznik
5.	AZP obszar 87-25	26	-	Dz. nr 138/1 Roztocznik

Tabela 12 Fakty osadnicze – Roztocznik

Mościsko

W 1341r. następuje lokacja wsi na prawie niemieckim, jednakże uważa się, że metryka wsi jest znacznie starsza. Pod koniec XIV wieku chłopci płacili 15 grzywien dziesięciny co świadczy o wielkości wsi. W 1596r. ewangelicy przejmują kościół, zwracając go katolikom dopiero w roku 1654. W okresie tym wieś jest podzielona na trzy części. W XVII wieku na wzgórzu Lelek wybudowano szubienicę. W 1785r. w skład Mościska Górnego i Średniego wchodzi: 2 folwarki, 2 młyny wodne, kościół i szkoła. Zamieszkiwało tam 17 gospodarzy, 27 zagrodników i 46 chałupników. W Mościku Dolnym mieszkało 7 kmieci, 6 zagrodników i 28 chałupników. Istniał też tam folwark. Pod koniec XVIII wieku całą wieś zamieszkiwało 870 osób. W latach 1825-1840 następuje wyraźny rozwój wsi, a szczególnie tkactwa chałupniczego. W majątku ziemskim należącym do hrabiego Wilhelma zu Stollberga-Wernigerode istnieje: dwór, 2 folwarki, owczarnie (hodowano ok. 2000 owiec), browar, gorzelnia, gospoda, 4 szynki, karczma za wsią, wiatrak, 2 szkoły z nauczycielami i 103 warsztaty tkackie. Działało tu także 20 rzemieślników i 5 handlarzy. Część kościelna wynosiła 110 mórg ziemi. W Mościku Dolnym, którego posiadaczem była rodzina Marr istniał również dwór z folwarkiem, filia szkoły ewangelickiej z Grodziszczu i 28 warsztatów tkackich. W 1840r. część ta przeszła pod własność Hermana von Dresky i przeżywała dalszy rozkwit: pojawia się gorzelnia i gospoda. Działa 6 rzemieślników, 6 handlarzy i 68 warsztatów tkackich. Pod koniec XIX wieku całe Mościsko zamieszkiwało 1243 osoby. W 1855r. następuje budowa linii kolejowej Dzierżoniów-Świdnica i rozpoczyna się eksploatacja kamienia. Na początku XX wieku miejscowość zamieszkuje 1701 mieszkańców. W 1905r. zaczyna funkcjonowanie – w pobliżu stacji – cukrownia. W czasie II wojny światowej w 1944r. Niemcy na terenie miejscowości zakładają męski obóz pracy filii Gross Rosen. Po odzyskaniu tych ziem przez Polskę w 1946r. pani Żyła uruchamia szkołę a pierwszym proboszczem zostaje ks. Kazimierz Kuźnicki. Kolejnymi ważnymi datami w historii wsi są: 1947r. w folwarkach utworzono Spółdzielnię Parcelacyjno-Osadniczą i zlikwidowano cukrownię; V.1947r. Rosjanie opuszczają miejscowość; 1949r. powstanie Rolniczego Zespołu Spółdzielczego; 1950r. powstanie biblioteki; 1954r. Marian Gocyk organizuje scenę teatralną i chór przy szkole; 1995r. zakończenie telefonizacji wsi.

właściciele wsi: 1385r. rodzina Hugwicz; 1654r. Gotfried von Gellhorn i Nicolaus Friedrich von Zedlitz; 1740r. von Promnitz (Mościsko Górne i Środkowe), von Dresky (Mościsko Dolne); 1785r. hrabia von Stollberg (Mościsko Górne i Środkowe), rodzina von Dresky (Mościsko Dolne); 1825r. rodzina Marr (Mościsko Dolne); 1840r. hrabia Wilhelm zu Stollberg-Wernigerode (Mościsko Górne i Środkowe); 1840r. Herman von Dresky (Mościsko

Dolne); 1870r. Neumann (Mościsko Górne), Schütz (Mościsko Środkowe), Paul Zine (Mościsko Dolne).

nazwy wsi: 1341r. Wlbruch; 1385-1394 Fulenbrucke, Fowlenbrucke, Foulenbrucke, Fahlebrucke; 1596r. Faulen Brukh, Faulenbrück; 1667r. Ober-, Mittel-, Nieder Faulbrück; 1945r. Zgniły Most; 1947r. Mościsko.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela pod numerem rejestru A/1667/582 z dnia 19.03.1959r.

Jeden z najstarszych na Dolnym Śląsku jednonawowy kościół wzmiankowany po raz pierwszy w 1268r. Obecny filialny późnoromańsko - wczesnogotycki kościół wzniesiono ok. 1300r. na miejscu starszego (z tego okresu pochodzi sklepienie krzyżowo-żebrowe ze wspornikami przekrywające prezbiterium, przyściennie sakramentarium oraz wczesnogotycki kamienny portal z narożnymi kolumnkami o głowicach ozdobionych dekoracją roślinną). Po przejściu przez ewangelików świątynia została powiększona w 1568r. Z tego okresu pochodzi m.in. wsparty na jednym słupie drewniany strop nad nawą, nieco późniejsze są późnorenansowa ambona z pocz. XVII wieku i XVII -wieczny manierystyczno – barokowy, drewniany i polichromowany ołtarz główny. Ponownie kościół był przebudowywany po przejściu przez katolików w XVIII w. (kruchta i przekucie okien) oraz po pożarze w 1924r. Jest budowlą orientowaną z prostokątną, oskarpowaną nawą i węższym, oskarpowanym prezbiterium przykrytym sklepieniem krzyżowym oraz żebrowym z dekoracyjnymi wspornikami. Przy prezbiterium dostawiona jest zakrystia i kruchta z kamiennym gotyckim portalem uskokowym z XIV wieku. W południowej ścianie nawy mieści się gotycki portal z dekoracyjnymi kolumnkami. Kościół ma okna ostrołukowe, w prezbiterium ozdobione maswerkami. Na sklepieniu prezbiterium widoczna jest gotycka polichromia z przełomu XIV/XV wieku, przedstawiająca Chrystusa i zwierzęta symbolizujące 4 ewangelistów. Wewnątrz zachowały się kamienne tabernakulum z 1300 oraz ołtarz główny z XVII wieku.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (kościół, cmentarz przykościelny, mur ogrodzenia, kaplica św. Antoniego w narożniku cmentarza);
- 2) Dom Ludowy, ul. Kościelna 3;
- 3) Park dworski
- 4) Dom mieszkalny, ul. Kolejowa nr: 3, 4, 7, 26;
- 5) Dom mieszkalny, ul. Poczтовая nr: 1, 5, 31, 35;
- 6) Dom mieszkalny, ul. Polna nr: 1, 2, 15;
- 7) Dom mieszkalny, ul. Szkolna nr 19;
- 8) Dom mieszkalny, ul. Wierzbowa nr: 10, 17, 20;
- 9) Dworzec kolejowy;
- 10) Most neogotycki, ul. Polna 15;
- 11) Stodoła w zespole, ul. Wierzbowa 20.

W granicach wsi wyznaczono strefę ochrony konserwatorskiej dla zespołu kościelnego dla której zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Ponadto ustalono historyczny układ ruralistyczny oraz obszar obserwacji archeologicznej dla średniowiecznej wsi w granicach nowożytnego siedliska, w tym ochrony archeologicznej terenu przykościelnego, dla których obowiązuje zasada, iż wszelkie prace ziemne planowane na obszarach objętych strefą powinny zostać uzgodnione z Urzędem Ochrony Zabytków.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/ Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 87-24	1	Ślad osadnictwa Późne średniowiecze XIII-XIV	W pobliżu dz. nr 705, 706, 707 Mościsko
2.	AZP obszar 87-24	2	Ślad osadnictwa Późne średniowiecze XIV-XV	W pobliżu dz. nr 775, 777/3 Mościsko
3.	AZP obszar 86-24	5	Ślad osadnictwa Osada Neolit	W pobliżu dz. nr 504, 509 Mościsko
4.	AZP obszar 86-24	8	Ślad osadnictwa Późne średniowiecze	W pobliżu dz. nr 374, 375 Mościsko
5.	AZP obszar 86-24	10	Ślad osadnictwa Neolit	W pobliżu dz. nr 506, 508/3, 492, 491 Mościsko
6.	AZP obszar 86-24	13	Ślad osadnictwa Paleolit górny lub schyłkowy	W pobliżu dz. nr 526/2, 527, 514, 525/2 Mościsko
7.	AZP obszar 86-24	16	Szubienica Relikty Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 14 Mościsko
8.	AZP obszar 87-24	9	Ślad osadnictwa Epoka kamienia	W pobliżu dz. nr 999 Mościsko

Tabela 13 Fakty osadnicze – Mościsko

Nowizna

W 1292r. odnotowuje się pierwszą wzmiankę na temat miejscowości jednakże przypuszcza się, że metryka wsi jest znacznie starsza. W okresie reformacji kościół przejęli ewangelicy. w 1654r. następuje redukcja kościoła na rzecz katolików. W pierwszej poł. XVIII wieku wieś jest podzielona na trzy części należące do rodu von Gellhornów. W 1742r. na terenie wsi powstaje szkoła ewangelicka. Pod koniec XVIII wieku miejscowość zamieszkuje 341 osób a we wsi znajdują się: 3 folwarki, 2 młyny wodne, Kościół, szkoła i plebania. Ciekawostką jest, że w czasie wojny Napoleona z wojskami prusko - rosyjskimi, podczas zawieszenia broni w lecie 1813r., pałac w Nowiźnie był kwaterą główną króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III. W 1840r. pod rządami hrabiego Friedricha zu Stollberga-Wernigerode następuje rozwój wsi. Zamieszkiwana jest przez 615 osób, a w miejscowością są: 3 folwarki (Schloss-vorwerk, Mittel- vorwerk; Wünschdorf), szkoła ewangelicka z nauczycielem, 2 młyny wodne, 3 gospody, 2 gorzelnie oraz 2 karczmy poza wsią (Endelkretscham i Feldkretscham). W nowiźnie pracowało 56 warsztatów tkackich, 10 rzemieślników i 7 handlarzy. W czerwcu 1844r. tkacze z Nowizny przystępują do buntu tkaczy z Bielawy i Pieszyc. W 1855r. następuje budowa linii kolejowej. W 1898r. następuje włączenia przedmieścia Esdorf do Dzierżoniowa i tym samym Nowizna zaczyna bezpośrednio graniczyć z ośrodkiem miejskim, zachowując jednakże swój rolniczy charakter. W 1964r. następuje powstanie Klubu Wiejskiego a na terenach wsi odbywają się zloty harcerskie. W latach 1994-1995 następuje budowa wodociągu.

nazwy wsi: 1292r. Nova villa; 1311r. Neuen Dorfe; 1677r. Neundorff ; 1920r. Neudorf Eule; 1945r. Nowizna.

właściciele wsi: 1392r. Hans von Legow; XVI w. von Schlabrendorf; 1654r. Friedrich von Czettritz a potem jego synowie: Hans, Siegmund, Ernst; 1677r. Ernst Albert von Czettritz; I poł. XVIII w. rodzina von Gellhorn; 1770r. Charlotte von Gellhorn; 1825r. hrabia von Friedrich zu Stollberg-Wernigerode; 1870r. hrabia von Perponcher-Sedlitz.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół filialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa pod numerem rejestru A/1922/767/Wł z dnia 8.11.1980r.

Kościół w Nowiznie po raz pierwszy wymieniany jest w 1335r. Prawdopodobnie była to budowla drewniana. Murowana, gotycka świątynia powstała ok. 1421r. Odbudowana została w 1602 i rozbudowana o wieżę w 1614r. Remontowana w XVIII wieku i w latach 1969-71. Jest to skromna, jednonawowa budowla nakryta sklepieniem krzyżowo-żebrowym z węższym, prostokątnym prezbiterium, do którego dostawiona jest zakrystia. Na ścianach występują całopostaciowe nagrobki renesansowe z XVII wieku. Wewnątrz neogotycki, polichromowany ołtarz z XIX wieku. Kościół wraz z dawnym cmentarzem otacza mur z bramą z XVII wieku., przebudowaną w XIX wieku, a przy niej dawna kostnica murowana z tego okresu.

Pałac pod numerem rejestru A/4421/769/Wł z dnia 8.11.1980r.

Wiadomym jest, że w połowie XVI wieku właścicielem Nowizny był Bernhard von Schelndorf i on to właśnie wybudował pierwszy, renesansowy dwór, który w rejestrach z 1565 roku wzmiankowany jest jako nowo wzniesiony. Dowodem na to jest wyryta na nadprożu w najstarszej części pałacu data 1565. Był to niewielki budynek na planie umiarkowanego prostokąta, posiadający dwie kondygnacje mieszkalne, przy czym kondygnacja przyziemia była umieszczona nisko, a budynek był podpiwniczony. Z centralnie umieszczonej sieni wchodziło się bezpośrednio do wielkiej izby dworskiej po lewej stronie sieni, oświetlonej pięcioma oknami w dwóch ścianach bocznych i krytej niezachowanym belkowym stropem. Z prawej strony sieni wchodziło się do izby przesklepionej sklepieniem krzyżowo-lunetowym, a dalej bezpośrednio do izb sąsiednich, przesklepionych identycznymi sklepieniami. Komunikacji pionowej służyły umieszczone przy murze w narożu sieni obszerne schody z dwoma biegami z podestem. Dopiero w drugiej połowie XVIII wieku, kiedy to właścicielem zostaje Christian Friedrich Graf zu Stolberg-Wernigerode następuje gruntowna rozbudowa całego założenia. Forma renesansowa zyskuje nowy późnobarokowy kostium i nowe reprezentacyjne wnętrza. Dwór przeobлека się w pałac, w którym wydzielone zostają autonomiczne części - pałac przedni, pałac środkowy a nawet zwierzyniec. Dalsza rozbudowa pałacu nastąpiła wówczas, kiedy stał się własnością rodziny von Perponcher-Sedlitzky. Pierwszej dokonał Wilhelm w 1890 roku, polegającej na dobudowie kolejnego skrzydła oraz wzniesieniu bocznych wieloryzalitów przypominających wieże, a dalszej Alexander na początku XX wieku. Pałac został rozplanowany na rozbudowanym, wydłużonym prostokącie z narożnymi wieżami i ryzalitami. W rozplanowaniu pomieszczeń widoczna jest wielotraktowość, ze szczególną predylekcją do układu amfiladowego. Elewacje 3- kondygnacyjne, wieloosiowe, wieże 4-kondygnacyjne, jednoosiowe. Bryła wieloosiowa, mocno rozczłonkowana, w części kondygnacji pierwszej artykułowana płaszczyzną, w kondygnacjach wyższych addycyjność rozrzeźbionych w strukturze architektonicznej form i narożnych wieżyczek tworzy mocne, akcentowane wieloryzality.

Całość jest przekryta dachem mansardowym, z wyładowanymi w części dolnej oknami, które obramiono wolutowymi spływami.

Park pod numerem rejestru A/4422/832/Wł z dnia 18.09.1981r.

Za czasów rodziny von Perponcher-Sedlnitzky założono przy pałacu niewielki park, który łącznie z ogrodami zajmował powierzchnię 4 ha. Znajdował się on po północnej stronie pałacu i nadano mu romantyczny charakter. Skarpowa konfiguracja terenu pozwoliła stworzyć efekt ogrodu naturalnego. Skład dendrologiczny: Lipa drobnolistna i szerokolistna (*Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos*), dąb szypułkowy (*Quercus robur*), buk zwyczajny (*Fagus sylvatica*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), wiąz (*Ulmus* sp.), robinia biała (*Robinia pseudoacacia*), klon jawor (*Acer pseudoplatanus*), kasztanowiec zwyczajny (*Aesculus hippocastanum*). Stan zachowania: średni.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (budynek pomocniczy, brama, mur, cmentarz przykościelny i parafialny);
- 2) Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem (pałac, park, spichlerz, brama I, brama II);
- 3) Dom mieszkalny, ul. Długa nr: 2, 5, 6, 7, 12;
- 4) Stodoła, ul. Długa nr 2;
- 5) Stajnia, ul. Długa nr 2;
- 6) Obora, ul. Długa nr 5;
- 7) Dom mieszkalno-gospodarczy, ul. Wąska nr 4;
- 8) Dom mieszkalny, ul. Wąska nr 11.

W granicach wsi wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej: dla zespołu kościelnego oraz zespołu pałacowo-parkowego dla których zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Ponadto ustalono strefę „OW” obserwacji archeologicznej, dla której obowiązuje zasada, iż wszelkie prace ziemne planowane na obszarach objętych strefą powinny zostać uzgodnione z Urzędem Ochrony Zabytków.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 87-24	3	Skarb Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 143/5 Nowizna
2.	AZP obszar 87-24	4	Osada Halsztat	W pobliżu dz. nr 22, 23 Nowizna
3.	AZP obszar 86-24	9	Ślad osadnictwa Epoka kamienia	Na granicy obrębów Mościsko i Nowizna

Tabela 14 Fakty osadnicze – Nowizna

Ostroszowice

Wieś Ostroszowice została zlokalizowana na prawie niemieckim w 1366r. W latach 1592-1600 następuje budowa kościoła. W roku 1622 i 1634 przez wieś następuje przemarsz wojsk cesarskich w czasie wojny 30-letniej. W 1654r. dochodzi do redukcji kościoła na rzecz katolików. XIX wiek to szybki rozwój tkactwa chałupniczego a we wsi funkcjonują: szkoły

(ewangelicka i katolicka), gospody, gorzelnia, browar, piekarnie i młyny. W latach 1899-1900 powstaje kolej sowiogórska i stacja kolejowa. Na początku XX wieku notuje się jeszcze dużą ilość warsztatów tkackich produkujących na domowe potrzeby. Jednakże mieszkańcy zatrudniają się w zakładach włókienniczych Bielawy i Dzierżoniowa oraz w firmie Ch.G. Dierig w Jodłowniku. W okresie międzywojennym założono we wsi elektryczność i rozwija się turystyka. W maju 1945r. do miejscowości wkraczają Rosjanie. Po wojnie w 1946r. Władysław Sas organizuje szkołę oraz jej filię w Jodłowniku. Szkoła na bazie dwóch budynków „poniemieckich” istnieje po dzień obecny. W okresie tym następuje również uruchomienie fabryki mebli. W latach 1946-1947 następuje wysiedlenie Niemców oraz zasiedlenia polskimi osadnikami głównie z kielecczyny i kresów wschodnich. Kolejnymi ważnymi datami w historii Ostroszowic są: 1947r. założenie Ludowego Zespołu Teatralnego; 1949r. powstanie Spółdzielni Produkcyjnej; 1950r. początek filii biblioteki w Mościsku; 1969r. założenie kapeli ludowej „Macieje”; 1997r. budowa wodociągu.

właściciele wsi: XIV w. rody von Netz oraz von Gellhorn; poł. XVIII w. ród von Seherr-Thoss;

nazwy wsi: 1366r. Weigandisdorff; 1378r. Wygansdorf, Weigendsdorf; 1945r. Wyganów, Wyganice; 1950r. Ostroszowice.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół parafialny p.w. św. Jadwigi pod numerem rejestru A/1688/890 z dnia 30.06.1961r.

Jasny, murowany korpus kościoła wznosi się w centrum Ostroszowic. Orientowana, jednonawowa świątynia posiada węższe, trójbocznie zakończone i oszkarpowane prezbiterium. Kalenicę dwuspadowego dachu wieńczy ośmioboczna sygnaturka. Kościół parafialny pojawia się na kartach dokumentów już w 1572 roku, ale ten obecny wzniesiony został w latach 1592-1600. Konstrukcję powiększono w XVIII wieku, a gruntownie przebudowano dopiero w 1894 roku – powiększając całość m.in. o prezbiterium. Świątynia doczekała się restauracji w 1960 roku, później (w latach 1973-1974) odmalowano wnętrze i wykonano remont organów. W 2000 roku przeprowadzono renowację bocznego ołtarza. Tak odnowiony kościół poświęcił kard. Henryk Gulbinowicz. Wśród elementów zdobiących niegdyś świątynię warto odnotować obecność renesansowej, kamiennej chrzcielnicy z rzeźbionymi herbami rodowymi fundatorów. Dzisiaj wnętrze wyposażone jest w dwa barokowe ołtarze z XVII i XVIII wieku oraz rokokowy krucyfiks. Niedaleko kościoła znajduje się plebania przebudowana w XIX wieku.

Pałac (ruina) pod numerem rejestru A/4472/1364 z dnia 13.08.1965r.

Ostroszowickie ruiny to pozostałość po pałacu z XVIII wieku, wzniesionego na miejscu starszego, obronnego założenia. Pierwsza gruntowna przebudowa miała miejsce w XIX wieku, kolejna w XX wieku. Pod koniec II wojny światowej zabytek został w dużym stopniu zniszczony. Założenie powstało na planie zbliżonym do czworoboku, było murowane i posiadało niewielki dziedziniec. W zachodnim narożniku znajdowała się kolistą wieżyczka. Pałac był dwutraktowy i posiadał trzy kondygnacje.

Park pod numerem rejestru A/4473/835/Wł z dnia 14.09.1981r.

Pierwotne założenie dworskie powstało w XVII wieku, w drugiej poł. XVIII wieku założono dwa stawy rybne, a następnie około poł. XIX wieku całość uzyskała parkowy charakter, w duchu parków postromantycznych. Skład dendrologiczny: Lipa drobnolistna i szerokolistna (*Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos*), dąb szypułkowy (*Quercus robur*), klon zwyczajny i klon

jawor (*Acer platanoides*, *Acer pseudoplatanus*), topola czarna (*Populus nigra*), żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*). Stan zachowania – średni.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (kościół, cmentarz przykościelny i parafialny, plebania);
- 2) Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem (pałac, park, pawilon parkowy, oficyna mieszkalna ob., ruina, stajnia I i II ob. ruiny);
- 3) Dom mieszkalny, ul. Bielawska nr: 12, 14, 26, 44, 46, 52, 53;
- 4) Dom mieszkalny, ul. Polna nr 1;
- 5) Obora, ul. Polna nr 1;
- 6) Stajnia, ul. Polna nr 1;
- 7) Stodoła, ul. Polna nr 1;
- 8) Dom mieszkalny, ul. Polna nr 15;
- 9) Obora, ul. Polna nr 15;
- 10) Dom mieszkalny, ul. Stawowa nr: 24, 26;
- 11) Obora, ul. Stawowa nr 26.

W granicach wsi wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej: dla zespołu kościelnego oraz zespołu pałacowo-parkowego z folwarkiem dla których zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Ponadto ustalono obszar historycznego układu ruralistycznego oraz strefę „OW” obserwacji archeologicznej, dla której obowiązuje zasada, iż wszelkie prace ziemne planowane na obszarach objętych strefą powinny zostać uzgodnione z Urzędem Ochrony Zabytków.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/ Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 90-25	1	Znalezisko luźne Neolit	W pobliżu dz. nr 556, 555/2 Ostroszowice
2.	AZP obszar 89-25	2	Znalezisko luźne Osada Epoka kamienia/brązu Neolit	W pobliżu dz. nr 525 Ostroszowice
3.	AZP obszar 89-25	3	Znalezisko luźne	W pobliżu dz. nr 481/3 Ostroszowice
4.	AZP obszar 90-25	4	Znalezisko luźne Neolit	W pobliżu dz. nr 564, 569/2, 570 Ostroszowice

Tabela 15 Fakty osadnicze – Ostroszowice

Owiesno

Pierwsza wzmianka o wsi datowana jest na rok 1260. Została założona przez templariuszy. W XIII wieku dzieliła się na dwie części: dolną i górną. Prawdopodobnie w XIV wieku rozpoczęła się budowa zamku. W latach 1581-1583 następuje budowa kościoła, który z kolei w okresie reformacji przechodzi do ewangelików. W marcu 1654r. następuje redukcja kościoła na rzecz katolików. W sierpniu 1762r. pod Owiesnem odbyła się bitwa pomiędzy wojskami pruskimi i austriackimi, którą wygrał król pruski Fryderyk II. W poł. XIX wieku była to już duża wieś, którą zamieszkiwało około 1350 mieszkańców. Ludność zajmowała się tkactwem, hodowlą owiec i bydła oraz handlem. Po II wojnie światowej, kiedy Śląsk

przyłączono do Polski, w 1945r., wieś otrzymała nazwę: Owiesno. Kolejnymi ważnymi datami w historii wsi to: 1961r. remont kościoła; 1964r. runiecie wieży pałacowej oraz całkowita dewastacja budowli; 1995r. telefonizacja wsi; 2003r. budowa wodociągu.

właściciele wsi: 1292r. rycerski ród Pogorzeliów; 1558-1766 ród von Bock i von Heyde; 1766-1945 ród von Seidlitz.

nazwy wsi: 1260r. Ovesnovo; 1292r. Haverdorph; 1558r. Habendorf; 1945r. Owiesno.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół filialny p.w. św. Trójcy pod numerem rejestru A/1705/803 z dnia 1.12.1960r.

Kościół wzniesiono przed 1583r., a restaurowano w XVIII i XIX wieku. Jest to założenie orientowane, murowane z kamienia, jednonawowe, z wieżą od zachodu, z prezbiterium zakończonym ścianą prostą i nakrytym dwuprzęsłowym sklepieniem krzyżowo-żebrowym. We wnętrzu zachowane barokowe wyposażenie z początków XVIII wieku, renesansowe epitafium z 1592r. oraz szereg płyt nagrobnych z XVI i XVII wieku. Obiekt był restaurowany w 1961r. oraz 1971r.

Zamek pod numerem rejestru A/4474/461 z dnia 6.06.1957r.

Prawdopodobnie w XIV wieku zostaje wzniesiony murowany zamek. Trudno jednoznacznie ustalić kto był jego fundatorem. Być może, był to Jarosław von Habendorf z rodu Pogorzeliów, wzmiankowany w roku 1338. Zamek powstał na planie koła o średnicy około 30m. Posiadał trójdzielny piętrowy budynek mieszkalny dostawiony do wewnętrznej strony kamiennego muru obwodowego. Przy bramie usytuowanej od południa znajdowała się cylindryczna wieża tzw. bergfried. Wewnętrzny niewielki dziedziniec miał plan zbliżony do trapezu. W późniejszym okresie zamek został otoczony nawodnioną fosą i drugim obwodem murów z czworoboczną basztą flankującą wjazd. W połowie XVI wieku zamek staje się własnością rodziny von Brock. Na początku XVII wieku, zapewne z inicjatywy Zygmunta von Bock, ma miejsce późnorenesansowa przebudowa gotyckiej warowni. Rozbudowano budynki mieszkalne, mocno zmniejszając wewnętrzny dziedziniec. Równocześnie wzniesiono od strony południowej drugi zewnętrzny pierścień zabudowy mieszkalnej. Były to budynki dwukondygnacyjne, o tynkowanych elewacjach, zdobionych dekoracją grafitową. Zewnętrzny trakt objął w przybliżeniu połowę starego obwodu. Przebudowano wieżę i jednocześnie wzmocniono ją skarpami. W dolnej części nadano jej kształt graniastosłupa o podstawie kwadratu, w wyższej partii kształt ośmioboku. Po przebudowie wieża wraz z wieńczącym ją hełmem miała ok. 60 m wysokości. Zamek przystosowano do użycia broni palnej. Stanowiska ogniowe mieściły się w kazamatach i były wyposażone w szczelinowe otwory wentylacyjne nad strzelnicami. Strzelnice kluczowe umieszczono również na wieży w jej górnej części. Również trzy zewnętrzne ryzality mogły służyć do prowadzenia ognia bocznego. Dzięki zachowanej inskrypcji na nadprożu głównego portalu z inicjałami ówczesnego właściciela i datą 1742 wiemy, że to Konrad von der Heyde był inicjatorem kolejnej tym razem barokowej przebudowy zamku. Budynki mieszkalne podwyższono o jedną kondygnację. Zmieniono zamkowe elewacje oraz wnętrza. Powstały dwie ozdobne bramy a most nad fosą udekorowano posągami o tematyce mitologicznej. Wokół zamku założono duży park. W latach 1879-85 miała miejsce kolejna przebudowa zamku. Zmienił się układ i wystrój pomieszczeń. Przebudowano wieżę oraz obie sienie wjazdowe. Pomimo, iż okres wojennej zawieruchy zamek przeszedł bez poważniejszych zniszczeń, to powojenne działania doprowadziły go do ruiny. W latach 60-tych w wyniku katastrofy budowlanej runęła

wieża niszcząc budynki mieszkalne. Pozostawiony bez opieki został rozgrabiony i zdewastowany.

Oficyna dworska w zespole pałacowym pod numerem rejestru A/4476/984/Wł z dnia 22.02.1984r.

Została wzniesiona w 1749r., rozbudowana w latach 1880-1883. W obecnej formie barokowa. Prostokątna, nakryta dachem dwuspadowym. We wnętrzu parteru zachowane sklepienia. Podlega ochronie ze względu na wartości architektoniczne.

Brama wjazdowa pod numerem rejestru A/4475/983/Wł z dnia 22.02.1984r.

Brama została wzniesiona ok. 1740r. w stylu barokowym. Dwukondygnacyjna, artykułowana kolumnami, pilastrami i płycinami. Zwieńczona rzeźbionymi popiersiami. Podlega ochronie ze względu na wartości architektoniczne.

Park pod numerem rejestru A/4477/757/Wł z dnia 8.11.1980r.

Ogród dworski został założony w pierwszej poł. XVIII wieku. Stanowi interesujący przykład popularnego na Śląsku „ogrodu drzewnego”. Zasadniczymi elementami kompozycyjnymi są tu trzy stawy obsadzone alejami. Skład dendrologiczny: Lipa drobnolistna i szerokolistna (*Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos*), dąb szypułkowy (*Quercus robur*), świerk (*Picea sp.*). Stan zachowania: średni.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół kościelny (kościół, mur, cmentarz przykościelny i ewangelicki);
- 2) Zespół zamkowo-parkowy (zamek, park, dom ogrodnika nr 25, dom mieszkalny I nr 20, dom mieszkalny II nr 22, obora I, II i III, stajnia I i II, stodoła);
- 3) zajazd ob. dom mieszkalny nr 112;
- 4) dom mieszkalny nr: 26, 54, 83, 106b.

W granicach wsi wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej: dla zespołu kościelnego oraz zespołu zamkowo-parkowego dla których zakłada się pierwszeństwo wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną współcześnie działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Ponadto ustalono obszar historycznego układu ruralistycznego oraz strefę „OW” obserwacji archeologicznej, dla której obowiązuje zasada, iż wszelkie prace ziemne planowane na obszarach objętych strefą powinny zostać uzgodnione z Urzędem Ochrony Zabytków.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 89-25	4	Znalezisko luźne Epoka kamienia	W pobliżu dz. nr 452 Owiesno
2.	AZP obszar 89-25	9	Ślad osadnictwa Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 248/10 Owiesno
3.	AZP obszar 89-25	10	Ślad osadnictwa Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 536 Owiesno

4.	AZP obszar 89-25	11	Ślad osadnictwa Osada Pradzieje Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 1/1 Owiesno
5.	AZP obszar 89-25	25	Zamek Średniowiecze	W pobliżu dz. nr 355, 358/3, 357, 377, 378, 581/2, 581/1 Owiesno

Tabela 16 Fakty osadnicze - Owiesno**Jodłownik**

Jodłownik leży na południe od Ślęzy, u podnóża Gór Sowich, na wysokości 410-430 m n.p.m. Pierwsza wzmianka dotycząca wsi datowana jest na około 1500 rok. Nazwa miejscowości: Tannenberg (Jodłowa Góra), wymieniona w 1816r. przetrwała do 1945r. W 1845r. miejscowość zamieszkiwało około 320 mieszkańców, dla których podstawowym zajęciem była gospodarka leśna, handel i tkactwo. Według legendy do rozwoju Jodłownika w pocz. XVI wieku przyczyniła się gospoda „*Tannenkreischam*” (Jodłowa Karczma) i to z jej nazwą związana jest nazwa miejscowości (Tannenberg). Karczma stanowiła ważny element rozwoju wsi, która do 1816r. była kolonią Ostroszowic. U schyłku XIX wieku Jodłownik odegrał pewne znaczenie turystyczne, ponieważ prowadziły tędy trasy do Srebrnej Góry (Silberberg) z Bielawy (Langenbielau) na Przełęcz Woliborską (Volpersdorfer Plänel). Jodłownik rozwijała się słabo z braku użytków rolnych w gęsto zasiedlonej okolicy. Istotną rolę w życiu mieszkańców odgrywała praca w lasach, bowiem miejscowe leśnictwo obejmowało spory obszar Gór Sowich. W Jodłowniku istniał też folwark należący do dworu w Ostroszowicach. Po wojnie w dawnym folwarku ulokowano POHZ (należący do zakładów mięsnych w Bielawie). W latach 1832-1834 wsie położone na obrzeżu Gór Sowich terroryzowała groźna banda. Hersztem był Jung Klinner z Jodłownika, którego jedna z głównych kryjówek mieściła się w domku ojczyma, stojącym tuż obok Czerwonego Młyna. Po ujęciu Klinner otrzymał 30 lat ciężkiego więzienia. Wyrok ten odsiedział i w 1964 roku jako starzec został oddany pod opiekę gminy w Ostroszowicach. Po II wojnie światowej wieś otrzymała nazwę: Wyganice, a w 1946r. Jodłownik. W pamięci polskich mieszkańców Jodłownika zachowała się jeszcze jedna, choć krótko obowiązująca jej nazwa: Biskupizna.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków**Pałac pod numerem rejestru A/4192/935/Wł z dnia 28.07.1983r.**

Pałac wzniesiony w XIX wieku. Założony na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. W narożach znajdują się wieżyczki. Elewacje zewnętrzne skromnie dekorowane gzymsami międzykondygnacyjnymi. Pałac jest otoczony wielkim parkiem z pięknym i starym drzewostanem.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

- 1) Zespół dworski (dwór, oficyna);
- 2) Park w zespole pałacowym
- 3) Dom myśliwski;
- 4) Dom mieszkalny nr 15;
- 5) Dom mieszkalny przy drodze do Woliborza;
- 6) Dwór, ob. dom mieszkalny nr 31;
- 7) Oficyna mieszkalna w zespole dworskim ob. dom mieszkalny nr 31a.

W granicach wsi wyznaczono strefę ochrony konserwatorskiej dla zespołu pałacowo-parkowego oraz obszar historycznego układu ruralistycznego. Wyznaczono również strefę

„OW” obserwacji archeologicznej, dla której obowiązuje zasada, iż wszelkie prace ziemne planowane na obszarach objętych strefą powinny zostać uzgodnione z Urzędem Ochrony Zabytków.

Fakty osadnicze

Lp.	Dokumentacja podstawowa	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/Chronologia	Nr geodezyjny
1.	AZP obszar 90-24	4	Osada Średniowiecze-ON	W pobliżu dz. nr 16/2 Jodłownik
2.	AZP obszar 90-24	8	Ślad osadnictwa Neolit - Epoka brązu	W pobliżu dz. nr 142/2, 142/3 Jodłownik
3.	AZP obszar 90-24	9	Ślad osadnictwa Epoka kamienia	W pobliżu dz. nr 159 Jodłownik

Tabela 17 Fakty osadnicze – Jodłownik

Myśliszów

Myśliszów leży na południe od Ślęzy przy drodze z Owiesna do Bielawy na wysokości około 370 m n.p.m. Wieś posiada dość wczesną genezę. Została założona prawdopodobnie około 1308r. w obrębie dóbr von Seher Thossów. Mieszkańcy trudnili się tkactwem, rzemiosłem i handlem. Przed II wojną światową miejscowość nazywała się: Karlswalde. Po II wojnie światowej, kiedy Śląsk przyłączono do Polski, wieś otrzymała nazwę: Karolinek, później: Myśliszów.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Brak obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Zabytki nieruchome wpisane do wykazu zabytków

1) Dom mieszkalno-gospodarczy nr 1.

Dla miejscowości nie wyznaczono żadnych stref konserwatorskich czy obszarów obserwacji archeologicznej.

Krzyże pokutne

Krzyże pokutne to monolityczne, proste i surowe kamienne formy w kształcie krzyża wznoszone przez zabójców w miejscu, w którym dokonało się morderstwo. Morderca, oprócz wzniesienia krzyża, był również zobowiązany pokryć koszty pogrzebu i przewodu sądowego. Winien również łożyć na utrzymanie rodziny zabitego. Był zobowiązany wobec Kościoła, np. musiał zakupić świece. Następnie powinien odbyć boso pieszą pielgrzymkę do świętego miejsca. Wystawienie krzyża stanowiło ostatni punkt pokuty. Krzyż był wyrazem zadośćuczynienia. Stawiano go ku pamięci, uwadze i przestrodze potomnych. Miał również skłaniać przechodnych do modlitwy za dusze: zabójcy i ofiary. Przy krzyżu następowało pojednanie zabójcy z rodziną ofiary. Zwyczaj ten przywędrował do Polski z zachodu, a panował w niej prawdopodobnie od XIII wieku. do poł. XIX wieku. Na przestrzeni stuleci krzyże zmieniały swój wygląd oraz formę. Obszar ich występowania sięga od północy Włoch po Skandynawię. W Europie występuje ok. 7000 krzyży, w tym. ok. 4000 w Niemczech. Największym tego typu obiektem w Europie jest krzyż pokutny w Stargardzie Szczecińskim. Niektóre źródła podają informacje o rzekomych trzech tysiącach zaginionych krzyży. Część została zniszczona podczas wojen oraz w wyniku kradzieży, zaniedbania i wandalizmu. Krzyże były również używane jako materiał budowlany. Na terenie samej Polski znajduje się

ok. 600 krzyży, w większości średniowiecznych, choć zdarzają się także XVII-wieczne. Około 400 krzyży umiejscowionych jest na terenie województwa dolnośląskiego, a największy spośród nich to Krzyż pokutny w Kijowicach. Pozostałe są w województwach lubuskim, opolskim i śląskim. Na terenie gminy Dzierżonów występuje, aż siedem tego typu obiektów, których wykaz przedstawiono poniżej.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Lokalizacja	Numer rejestru	Data
1.	Kielczyn	Krzyż pokutny	przy samej drodze biegnącej na wprost kościoła		
2.	Książnica	Krzyż pokutny	po prawej stronie za rowem przy drodze do Kielczyna	539	2.11.1983r.
3.	Mościsko	Krzyż pokutny	przywiązany do płotu łańcuchem przy ul. Pocztowej	415	10.03.1983r.
4.	Mościsko	Krzyż pokutny	w pobliżu kościoła św. Jana Chrzyciela, przy skrzyżowaniu ul. Kolejowej i ul. Kościelnej	417	10.03.1983r.
5.	Piława Dolna	Krzyż pokutny	na dachu kościoła		
6.	Piława Dolna	Krzyż pokutny	przy ul. Głównej, przy skrzyżowaniu z drogą w kierunku Bielawy, po prawej stronie jadąc na Dzierżonów		
7.	Uciechów	Krzyż pokutny	po prawej stronie schodów prowadzących do kościoła		
8.	Tuszyn	Krzyż pokutny	przy remizie strażackiej	469	10.06.1983r.

Tabela 18 Wykaz krzyży pokutnych.

Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Z przedstawionej charakterystyki zasobów oraz analizy stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego widać, że na terenie gminy Dzierżonów znajduje się bardzo dużo obiektów zabytkowych, które podlegają różnym formom ochrony.

Zabytkami o najwyższym znaczeniu dla gminy są obiekty wpisane do rejestru zabytków, które stanowią jej własność. Takimi priorytetowymi obiektami są:

1) Pałac wpisany pod numerem rejestru 1368 z dnia 13.08.1965r.

Barokowy pałac w Tuszynie wzniesiony w 1609 roku dla rodziny von Heide. Rezydencję powiększono o boczne skrzydła w 1715 roku, a zmodernizowano i odnowiono w 1935 roku. Obecnie jest to piętrowa, murowana budowla zbudowana na planie podkowy otwartej w stronę ogrodu. Korpus główny jest trzytraktowy, a wejście główne akcentuje portal ujęty kolumnami dźwigającymi trójkątny naczółek z kartuszem herbowym byłych właścicieli. Całość nakryto dwuspadowymi dachami łamanymi. Wokół pałacu rozciąga się zadbane park. Na słupach bramy wjazdowej na teren zespołu znajdują się kamienne kartusze herbowe. Od 1769 roku posiadłość była własnością rodziny von Schweinitz, a w 1856 roku majątek należał do byłego starosty i starszego ziemskiego von Prittwitz und Gaffron. Spadkobiercy rodziny von Prittwitz und Gaffron mieszkali w majątku do 1945 roku. Po wojnie pałac przekazano w zarząd Urzędowi Gminy w Dzierżonowie. W latach 1957-60 w rezydencji przeprowadzono remont. W 1977 roku zabytku mieściły się: Gminy Ośrodek Kultury, sklep GS oraz lokale mieszkalne. W następnej dekadzie budynek był tylko częściowo użytkowany. W latach 1988-1992 przeprowadzono remont generalny. Kolejny remont z adaptacją na cele oświatowe miał miejsce w 2005 roku. Obecnie po remoncie mieści się tu Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II.

Zdjęcie 1 Pałac w Tuszynie – lata 1991r.; 2001r.; 2021r. **Źródło:** zdjęcia archiwalne: <https://polska-org.pl/>

2) Pałac w Kielczynie pod numerem rejestru A/4244/767 z dnia 30.09.1960r

Trójkondygnacyjny dwór barokowy, pochodzący z XVIII w., wzniesiony najpewniej na starszym założeniu. W XIX w. uległ gruntownej przebudowie i taki pozostał po dziś dzień. Obiekt jest murowany z cegły, nakryty dachem mansardowym. W pomieszczeniach parteru zachowały się sklepienia kolebkowe. Pałac został wyremontowany w 1975 roku. Dwa lata później w budynku wzmiankowano klub młodzieżowy, klub „Ruchu” i bibliotekę. Zapewne część pomieszczeń pełniła funkcje mieszkalne. Kolejny remont zabytku miał miejsce w 1993 roku. Do końca 2018r. część budynku była zamieszkała, po czy z uwagi na zły stan budynku ludzie zostali wysiedleni. W latach 2019-2021 rozpoczęły się roboty budowlane polegające na remoncie dachu, częściowej wymianie stolarki okiennej i drzwiowej, gruntowna przebudowa i zmiana sposobu użytkowania parteru obiektu. W roku 2022 planowany jest dalszy ciąg prac na I i II piętrze oraz remont elewacji wraz z wymianą pozostałej stolarki okiennej oraz naczółków.

Zdjęcie 2 Pałac w Kielcynie. **Źródło:** opracowanie własne.

Kolejna grupą obiektów o specjalnym znaczeniu dla gminy stanowią obiekty wpisane do rejestru zabytków bez względu na rodzaj własności. Na szczególne wyróżnienie w tej klasyfikacji zasługuje:

- 1) Kościół p.w. św. Piotra i Pawła wpisany pod numerem rejestru A/1672/635 z dnia 7.12.1959r.
- 2) Pałac w Dobrocinie wpisany pod numerem rejestru 799/Wł z dnia 14.05.1981r.

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy - Analiza szans, zagrożeń, mocnych i słabych stron

Analiza SWOT

SWOT – jedna z najpopularniejszych heurystycznych technik analitycznych, służąca do porządkowania informacji. Bywa stosowana we wszystkich obszarach planowania strategicznego, jako uniwersalne narzędzie pierwszego etapu analizy strategicznej. Np. w naukach ekonomicznych jest stosowana do analizy wewnętrznego i zewnętrznego środowiska danej organizacji (np. przedsiębiorstwa), analizy danego projektu, rozwiązania biznesowego itp. Technika analityczna SWOT polega na posegregowaniu posiadanych informacji o danej sprawie na cztery grupy (cztery kategorie czynników strategicznych):

1. **S** (Strengths) – mocne strony: stanowi atut, przewagę, zaletę analizowanego obiektu,
2. **W** (Weaknesses) – słabe strony: stanowi słabość, barierę, wadę analizowanego obiektu,
3. **O** (Opportunities) – szanse: stwarza dla analizowanego obiektu szansę korzystnej zmiany,
4. **T** (Threats) – zagrożenia: stwarza dla analizowanego obiektu niebezpieczeństwo zmiany niekorzystnej.

Przeprowadzona analiza uwarunkowań dziedzictwa kulturowego SWOT gminy Dzierżoniów została opracowana na podstawie przeprowadzonej diagnozy stanu obecnego masy zabytkowej, sytuacji społeczno-gospodarczej gminy, prac i wyników ankietowania w ramach Ponadlokalnej Strategii Ziemi Dzierżoniowskiej oraz na podstawie przeprowadzonych warsztatów.

W sposób szczegółowy wyznaczono dla tych obszarów podstawowe mocne i słabe strony wynikające z uwarunkowań wewnętrznych oraz szanse i zagrożenia wynikające z uwarunkowań zewnętrznych, czyli czynników niezależnych od mieszkańców i władz gminy.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
Ochrona zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego	Niskie dochody własne gminy
Położenie geograficzne, w tym wysokie walory środowiska przyrodniczego i kulturowego	Rozproszenie terytorialne gminy
Rozpoznawalność gminy w regionie i kraju	Mała ilość miejsc noclegowych i brak oferty dla turystów
Współpraca z sąsiednimi gminami	Niewielkie możliwości wsparcia dla właścicieli obiektów zabytkowych
Zaangażowanie społeczne mieszkańców	Zaniedbania w zakresie stanu technicznego części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków
Uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w programach strategicznych	Trudności finansowe właścicieli obiektów zabytkowych
Promocja turystyczno-kulturowych walorów gminy	Słaba jakość dróg i mała ilość ścieżek rowerowych
Bogata historia gminy i całego regionu	
Zachowane zespoły pałacowo-parkowe oraz kościelne	
Odbывające się regularnie imprezy kulturalne przy obiektach zabytkowych	
SZANSE	ZAGROŻENIA
Dostępność środków Unii Europejskiej i państwowych	Niekontrolowane działania inwestycyjne
Udział funduszy prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków	Zubożenie społeczeństwa
Zapotrzebowanie na usługi turystyczno - rekreacyjne	Sytuacja gospodarcza kraju
Partnerstwo gmin ziemi dzierzoniowskiej	Brak bądź niski poziom dofinansowania zadań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego
Wzrost zamożności społeczeństwa	Częste zmiany prawne w zakresie ochrony zabytków
Rozwój społeczeństwa obywatelskiego	Katastrofy i inne zdarzenia losowe
Zwiększenie środków budżetowych na działania związane z ochroną zabytków	Konkurencyjność atrakcji turystycznych na Dolnym Śląsku
Wzrastająca świadomość mieszkańców w zakresie estetyki budynków	Wandalizm
Tworzenie nowych produktów i projektów w oparciu o istniejące zasoby	Częściowy zanik tradycji i tożsamości regionalnej
Stworzenie powiatowego systemu informacji turystycznej	

Tabela 19 Analiza SWOT

Założenia programowe Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami - PRIORYTETY

Założenia wyszczególnione w Programie wynikają z przyjętej wizji Aglomeracji Dzierżoniowskiej 2030 i przeprowadzonej analizy SWOT. Wyodrębniono dwa priorytety, które są względem siebie równoważne i wzajemnie się uzupełniające.

PRIORYTET I - Kształtowanie krajobrazu i ład przestrzenny na terenach wiejskich**PRIORYTET II - Rozwój turystyki poprzez wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego**

W Programie dla każdego z priorytetów sformułowany został cel strategiczny (w perspektywie do 2025 roku), z którego z kolei wynikają określone zadania. Należy je traktować jako pewną propozycję, otwartą listę przedsięwzięć w danym zakresie, określającą ogólne ramy koncentracji aktywności programowej, finansowej i organizacyjnej całej wspólnoty gminy Dzierżoniów w perspektywie długofalowej. Wyznaczone cele są ściśle sformułowane, mierzalne, ambitne, realistyczne, określone w czasie, nie wykluczające się wzajemnie (zasady SMART).

Cel strategiczny I.1:**Dbłość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy****Cel strategiczny II.1:****Rozbudowa potencjału turystycznego przy wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego****Cel strategiczny II.2:****Podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwoju dziedzictwa kulturowego**

Cel strategiczny I.1: Dbałość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy		Mierniki osiągnięć zadań: 1. Ilość podjętych uchwał w sprawie zagospodarowania przestrzennego 2. Nakład środków finansowych na prace konserwatorskie, restauratorskie czy budowlane 3. Powierzchnia terenów zrewitalizowanych / Liczba zmodernizowanych obiektów o wysokich walorach kulturowych 4. Ilość interwencji polegającej na konserwacji zabytkowej zieleni 5. Liczba miejsc pamięci podlegających konserwacji		
ZADANIA	UZASADNIENIE KIERUNKU INTERWENCJI	JEDNOSTKA REALIZUJĄCA	JEDNOSTKA MONITORUJĄCA ZE STRONY GMINY	PARTNERZY
I.1.1. Aktualizacja dokumentów planistycznych Planowane zadania: - zmiana MPZP dla wsi Mościsko - zmiana MPZP dla wsi Nowizna - zmiana MPZP dla wsi Rostocznik - zmiana MPZP dla wsi Ostroszowice - zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego - sporządzenie analizy zmian w zagospodarowaniu przestrzennym	Władze gminy, aby skutecznie prowadzić politykę przestrzenną muszą posiadać aktualne i otwarte na potrzeby lokalnej społeczności Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego, Miejskowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego oraz inne dokumenty strategiczne. Dokumenty te określają na najbliższe lata politykę w zakresie zrównoważonego rozwoju gminy w tym określają zasady i warunki ochrony prawnej szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego. Jakiegokolwiek dokonane zmiany w gminnej ewidencji zabytków (likwidacja, uzupełnienie itp.) powinny być nanoszone niezwłocznie do dokumentacji planistycznych.	Gmina Dzierżoniów	Referat Inwestycji, Rozwoju i Planowania Przestrzennego	JST. Inwestorzy Skarb Państwa
I.1.2. Wysoka estetyka poszczególnych miejscowości gminy z wyodrębnieniem centrów wsi Planowane zadania: - modernizacja placów zabaw i miejsc rekreacji indywidualnej - roboty budowlane na obiektach użyteczności	W celu pełnego wykorzystania potencjału poszczególnych miejscowości (zabytkowego i przyrodniczego) niezbędne jest podjęcie działań mających za zadanie podniesienia estetyki wsi. Przyczyni się to do rozwoju turystyki ale także do poprawy jakości życia samych mieszkańców. Z kolei wyodrębnione centra wsi służyć mają całej lokalnej społeczności. Zaplanowanie wspólnych działań wzmocni więzi społeczne, zwiększy wśród mieszkańców poczucie tożsamości z miejscowością oraz bardziej zidentyfikuje ze swoim miejscem zamieszkania.	Gmina Dzierżoniów	Referat Mienia Komunalnego, Rolnictwa i Ochrony Środowiska Referat Inwestycji, Rozwoju i Planowania Przestrzennego	JST. Wspólnoty mieszkaniowe Inwestorzy

publicznej - działanie miękkie: wytworzenie w mieszkańcach poczucia współodpowiedzialności za obiekty użyteczności publicznej				
I.1.3. Poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych i obszarów zdegradowanych Planowane zadania: - rewitalizacja Pałacu w Kiełczynie - remont Pałacu w Tuszynie - modernizacja budynku Jodłownik 15 - remont w budynku Jodłownik 40 - udzielanie dotacji na obiekty wpisane do rejestru zabytków	Zły stan zabytkowych obiektów znacząco ogranicza możliwość wykorzystania ich jako lokalnej atrakcji turystycznej i promocji miejsca. W świetle dużej destrukcji substancji zabytkowej oraz wieloletniego niedoinwestowania konieczne stało się wykonanie kompleksowych prac remontowo-konserwatorskich aby zahamować proces degradacji obiektów. Zakres rzeczowy interwencji będzie obejmował budowę, przebudowę, rozbudowę oraz zmianę sposobu użytkowania obiektów a także zasady ich finansowania.	Gmina Dzierżoniów	Referat Inwestycji, Rozwoju i Planowania Przestrzennego Zakład Gospodarki Komunalnej Gminy Dzierżoniów	JST. Skarb Państwa Inwestorzy
I.1.4. Urządzona, uporządkowana i zadbane przestrzeń publiczna Planowane zadania: - zagospodarowanie i renowacja terenów zielonych w poszczególnych wsiach; - rewaloryzacja parków i skwerów; - remonty i przebudowa dróg	Przestrzeń publiczna, jako obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokajania potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych wymaga szczególnej ochrony, inwestycji i działań konserwujących.	Gmina Dzierżoniów	Referat Mienia Komunalnego, Rolnictwa i Ochrony Środowiska	JST. Stowarzyszenia Organizacje pozarządowe i społeczne
I.1.5. Wyeksponowane i utrzymane miejsca pamięci Planowane zadania: - utrzymanie cmentarzy - remonty i bieżąca konserwacja pomników i miejsc pamięci	Wyeksponowane i utrzymane miejsca pamięci mają służyć oddaniu hołdu osobom zasłużonym, zmarłym, przodkom. Mają stanowić centra kulturalne upamiętniające ważne czyny czy zdarzenia. Działania w tym sektorze doprowadzą do podniesienia więzi mieszkańców z miejscowością, wzmocnią postawy aktywne mieszkańców, doprowadzą do poczucia współodpowiedzialności mieszkańców za swoją wieś.	Gmina Dzierżoniów	Referat Mienia Komunalnego, Rolnictwa i Ochrony Środowiska	JST Organizacje pozarządowe

Tabela 20 Cel Strategiczny I.1 - Dbłość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy

Cel strategiczny II.1: Rozbudowa potencjału turystycznego przy wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego		Mierniki osiągnięć zadań: 1. Liczba imprez kulturalnych i podjętych wspólnych inicjatyw na rzecz rozwoju turystyki 2. Długość nowopowstałych tras rowerowych, szlaków turystycznych 3. Liczba akcji promocyjnych wspierających lokalne produkty turystyczne		
Zadania	UZASADNIENIE KIERUNKU INTERWENCJI	JEDNOSTKA REALIZUJĄCA	JEDNOSTKA MONITORUJĄCA ZE STRONY GMINY	PARTNERZY
II.1.1. Rozwój istniejących i kreowanie nowych wydarzeń kulturalnych i produktów turystycznych Planowane zadania: - rozwój festiwalu „Bukowińskie Spotkania” - rozwój imprezy „Spotkania z kulturą i historią” - zwiększenie oferty związanej z organizacją dożynek gminnych - mobilny klub seniora - wprowadzenie kodu QR przy obiektach cennych kulturowo i przyrodniczo	Wspólnie z partnerami należy podejmować działania służące rozwojowi istniejących i nowych wydarzeń kulturalnych oraz produktów turystycznych. Trzeba poszukiwać nowych form prezentacji i oddziaływania. Interwencje tego typu doprowadzą do wzrostu zainteresowania tymi wydarzeniami i produktami ze strony mieszkańców oraz turystów odwiedzających gminę.	Gmina Dzierżoniów	Referat Oświaty Sportu i Turystyki Biblioteka Publiczna	JST. Skarb Państwa Organizacje pozarządowe i społeczne
II.1.2. Stworzenie nowych i modernizacja istniejących szlaków turystycznych, tras i ścieżek rowerowych Planowane zadania: - modernizacja ścieżki przyrodniczo-historycznej w Kiełczynie - modernizacja ścieżki przyrodniczo-historycznej w Piławie Dolnej - modernizacja istniejących szlaków turystycznych	Cel operacyjny zakłada kompleksowe działania na rzecz podniesienia poziomu atrakcyjności turystycznej regionu. Zrealizowanie go przyczyni się do poszerzenia oferty turystycznej, a tym samym do zwiększenia ilości turystów. Zakres rzeczowy interwencji obejmuje wytyczenie i budowę ścieżek i szlaków rowerowych oraz stworzenie i modernizację szlaków turystycznych.	Gmina Dzierżoniów Powiat Dzierżoniów	Referat Mienia Komunalnego, Rolnictwa i Ochrony Środowiska Referat Oświaty Sportu i Turystyki Zakład Gospodarki Komunalnej Gminy Dzierżoniów	JST. Skarb Państwa Organizacje pozarządowe i społeczne

- przebudowa i modernizacja dróg w ramach „Cyklostrady - stworzenie szlaku zabytków gminy Dzierżoniów				
II.1.3. Promocja walorów turystycznych Planowane zadania: - aktywne prowadzenie strony internetowej i social mediów - promocja walorów przyrodniczo-kulturowych na serwisach zewnętrznych - stworzenie aplikacji mobilnej - działania lobbingowe - stworzenie nowych materiałów promocyjnych np. prezentacja audio-video	Interwencja ta zakłada poprawę wizerunku gminy oraz rozwój usług turystycznych i gospodarczych poprzez określenie przedsięwzięć promocyjnych niezbędnych do poprawy atrakcyjności, w tym wsparcia dla tworzenia innowacyjnych typów produktów i usług turystycznych oraz tworzenia systemu informacji turystycznej. Działania mają wspierać i wzmocnić promocję we współpracy ze wszystkimi podmiotami.	Gmina Dzierżoniów	Referat Oświaty Sportu i Turystyki Biblioteka Publiczna	JST. Skarb Państwa Organizacje pozarządowe i społeczne

Tabela 21 Cel strategiczny II. 1 - Rozbudowa potencjału turystycznego przy wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego

Cel strategiczny II.2: Podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwoju dziedzictwa kulturowego		Mierniki osiągnięć zadań: 1. Liczba imprez promujących lokalne dziedzictwo kulturowe 2. Informacja na stronie internetowej gminy o warunkach i zasadach współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych; 3. Liczba przedsięwzięć o charakterze kulturalnym 4. Liczba akcji promocyjnych na rzecz rozwoju dziedzictwa kulturowego		
Cel operacyjny	UZASADNIENIE KIERUNKU INTERWENCJI	JEDNOSTKA REALIZUJĄCA	JEDNOSTKA MONITORUJĄCA ZE STRONY GMINY	PARTNERZY
II.2.1. Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego Planowane zadania: - wdrożenie oferty programowej do szkół i przedszkoli - przekazywanie informacji w zakresie dziedzictwa kulturowego w ramach zebrań wiejskich - stworzenie i aktualizacja geoportalu	Interwencja ta ma na celu przekonanie społeczeństwa o słuszności podejmowania działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego oraz o ważności tegoż dziedzictwa dla rozwoju społeczno-gospodarczego gminy a tym samym jej mieszkańców.	Gmina Dzierżoniów	Referat Oświaty Sportu i Turystyki	JST. Skarb Państwa Organizacje pozarządowe i społeczne
II.2.2. Określenie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych Planowane zadania: - aktualizacja i monitoring modelu przyznawania dotacji na zabytki w gminie	Interwencja ma na celu określenie zasad i warunków współpracy z właścicielami w celu skuteczniejszej ochrony masy zabytkowej. Działania prowadzone w tym segmencie ułatwią przekazywanie informacji na temat ewentualnych dofinansowań z środków gminnych i unijnych, ale także usprawnią okresowe przeglądy obiektów zgodnie z gminnym programem ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego.	Gmina Dzierżoniów	Referat Inwestycji, Rozwoju i Planowania Przestrzennego	JST. Skarb Państwa Inwestorzy
II.2.3. Kultywowanie tradycji Planowane zadania: - powiększanie oferty kulturalnej - wspieranie zespołów ludowych - wspieranie lokalnego rzemiosła	Celem głównym operacji jest upowszechnianie różnych dziedzin kultury w środowisku lokalnym, pozbawionym szerokiego dostępu do dóbr kultury, a także pokazanie mieszkańcom gminy, powiatu, województwa różnych form upowszechniania kultury ludowej. Działania w tym sektorze mają m.in. za zadanie podtrzymywanie i doskonalenie sztuki kulinarnej, muzykowanie, promowanie	Gmina Dzierżoniów	Referat Oświaty Sportu i Turystyki Biblioteka Publiczna	JST. Organizacje pozarządowe Instytucje

i rękodzieła	i sprzedaż wyrobów rękodzieła ludowego i artystycznego. Szczególnie ważne obszary działalności to także ochrona walorów kulturowych obszarów wiejskich, uczestnictwo mieszkańców wsi w kulturze czy też rozbudzanie zainteresowania czytelnictwem.			
II.2.4. Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym w gminie Planowane zadania: - stała weryfikacja gminnej ewidencji zabytków - zamieszczenie informacji z zakresu ochrony zabytków na stronie internetowej - aktualizacja danych wyjściowych do geoportal powiatu dzierzoniowskiego	Interwencja ta będzie miała na celu promocję dziedzictwa kulturowego gminy poprzez dalszą rozbudowę strony internetowej, tworzenie folderów, plakatów czy też przewodników.	Gmina Dzierżoniów	Referat Oświaty Sportu i Turystyki Biblioteka Publiczna Referat Inwestycji, Rozwoju i Planowania Przestrzennego	JST. Organizacje pozarządowe Instytucje

Tabela 22 Cel strategiczny II.2 - Podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwoju dziedzictwa kulturowego

Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Cele operacyjne wyznaczone w Programie będą realizowane dzięki wspólnym działaniom jednostek samorządu terytorialnego, Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, właścicieli oraz zarządców obiektów, organizacji pozarządowych i stowarzyszeń w ramach posiadanych przez te jednostki kompetencji, praw i obowiązków wynikających z aktualnych przepisów prawa. Ponadto gmina Dzierżonów będzie realizowała swoje zadania przy wsparciu swoich jednostek organizacyjnych oraz Urzędu Gminy w ramach zadań własnych poprzez istniejące i projektowane instrumenty:

- 1) prawne (np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wykonywanie decyzji administracyjnych);
- 2) finansowe (np. finansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich na obiektach będących własnością gminy, dotacje, nagrody);
- 3) koordynacji (np. poprzez współpracę z właścicielami obiektów zabytkowych i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków);
- 4) społeczne (np. działania edukacyjne i promocyjne);
- 5) kontrolne (np. aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego).

Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami „Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami”. Z kolei ust. 5 tego artykułu stanowi, że „z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy”. Wskazane jest (brak podstawy prawnej) aby sprawozdania z realizacji Programu były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji Programu oraz efektywność wykonania planowanych działań, w tym np. ich poziom. Przedmiotowe może być dokonane według wskazanych mierników dla celów operacyjnych wymienionych w tabelach z opisem poszczególnych celów strategicznych.

Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w rozdziale VII. Artykuł 71 w/w ustawy stanowi: „W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki”.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić na źródła krajowe i zagraniczne.

Podstawę prawną do ubiegania się o finansowanie prac przy zabytku z źródeł krajowych stanowi art. 73 ustawy: „Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna

jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku”.

Dotacja ta może być udzielona w wysokości do 50 % nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku. Od zasady tej istnieją wyjątki. Jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub niezwłocznego ich podjęcia, dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na ich wykonanie (art. 78). Dotacje te mogą zostać udzielone przed i po podjęciu prac z zakresu ochrony zabytków a szczegółowe rozwiązania przewiduje art. 76 ustawy. Zakres prac na jaki mogą zostać przyznane dotacje określa art. 77 ustawy a użyty w przepisie zwrot „może obejmować” prowadzi do przekonania, że nie stanowi on katalogu zamkniętego i poddany został uznaniu administracyjnemu. Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji celowej na prace przy zabytku określa w drodze rozporządzenia właściwy minister.

Wsparcie finansowe z budżetu państwa pochodzi ze środków:

- 1) Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu;
- 2) Wojewody Dolnośląskiego, będących w dyspozycji Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- 3) Budżetu samorządu województwa dolnośląskiego i jednostek samorządu terytorialnego;
- 4) Funduszu Kościelnego;
- 5) Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Wraz z wstąpieniem do Unii Europejskiej nasz kraj uzyskał możliwość korzystania z nowych źródeł finansowania działań kulturalnych. Dostępne w ramach struktur europejskich fundusze dla kultury aktywnie przyczyniają się do bardziej skutecznej ochrony i promocji polskiego dziedzictwa kulturowego, wzbogacają ofertę polskich instytucji kulturalnych, jak również są doskonałym obszarem wymiany dobrych praktyk pomiędzy kooperującymi podmiotami.

Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się m.in. na podanych poniżej stronach internetowych:

- 1) <https://www.gov.pl/web/kulturaiport>;
- 2) www.funduszeuropejskie.gov.pl;
- 3) <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony>;
- 4) <https://www.ppp.gov.pl>.

Wykaz udzielonych dotacji przez Gminę Dzierżoniów w latach 2015-2021

Zasady i tryb udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, sposoby jej rozliczania i kontroli zostały sprecyzowane uchwałą Rady Gminy Dzierżoniów z dnia 22 czerwca 2006r. (Dz. Urz. Woj. Doln. z 2006r. Nr 147, poz. 2315) zmienionej następującymi uchwałami: uchwała Rady Gminy Dzierżoniów NR XXXIX/369/06 z dnia 1 września 2006r. (Dz. Urz. Woj. Doln. z 2006r. Nr 223, poz. 3195); uchwała Rady Gminy Dzierżoniów NR XL/380/06 z dnia 13 października 2006r. (Dz. Urz. Woj. Doln. z 2006r. Nr 249, poz. 3710); uchwała Rady Gminy Dzierżoniów NR IX/79/07 z dnia 1 września 2006r. (Dz. Urz. Woj. Doln. z 2007r. Nr 218, poz. 2618); uchwała Rady Gminy Dzierżoniów NR XXX/283/08 z dnia 18 grudnia 2008r. (Dz. Urz. Woj. Doln. z 2009r. Nr 9, poz. 185); uchwała Rady Gminy Dzierżoniów NR XXXIX/296/13 z dnia 27 czerwca 2013r. (Dz. Urz. Woj. Doln. z 2013r. poz. 4231).

ROK	NAZWA ZABYTKU	ZAKRES PRAC PRZY ZABYTKU	KWOTA DOTACJI
2015	Kościół filialny p.w. Św. Piotra i Pawła w Dobrocinie	Konserwacja XVI-wiecznych polichromii północnej ściany nawy budynku kościoła	15 000 zł
	Kościół filialny p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Nowiźnie	Remont elewacji kościoła, część I – wieża kościoła	15 000 zł
2016	Pałac w Nowiźnie	Wykonanie pokrycia dachu Sali balowej	22 500 zł
	Kościół filialny p.w. Św. Józefa w Roztoczniku	Wykonanie remontu wieży kościoła	17 500 zł
2017	Kościół parafialny p.w. Św. Jadwigi w Ostroszowicach	Prace konserwatorskie organów	26 812 zł
	Kościół filialny p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Nowiźnie	Remont elewacji kościoła część III – lewa strona	23 188 zł
2018	Kościół filialny p.w. Św. Piotra i Pawła w Dobrocinie	Wykonanie konserwacji polichromii ściany wschodniej nawy, podłucha łuku tęczowego, ściany zachodniej prezbiterium budynku kościoła	20 000 zł
2019	Kościół parafialny pw. N.M.P. w Kielczynie	Remont elewacji wieży kościoła	30 000 zł
2020	Kościół p.w. Św. Trójcy w Owieście	Wykonanie prac konserwatorskich ambony	20 000 zł

Tabela 23 Wykaz udzielonych dotacji przez Gminę Dzierżoniów w latach 2015-2020

Budynki mieszkalne (zabytki) będące własnością gminy bądź podlegające jej administracji

Lp.	Adres	Rodzaj posiadania
1	Kielczyn 13	własność
2	Jodłownik 15	własność
3	Jodłownik 40	własność
4	Nowizna, ul. Długa 12	współwłasność
5	Ostroszowice, ul. Bielawska 44	współwłasność
6	Ostroszowice, ul. Bielawska 52	współwłasność

7	Piława Dolna, ul. Główna 28	współwłasność
8	Piława Dolna, ul. Błotnista 12	współwłasność
9	Tuszyn 47	własność

Tabela 24 Budynki mieszkalne (zabytki) będące własnością gminy bądź podlegające jej administracji

Adres	Zadanie	Kwota w zł
Kielczyn 13	Rewitalizacja I kondygnacji	1.700.000
	Rewitalizacja II kondygnacji	
	Budowa szybu windowego wraz z montażem podnośnika	
	Zagospodarowanie terenu	
	Zakup wyposażenia	
	Bieżące remonty i naprawy	
Jodłownik 15	Termomodernizacja obiektu	400.000,00
	Bieżące remonty i naprawy	
Jodłownik 40	Doposażenie obiektu	50.000,00
	Bieżące remonty i naprawy	
Tuszyn 47	Termomodernizacja	800.000,00
	Bieżące remonty i naprawy	

Tabela 25 Plan zadań przewidzianych do realizacji dla zabytków będących własnością gminy bądź podlegających jej administracji

Bibliografia

1. Monika Augustyniak, Tomasz Moll, *Ustawa o samorządzie gminnym*. Komentarz, publ. ABC, 2010.
2. Maksymilian Cherka (red.), Patrycja Antoniak, Filip M. Elżanowski, Krzysztof A. Wąsowski, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Komentarz, publ. LEX, 2010.
3. Katarzyna Zalasńska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*.
4. Rafał Golań, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Komentarz, publ. Zakamycze, 2004.
5. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022.
6. Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030.
7. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego – Uchwała XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020r.
8. Ponadlokalna Strategia Rozwoju Aglomeracji Dzierżoniowskiej – projekt wrzesień 2021.
9. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierżoniów.
10. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego
11. Janusz Głód, Piotr Iwański Gmina Dzierżoniów „*Nasza Gazeta*”.
12. Wojciech Fabisiak, „*Kalendarium historyczne gmin Dzierżoniów, Marcinowice, Mietków, Niemcza, Sobótka*”.
13. Janusz Głód Gmina Dzierżoniów „*Nasza Gazeta*”.
14. Maria Boguszewicz, Anna Ornatek, Donata Wiśniewska, „*Wytyczne konserwatorskie do planu zagospodarowania przestrzennego Ślęzańskiego Parku Krajobrazowego*”, Wrocław 1994.
15. Mirosław Pacek, Sprawozdanie z badań archeologicznych.
16. www.ug.dzierzoniow.pl
17. www.dobrocin.com.pl
18. www.krainasudecka.pl
19. www.mapakultury.pl
20. www.dokumentyslaska.pl
21. www.zamkiobronne.pl
22. <http://www.umwd.dolnyslask.pl>
23. www.diecezjaswidnica.pl
24. www.zamki.res.pl
25. www.dolny-slask.org.pl
26. www.opuszczone-koscioly-ewangeliczne.blogspot.com
27. www.pow.dzierzoniow.pl

Spis tabel

Tabela 1 Cel główny Programu 2019–2022 wraz z celami szczegółowymi. Źródło: Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022.....	8
Tabela 2 Obiekty wpisane do rejestru zabytków	15
Tabela 3 Stan techniczny obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Źródło: opracowanie własne.....	16
Tabela 4 Fakty osadnicze – Kiełczyn.....	23
Tabela 5 Fakty osadnicze - Jędrzejowice	24
Tabela 6 Fakty osadnicze - Dobrocin.....	27
Tabela 7 Fakty osadnicze - Uciechów.....	30
Tabela 8 Fakty osadnicze - Książnica	32
Tabela 9 Fakty osadnicze – Piława Dolna	36
Tabela 10 Fakty osadnicze - Tuszyn	39
Tabela 11 Fakty osadnicze – Włóki	40
Tabela 12 Fakty osadnicze – Roztocznik	42
Tabela 13 Fakty osadnicze – Mościsko.....	44
Tabela 14 Fakty osadnicze – Nowizna.....	46
Tabela 15 Fakty osadnicze – Ostroszowice	48
Tabela 16 Fakty osadnicze - Owiesno.....	51
Tabela 17 Fakty osadnicze – Jodłownik	52
Tabela 18 Wykaz krzyży pokutnych.....	53
Tabela 19 Analiza SWOT	56
Tabela 20 Cel Strategiczny I.1 - Dbłość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy.....	59
Tabela 21 Cel strategiczny II. 1 - Rozbudowa potencjału turystycznego przy wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego.....	61
Tabela 22 Cel strategiczny II.2 - Podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwoju dziedzictwa kulturowego.....	63
Tabela 23 Wykaz udzielonych dotacji przez Gminę Dzierżoniów w latach 2015-2020	66
Tabela 24 Budynki mieszkalne (zabytki) będące własnością gminy bądź podlegające jej administracji	67
Tabela 25 Plan zadań przewidzianych do realizacji dla zabytków będących własnością gminy bądź podlegających jej administracji	67

Spis zdjęć

Zdjęcie 1 Pałac w Tuszynie – lata 1991r.; 2001r.; 2021r. Źródło: zdjęcia archiwalne: https://polska-org.pl/	54
Zdjęcie 2 Pałac w Kiełczynie. Źródło: opracowanie własne.	55